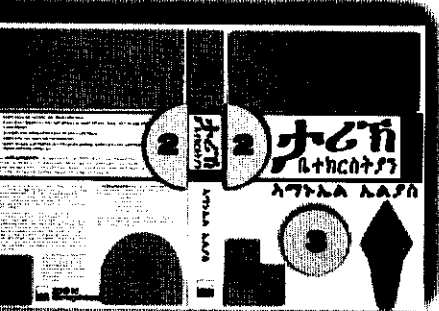

ርስተሰ ገዛላ ኩሉ ናይ መበል 12 ዘመን ሞዛይክ -
 ብ መጽሓፍ ጆናታን ሂል ዝተወሰደት ስላሊ
 ኣሲ ቤተክርስቲያን
 ሲሲኤስ በዓል ሂሦ - ሓደ ኩባ ላቦታት ቤተክርስቲያን
 ሓል ናይ ኮሎሲያም፣ ላብ መበል 2ይን 3ይን ዘመን ድልክ
 ክርስቲያናት ዚሰቅሉ ዝነበሩ ስታድዩም
 68ይ ዘመን ጥንታዊ መስቀል ቅ. ማርቲን
 ዕሳ ኮንስታንቲኖፖሊስ ዓቢ ምስ ላዲላ ቅድስቲ ሂሳን -
 ስላሊ ቅዱሳን ምብራቓዊ ኦርቶዶክስ
 ጢንያን ቀዳማዊ ምስ ኹማምንቱ ዚርኢ ናይ ሞዛይክ ስላሊ
 ሲኤስብ ጥንታዊ ህንጻ መቐደስ ትራጃን
 1 ቻይና ዚርከብ ናይ ንስጥርሳዊት ቤተክርስቲያን
 ታታዊ ሓወልቲ

Er Shaddai Media Ministry
 www.ErShaddai.com
 erishaddai@gmail.com
 (310) 920-2395

ታሪኽ ቤተ ክርስቲያን

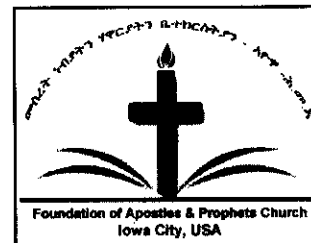
ታሪኽ ቤተክርስቲያን ቅጹ-1
 1-8009.ም.

የሰብ ክርስቲያን ላብ ምድር መንግስቲ ለምሳከ ዚላብኹ ዘመጸሉ ሃገራ፣
 ወደ ሰብ ኩባ ክርስቲያና ፈላጊ ኮከርላዮ ናብ ዘይከላለሉ ደረጃ ላብ ዘለሉ
 ጽሑፍ ለይላ ዚገ ዝሓ ዘመናት ላይ ኮተዘንቶ ላተጸሓፊት ሊዩ። ዝእዝብቲ
 ትግርኛ ብሓፊሻ ነቶም ለምነት ክርስቲያና ዚሰሰቡ ድግ ብጻላይ ምንጭን
 ናይ ለምነቶም ወይላ ሃይማኖቶም ብመጠነ ኮተፍልጥ ትፍትን ሊዩ።
 ላብ፣ ላቲ ቀንፋ ዕለምላ ቤተክርስቲያን ታሪኻዊ ምንጭ፣ ታሪኻዊ መስርሕ
 ን ምዕላን ተሽቲላ ላብዚ ሓጺ ዘላቶ ዝበደሉት ላብል ምዃና ንምንግዛብ
 ላብ ቀጺ ብላ ብጻላይ ዝፈጸመን ታሪኻዊ ኩነታትን ቤተክርስቲያን፣
 ትግርኛ ክርስቲያን ላብ ትሕቲ ሰደት፣ ንወሳኒ ተራ ዝህሊታት ቤተክርስቲያን፣
 ትግርኛ ጽልዋሉ ላብ ቤተክርስቲያን፣ ንምብራቓዊ
 ላብ ንኣድሓላ ዝነበረ ፍልልይ፣ ነትግሊ ምስልጽናን ጽልዋሉ
 ተክርስቲያንን ትትንጉ።

ብሓልዮት - ዓለምለኻዊ ኣገልግሎት መሰረት ሃዋርያትን ነብያትን
 ተሓትመ

Sponsored by: Foundation of Apostles and Prophets
 International Ministries, USA.

Copyright © 2009 by Amanuel Elias

All Rights Reserved

መሰሉ ዝተሓለወ እዩ
ነዚ መጽሓፍ እዚ አባዚሕካ ምሕታም፡
ብጽሑፍ ኮነ ብድምጺ ቀዲሕካ ምብዛሕ
ሕጋዊ አይኮነን።

ንጸሓፊ ክትጽሕፉሉ ምስእትደልዩ በዚ ዚስሐብ ኣድራሻ ተጠቀሙ፡-

Amanuel Elias Habtegiorgis
P.O.Box 16147-00100 GPO
Nairobi, Kenya
amanelias@yahoo.com

Printed in Kenya

First Edition

Design & layout by ZION Graphics
zionsgraphics@yahoo.com

ermiaszion@yahoo.com

አማኑኤል ኤልያስ

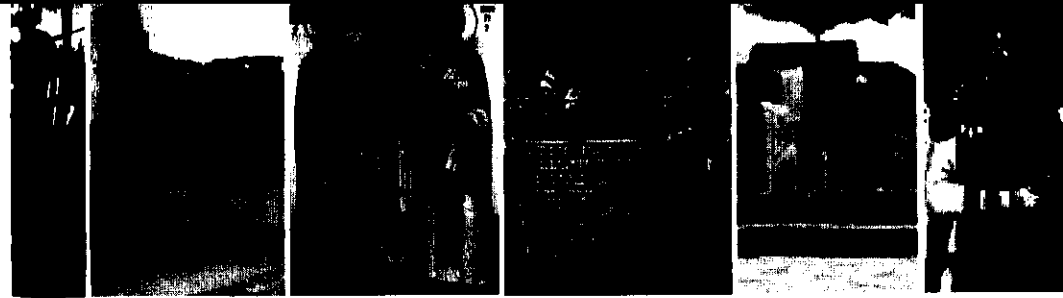
እዛ መጽሐፍ እዚኣ

ነቲ ኣብ ገዛእ ርእሳይ ንዘሎኒ ኣመለኻኽታ ብኣዎንታ ዝጸለወ፡
ብፍላይ እኳ ኣብ ታሪኽ ዘሎኒ ኣተኩሮ ከምዚ ዓመቓ ዝገበረ፡
ኣብ ዘመናዊ ክርስትና ኤርትራ ድማ ከም ሓደ ዓንዲ ዝርእዮ
ዶ/ር ከፍሉ ገብረመስቀል እውፍያ።

ታሪኽ ቤተ ክርስቲያን

ጽሑፍ ትሕዝቶ

<u>ምዕራፍ ሓደ</u> ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን (1-100 ዓ.ም.)	21
<u>ምዕራፍ ክልተ</u> ድሕረ ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን (101-324 ዓ.ም.) ዘመን አቦታት ቅድመ ኒቃያ	71
<u>ምዕራፍ ሰለስተ</u> ድሕረ ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን (325-381 ዓ.ም.) አቦታት ድሕረ ኒቃያን ዘመን ጉባኤታት ቤተክርስቲያን	115
<u>ምዕራፍ አርባዕተ</u> ቤተክርስቲያን ድሕረ ኬልቄዶን (451-476 ዓ.ም.) ምዕራባዊት ካቶሊክ ቤተክርስቲያን	167
<u>ምዕራፍ ሐምሽተ</u> ቤተክርስቲያን ድሕረ ኬልቄዶን (451-1000 ዓ.ም.) ቤተክርስቲያን ምብራቃዊ ኦርቶዶክስ	207
<u>ምዕራፍ ሽዱሽተ</u> ፈለማ ማእከላዊ ዘመን (476-800 ዓ.ም.) ስልጣንታት ባይዛንታይንን ቅዱስ ሃጺይነትን ሮሜን	257

ዝርዝር ትሕዝቶ

ምስጋና	15
መቐድም	17

ምዕራፍ ሓደ

ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን (1-100 ዓ.ም.)	21
መጎተዋ	23
ሓፈሻዊ ሃዋህው ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ	24
እስከንድርያ	27
ግርጭታት መንግስታት ፕቶልሚን ሰሎሲድን	28
አመጸጽአን ልዕልናን መንግስቲ ሮሜ	30
እስራኤል ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ	35
አይሁድ	37
ናይ ማሳዳ ውግእን ህልቂትን	39
ልደትን ህይወትን ክርስቶስ	40
ምምስራት ቤተክርስቲያንን ናይ መጀመርያ ህይወት ቤተክርስቲያንን	46
ካብ የሩሳሌም ከሳዕ አንጾክያ	46
ካብ አንጾክያ ከሳዕ ሮሜ	47
ተራ ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብ ምዝርጋሕ ወንጌል	49
ክርስትና ኣብ ግዝኣት ሮሜ	51
ማሕበራት ቀዳሞት አመንቲ	56
ዮሃንስ ናይ መወዳእታ ሃዋርያን	
ቅልሱ አንጻር ፈሊጣውያንን (ኖስቲክስ)	59
ኤፌሶን	61

ስሚርና.....	61
ጴሮጋሞስ.....	62
ትያቲራ.....	62
ሳርዴስ.....	63
ፊላደልፍያ.....	63
ሎዲቅያ.....	64
ብዛዕባ ሸውዓተ ማሕበራት ራእይ ዮሃንስ.....	64
ማሕበር እስክንድርያ.....	65
ስርዓተ አምልኮ ቀዳማይ ዘመን.....	66
መደምደምታ ምዕራፍ.....	68

ምዕራፍ ክልተ

ድሕረ ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን-1 (101-324 ዓ.ም.)

(ዘመን አቦታት ቅድመ ኒቃያ)..... 71

መእተዊ.....	73
ቤተክርስቲያን ድሕረ ሃዋርያት.....	75
ተቃውሞን ስደትን ካብ ሮሜ.....	76
መናፍቓዊ /ስሕተታዊ/ ትምህርታት.....	81
ፈለጣውነት (ኖስቲሲዝም) ኣብ ካልኣይ ዘመን.....	83
ቅኑዕ ምህር (ኦርቶዶክሲ).....	84
ሃዋርያውያን አቦታት.....	86
ቅሌምንጦስ (ከሌመንት) - ቀዳማይ አቡን ማሕበር ሮሜ.....	89
ፖሊካርፕ - ወደ መዝሙር ሃዋርያ ዮሃንስ.....	91
ኣግናጤዎስ - አቦ ጓሳአዊ (ፓስቶራዊ) ምሕደራ ቤተክርስቲያን.....	92
አቦታት ቤተክርስቲያን.....	94
አቦታት ቅድመ-ኒቃያ.....	95
ሰማእት ጁስቲን - ተጣባቂ አምነት.....	95
አይረንዖስ - አንጻር መናፍቓዊ ምህርታት.....	97
ተርቱሊያን - ፈላሚ ላቲናዊ ሊቅ ክርስትና.....	99
ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ - ግሪካዊ ፍልስፍና ምስ ክርስትና.....	102
ኦሪገን - ቀዳማይ ሊቅ ኣተወሃሃደ ስነመለኮት.....	103
ሲጽርያን - በዓል ዓብዪ ጸጋ መሪሕነት.....	106
አዮብሲዮስ - ቀዳማይ ጸሓፍ ታሪኽ ቤተክርስቲያን.....	108
መደምደምታ ምዕራፍ.....	111

ምዕራፍ ሰለተ

ድሕረ ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን-1 (325-381 ዓ.ም.)

(አቦታት ድሕረ ኒቃያን ዘመን ጉባኤታት ቤተክርስቲያን)..... 115

መእተዊ.....	117
ሃዋሁው ስልጡን ዓለም ኣብ ፈለማ ራብዓይ ዘመን.....	119
ምንኩስና.....	122
አቦታት ድሕረ-ኒቃያ (መማህራን ቤተክርስቲያን).....	125
አትናቴዎስ - መለኮት ክርስቶስ.....	126
አቦታት ቃጳይቅያ - ቃልሲ አንጻር ኣርዮሳውነት.....	129
አምብሮስ - አቡን ናይ ሚላን.....	132
ዮሃንስ ከሪይሶስቶም - አፈ-ወርቂ (ብሉጽ ሰባኻይ).....	134
ቂርሎስ - ሊቅ ምስጢረ ስጋዌ.....	136
ጂርም (ኢዮሮምዩስ) - ፕርኑፍ መጽሓፍ ቅዱስ ንመጀመርያ እዋን.....	139
ቲዮዶረት - ክርስቶስ፣ ፍጹም አምላኽ ፍጹም ሰብ.....	146
ጉባኤታት ቤተክርስቲያንን መናፍቕነትን.....	147
ጉባኤ ኒቃያ (325 ድ.ል.ክ).....	149
ጉባኤ ቄንስፕጥንያ /ኮንስታንቲኖፕል/ (381 ድ.ል.ክ).....	152
ጉባኤ ኤፌሶን (431 ድ.ል.ክ).....	154
ጉባኤ ኬልቂዶን (451 ድ.ል.ክ).....	156
እምንቶ ሃዋርያት.....	158
ተራ ሃጻይ ኮንስጥንጢኖስ.....	159
ፔላጅዮስን ፔላጅያውነትን.....	161
መደምደምታ ምዕራፍ.....	163

ምዕራፍ ኣርብዕተ

ቤተክርስቲያን ድሕረ ኬልቂዶን-1 (451 ድ.ል.ክ - 476 ድ.ል.ክ)

(ምዕራባዊት ካቶሊክ ቤተክርስቲያን)..... 167

መእተዊ.....	169
መንግስቲ ሮሜን ክርስትናን.....	171
ማእከላይ ዘመን.....	178
ስርዓተ አምልኮ ኣብ ማእከላይ ዘመን.....	181

ሮሜ አብ ትሕቲ ወረራታት.....	184
ሮሜ አብ ኢድ አላሪክ፣ ከምኡውን ጌንሰሪክ ምውዳቓ.....	185
ቫንዳላውያን ንስጳኛን ሮሜን ምሓዞም (455 ድ.ል.ክ).....	186
ኣትዋልፍ ንጎውል፣ ፍራንካውያን ንሰሜን ፈረንሳ ምሓዞም.....	188
ፍረ ባርባራዊ ወረራታት.....	189
ምስፍሕፋሕ ምንኩስና.....	190
ታሪኻዊ አመዓባብላ ምንኩስና.....	191
ጳጳሳት ሮሜ አብ ማእከላይ ዘመን.....	192
ፖለቲካዊ ምምቕቓል ሮሜ ናብ ምዕራብን ምብራቕን.....	192
ክርስትና ናብ ሃገራት ብሪጣንያ፣	
አየርላንድን ሰሜን አውሮጳን ምስፍሕ መጻሕፍቲ አፖክሪፋ.....	194
ጳጳስ ሊዮ ዓብዪ (440-461 ድ.ል.ክ).....	199
አቲላ - “ጨግራፍ ሮሜ” (435-453).....	201
መደምደምታ ምዕራፍ.....	204

ምዕራፍ ሓመሽተ

ቤተክርስቲያን ድሕረ ኪልቄዶን-II (451 - 1000 ዓ.ም.)

(ቤተክርስቲያን ምብራቓዊ ኦርቶዶክስ).....	207
መእተዊ.....	209
ኦርቶዶክሳዊት ቤተክርስቲያን.....	210
አመጸጽኦ ክርስትና አብ አፍሪቃ.....	213
ክርስትና አብ ሰሜን አፍሪቃ.....	214
ክርስትና አብ ኑቢያን አቭሱምን.....	219
ክርስትና አብ ምድሪ ሓበሻ.....	223
ቀዳማይ ምዝርጋሕ ወንጌል፡- አባ ፍረሚናጦስ.....	224
ካልኦይ እዋን ምዝርጋሕ ወንጌል.....	227
ተስእቱ ቅዱሳን.....	229
ኦርቶዶክስ ተዋህዶ አብ ምድሪ አቭሱም.....	235
ክርስትና ምድሪ ሓበሻን ዘመን ምስልምናን.....	239
ጽልዋ ማህሊታይ ያሬድ አብ ስርዓተ ቤተክርስቲያን.....	240
ምድሪ ሓበሻን ኑቢያን አብ ማእከላይ ዘመን.....	242

ብሂላት ነገስታት ሓበሻ (አቢሲንያ).....	244
ሃዋርያዊ ምትካላ.....	251
መደምደምታ ምዕራፍ.....	253

ምዕራፍ ሸዱሽተ

ፈለግ ማእከላይ ዘመን (476 - 800 ዓ.ም.)

(ስልጣካታት ባይዛንታይንን ቅዱስ ሃጺይነት ሮሜን).....	257
መእተዊ.....	259
ምስፍሕፋሕ ካቶሊካዊት ቤተክርስቲያን.....	261
አብ ምድሪ አውሮጳ.....	261
ምድራዊ ንግስነት ጳጳሳት ሮሜ.....	261
ቡዳክትን ምንኩስናን አብ ኢጣልያ.....	266
ሃጺይ ዩስጢንያን ቀዳማይ.....	269
ኅርኅርዮስ (ግሪጎሪ) ዓብዪ - “አገልጋሊ አገልገልቲ እግዚአብሄር”.....	272
ክርስቲያን ሮሜን መንግስቲ ሳሳኒድን.....	273
ምስፍሕፋሕ ምስልምናን ጽልዋኡ አብ ክርስትናን.....	275
ምንቅስቃስ እስላምን ስልጣን ወድ ሰብን.....	279
ዘርኢ ምፍልላይ አብ መንጎ ምምብራቕን ምዕራብን.....	281
ውድቀት አምልኮ አህዛብ.....	282
አንፈት ናብ ቅዱስ ሃጺይነት ሮሜ.....	284
መደምደምታ ምዕራፍ.....	287

መግለጺ ቃላት.....	291
ሰሌዳ ጊዜ ታሪኽ ቤተክርስቲያን.....	307
መውጽኢ.....	309
ካርታ.....	315

ምስጋና

ታሪኽ ቤተክርስቲያን ምጽሓፍ ዓብይ ብድሆ እዩ። ከመይሲ ብጥንቃቄ ኪግበር ዘለዎ ዕዮ እዩ። እግዚአብሔር ኣምላኹ ነዚ ኸገብር ኢሉ ንኸለዓል ጸጋ ስለዝሃበኒ ድማ ከብሪ ንስሙ ይኹን። ነዛ መጽሓፍ እዚኣ ድሕሪ ናይ ክልተ ዓመታት ሓሳብን መጽናዕትን እየ ኣሕቲመ ከውጽኣ ደፈረ። ፍጹም ጸፊፋ፡ ኣሎ ዚበሃል ሓቂ ሓዛ እያ ወጺኣ ከብል ኣይደፍርን። ግናኹ ኣብ ቀጻሊ ሕትመታት ዝያዳ ምእንቲ ኸትጸፍፍ ሕጂ ከምዚ ኢላ እንተወጸት ይበልጽ ዚብል እምነት ኣሎኒ። “ሕልሚ ፈሪሕካ ከይደቀስካ ኣይሕደርን እዩ” ከምዚበሃል፡ ሕጂ ድማ ጌጋ ወይ ነቐፌታ ፈሪሐ ካብ ምውጻእ ኸዕገት ኣይፈቶኹን። እነሆ ተሓትማ ምርኣዩይ ድማ ባህ ይብለኒ።

ከም ኩሉ ካልእ መጻሕፍቲ፡ እዛ መጽሓፍ እዚኣ ንኸትሕተም ሓያሎ ሰባት ብዝተፈላለዩ መገዲ ኣበርከቶ ገይሮሙላ እዮም። ዋላን ንኹሎም ሓደ ብሓደ ምጥቃስ ዘይከኣል እንተኾነ፡ ብሓፈሽኡ ግና ንኹሎም ብገለ መገዲ ኣብ ምሕታማ ዝሓገዙኒ፡ ዘተባብዑኒ ከምኡውን ርእይቶ፡ ነቐፌታ ኮነ መለረምታታት ዝሃቡኒ ካብ ልቢ ኣመስግኖም። ሓደ ሓደ ኣስማት ምጥቃስ ግና ግቡእ ይመስለኒ። ከምቲ ኣብ ወፊያ እዛ መጽሓፍ ዝገለጽኩዎ፡ ካብ ምንባብ ታሪኽ ሓሊፊ፡ ታሪኽ ክርስትና ክጽሕፍ ናብ ልበይ ዝመጸ፡ ካብቲ ቅድሚ ገለ ዓመታት ምስ ዶ/ር ክፍሉ ኣብ ዝገበርናዮ ርክብ ብዛዕባ ክርስትያናዊ ስነ ጽሑፍ ተበጊሰ እዩ። ስለዚ ድማ ንዶ/ር ክፍሉ ዘሎኒ ኣኸብሮትን ምስጋናን ኣብዚ ምግላጺ ግቡእ ይመስለኒ።

ከምቲ ዝገለጽኩዎ ናይዛ መጽሓፍ ኣብዚ ደረጃ ምብጻሕ ናይ ሓያሎ ሰባት በዓል ዕዳ ይገብረኒ። ብስነጥበባዊ ክእለትን ብትግሃትን ነዛ መጽሓፍ እዚኣ ዘወቀባ ንኤርምያስ ዘራጽዮን እዩ። ነቲ ጽሑፍ ምስወጻእኩዎ ብውቁብ ናይ ምውህሃድ ጥበብ ለይኣውት ዝገበረለይ፡ ናይ ገበር ዲዛይን ምስናይ እቲ ሓዘዎ ዘሎ ትሕዝቶታት፡ ከምኡውን ብዙሕ ጸዕሪ ዝሓተተ፡ ምድላው መውጽኢ ቃላት (ኢንዴክስ) ከምኡውን ካልእ ኣገደስቲ ትሕዝቶታት ከይሰልከዩ ምግባሩ ንዕኡ ዘሎኒ ኣድናቕት ልዑል እዩ። ብሓደ እናተቐመጥና ደጊፉኒ ጥራይ ዘይኮነስ፡ ነዛ መጽሓፍ ዋላ ኣብ ኣውስትራልያ ኮይኑ ብጽፊት ክሳብ እትዛዘም ብምዕያዩ ንዕኡ ዘሎኒ ዕዳ መግለጺ የብሉን። በዚ ድማ ንኤርምያስ ኣብዛ መጽሓፍ ፍሪ ሞያኡ ብምርኣዩ እናተሓጎስኩ ንዕኡ ዘሎኒ ምስጋና ኣቕርብ።

ምዕራፍ ሐደ

ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን

ቤተክርስቲያን ኣብ ዕሽል ዕድመኣ

1-100 ዓ.ም.

መእተዊ

ቅድሚያ አስታት ክልተ ሽሕ ዓመት አበሉ፡ ክርስትና፡ ሓደ ሓድሽ ሓይሊ ኮይኑ ናብዛ ዓለም መጸ። ቅድሚኡ አብ ዝነበረ ዘመናት ውሑዳት ህዝብታት እንተዘይኮይኑ ዝበዝሐ ህዝቢ ዓለም አብ አምልኮ ብዙሃን እተጸምደ እዩ ነይሩ። ካብ ጥንታውያን ግብጻውያን ጀሚርኻ ክሳብ ቻይናውያን ንጸሓይ ይኹን ካልኣት ሰራዊት ሰማይ የምልኹ ነበሩ። ከምኡ እናበለ ድማ ክሳብ ናይ ሶቅራጥስ ፍልስፍና ዝመጸሉ ኩሎም አህዛብ አምልኮ ጣኦት ነበሮም። ሶቅራጥስ አብታ እትዓቢ ዝነበረት መንግስቲ ግሪኽ ካብ ፈለምኡ ተቓውሞ ስለዝገጠሞ ብአግኡ እኳ እንተተቐትለ፡ ጽልዋኡ ግና ብመገዲ ተማሃራዩ ፕላቶ አበሉ ሓድሽ አመለካኸታ ፈጠሩ እዩ። እንተኾነ ብዙሃዊ አምልኮ ግሪኻውያን አይጠፍኡን፤ እኳ ደኣ ንሮማውያን ከይተረፈ ኪጸልዎም ክኢሉ።

አይሁድ ጥራይ እየም አብ ሓደ፡ ኩሉ ዚኸእልን ህያውን አምላኽ ዚአምኑ ዝነበሩ። ዞሮአስተር ንሓደአዊ እምነት ዚመስል ሃይማኖት አማዕቢሉ ነይሩ፤ እንተኾነ እዚውን ምስ ፓንተይዝም ዚበሃል አመለካኸታ እተወሃሃደ ብምዃኑ ጽሑይ እምንቶ አብ ሓደ አምላኽ ክንብሎ አይንኸእልን። አይሁድነት እምበኣር በይኑ ሓደአዊ እምነት ኮይኑ ንነዊሕ ቀጸለ። እዚ እምነት እዚ ብመጠኑ አብ ካልኣት ህዝብታትውን ጽልዋ ሓዲጉ እዩ። ከም እኒ ናይ ግሪኽ ጽሮሲሊታት (ናብ አይሁድነት እተለወጡ)፡ ከምኡውን ናይ እስክንድርያ ገለገለ ህዝቢ ብኡ አቢሎም ድማ ገለ አፍሪቃውያን ነዚ እምነት እዚ ኪኸተሉ ዝጀመሩ ነይሮም። ካብኡ ሓሊፉ ግን አብ ትሕቲ እስክንድር ዓብዪ¹ ዝነበረት ኩላ ዓለም ብሂለናዊ አነባብራን አምልኮን ተጸልያ ነበረት። ንባዕሉ እስክንድር ዓብዪ አብ ዝኸደ ኹሉ አምላኽነት ይጠልብ ነበረ። አብ ግብጺ ሓውሲ አምላኽ ዝኾነ ሰያመ “ፈርኣን”፤ አብ ፋርስ ድማ “ጎይታ ጎይቶት” ዚብል ሽም ወሲደ።

አብዚ ዘመን እዚ እዩ አይሁድነት በቲ ሓደ አብ ዓለም ንኺስልጥን በቲ ሓደ ከኣ ሓድነት አይሁድ ንኺዕቀብ ብደገፍ “ታልሙድ”ን “ቃባ”ን እተባህለ ሰነዳት ሓድሽ መልክዕ ዝሓዘ። ምስናይዚ ግሪኻዊ ፍልስፍና ናይ ሶቅራጥስን ፕላቶን በቲ ሓደ፡ ናይ ድሒሮም ዝመጹ ፈላስፋታት ድማ በቲ ኻልእ ተደሚሩዎ “እስጦይካው”ን “ኤጲቂርያውያን” ፍልስፍናታት ዓብላሊ ጽልዋ አሕዲሩ ነበረ።

¹ ለሌላ ካብ ጸጋም ናብ የማን ሃዋርያት፡ ጽዮርስ፡ ማቴዎስ፡ ያንቆብ፡ ቶማስ፡ ሉቃስ፡ እንድርያን፡ በርጠሎጝዎስ፡ ጳውሎስ። ናይ ባይታንታይን ናይ ሞዛይክ አሳእል።

² እዚ እስክንድር ወደ ሕይወታንድር ዓብዪ አብ ትንበት ዳንኤል መስፍን ዮናና ተባሂሉ ተወደዱ ዘሉ እዩ።

³ አብ ሓድሽ ዚኖን አብ ግብረ ሃዋርያት ምዕራፍ 17 ተመልከት።

አብ ከምዚ ዝበለ አንፈት ምዕባለን ፍልስፍናን እዩ እምበኣር ክርስትና ከም
ሓደ ሓድሽ ቀያሲ ሓይሊ አብ ሰፊሕ መድረሽ ሃጸዮቲ ሮሜ ተወሊዱ።

ክርስቶስ፡ ሰብከት መንግስቲ ኣምላኽ ካብ ዝጀመረሉ ክሳብ እቶም ሃዋርያቱ ናብ
ኩላ መንግስቲ ሮሜ ዘበጽሑሉ እዋን ጽልዋ ክርስትና እናዓመረ አብ ልዕሊኡ
ዝነበረ ተጽብኦ ድማ እናሓየለ ይኸይድ ነበረ። እዚ ታሪኻዊ ኣመዓባብላ ድማ
ኅኒ ኅኒ ቅልስ ኣይሁድ ምስ ሮማውያን ይሰጉም። እንተኾነ ኣይሁድ ዝነበሩዎ
ከምቲ ፍላጺዩስ ጀሴፋስ እተባህለ ናይቲ ዘመን ጸሓፍ ታሪኽ ቢትንትና፡
ምልዕዓል ኣይሁድ ከይተዓወተ፡ ብኣንጻሩ ናብ ፍጹም ዕንወት ከተማእም
የሩሳሌም ኣምራሑ። ጽልዋ ኣይሁድነት ከኣ እናቀሃመ መጽ፡ እንተኾነ
ኣይሁድነት ከም እምነትን ባህልን እቶም ሰዓብቲ ኣይጠፍኡን።

ብኣንጻርዚ፡ ክርስትና ምስ ሰደት እናሓየለ ብምምጽኡ ርኡይ ዝኾነ ጽልዋ አብ
ዓለም ከምዘምጽእ ርዳእ እናኾነ መጽ። ዋላህ ሰደት አብ ልዕሊ ኣይሁድነትን
ክርስትናን እንተዓበየ፡ እቲ ብተነጽሎኡ፡ እቲ ሽኦ ብዓዳምነቱ ኣንጻር ዝኾነ
አንፈታት ሓዙ። ብዘይካዚ፡ ክርስትና ናይ ባዕሉ ፍልስፍናዊ ኣመለካኸታ
ሰለዝነበሮ፡ ነቲ ዚገጥሞ ዝነበረ ተቃውሞታት ትምህርቲ ሰሕተት ኮነ ሰደት
ኪገጥም ከኣለ። ሮሜ፡ ሃጸይ ኔሮ ብዘወልዖ ሓዊ አብ እተቃጸለትሉ ንክርስትያናት
እህ እንተኸሰሰት፡ እዚ ግና ከም ትንቢታዊ ቃል አብታ መንግስቲ ተፈጸመ።
መወዳእትኡ ክርስትና ከም ሓደ ሓያል ዚላባዕ ሓዊ ኮይኑ ብዘይ ዓጋቲ ክሳብ
ድርኩሺት እስጳፍ በጽሖ።

አብዚ ዘመን እዚ ክርስትና ዘርእየ ጸዓትን ሓይልን መዳርግቲ ኣይነበርን።
ብዘይ ገለ ምውጥጥ ሰይፊ ከኣ ግዝኣቱ ኣስፋሕፍሖ። እቲ ቃል ድማ
ሀላውኡ ኣርጊጹ ኪቐውም ከኣለ እሞ፡ ሓድሽ መዋእል ናይ ህይወት ምብሳሩ
ቀጸለ። ታሪኽ ክርስትና ታሪኽ ቃልሲ ውሑዳት ሰብ ቃል፡ ኣንጻር ዓለማዊ
ማዕበል ቁሳውነት (ማተርያላውነት) እዩ። እዚ ታሪኽ እዚ ገና ይቐጽል ኣሎ።
አብዛ ምዕራፍ እዚኣ ክርስትና አብ ምውላዱ ዝገጠሞ ቅዋመ ዓለምን ስርዓተ
ሃይማኖትን ክንርኢ ኢና። ብዘይካዚ ኣንጻር ትምህርታት ሰሕተትን ካልእን
ዝነበረ ቃልሰውን ክንዝርዝር ኢና። ቅድምዚ ግን ንተራ ክርስቶስ አብ ዓለም
ንምርዳእ፡ ታሪኽ ማእከላይ ምብራቕን ኣመጻጽኣ ናይ ሮሜ ሓይልን ምርኣይ
ኣገዳሲ እዩ።

ሓፈሻዊ ሃዋህው ዓለም ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ

ግሪኽ፡ አብ ትሕቲ መሪሕነት መቄዶንያዊ እስክንድር ዓብዪ³ ንሰፊሕ ክፋል
ዓለም ትገዝእ ዝነበረት ሓይሊ እያ። እህ መንግስቲ እዚኣ ብዕቤታ ቅድሚኣ

3. ምስ ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ኣጸዋውዓ ኣሰማት ምእንቲ ኸላኝ ተባሂሉ፡ ኣሰማት ናይ ዝበዝሐ ቦታታትን
ሰባትን ብክተኻእለ መጠን ብግእሣዊ ኣጸዋውዓኡ ተጻሒፉ ኣሎ። ገለ ኣሰማት ግን በቲ ናይ ኢንግሊዝኛ
ኣጸዋውዓ ተጻሒፉ ኣሎ።

ካብ ዝተራእያ ኩለን መንግስታት ዓለም ኣዝያ ዝዓበየት ኮይና አብ ብሉይ
ኪዳን ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ብነብዩ ዳንኤል ተጠቐሳ ኣላ። እዚ ብፍላይ
ንዘመን ግዝኣት ንጉስ እስክንድር ይምልከት። ከምቲ ኣብቲ መጽሓፍ ቅዱስ
ዝተጠቐሰ ግና እዚ ሃጸያዊ ምስፍሕፋሕ ግዝኣት ዓባይ ግሪኽ እዚ አብ መንጎ
ብምኽንያት ሞት እስክንድር ዓብዪ ተቐጽየ። ድሕሪ ውድቀት እስክንድር
ዓብዪ፡ መንግስቲ ሃጸይነት ግሪኽ አብ ሰለስተ ዓበይቲ መንግስታት ተመቐለት።
(መጀመርያ አብ ሓሙሽተ ተመቐላ ነበረት) ንሳተን ከኣ ጀነራላት እስክንድር
ፁብዪ ዝነበሩ ደሓር መሳፍንቲ ዝኾኑ ዝመሰረቱዎን መንግስታት እየን።

እቲ ሓደ ኣንቲጎነስ ቀዳማይ ዝተባህለ ጀነራል ኮይኑ ግዝኣቱ ካብ ንኡስ
እስያ ጀሚርካ ንማእከላይ ምብራቕ፡ መቄዶንያን ግሪኽን ዘጠቓልል መንግስቲ
መሰረተ። ካልኣይ፡ ንጉስ ሰሌውቅዩስ ቀዳማይ ዝተባህለ ጀነራል ካብ ባቢሎንያ
ኮሳዕ ህንዲ ዚዘርጋሕ ሰፊሕ ግዝኣት ካብቲ ግዝኣት መንግስቲ ፋርስ ዝነበረ
ብምሓዝ መንግስቲ መሰረተ። ዋና ኸተማኡ ክልተ ነበራ፡ ሓንቲ ኣንጻርዚ አብ
ሶርያ ኸተከውን ከላ ካልኣይቲ ድማ ሴሌውቅያ አብ ባቢሎንያ እያ። እቲ
ሓላይ በጥሊሞስ (ብግሪኽ "ፕቶልሚዩስ" ብእንግሊዝኛ "ቶልሚ") ቀዳማይ
ዚበሃል ከኣ መንግስቲ ግብጺ መሰረተ። ንሱ ማእከሉ አብ ከተማ እስክንድርያ
ብምግባር ሓያል ናይ ባሕሪ ሓይሊ ብምህናጽ ክሳብ ንኡስ እስያ ኪበጽሕ
ጀመረ።

እቲ ንመቄዶንያን ግሪኽን ዚቆጸጸር ዝነበረ ኣንቲጎነስ ነዊሕ ከይጸንሖ እዩ
ተቐቲሉ። ብሓደ ሊይሲማኩስ እተባህለ ንጉስ ከኣ ተተክኦ። እዚውን ግዝኣቱ
መሊሳ ናብ ዝተፈላለዩ ንኣሸቱ መንግስታት ተኸፋፈለት። እዚኣን ግን ካብ
ሰሜንን ካብ ምዕራብን ዝተፈላለዩ ህዝብታት እናመጹ ይጸልዉዎን ነበሩ።
ካብ ሸነኽ ምዕራብ፡ ካብ ጎውል ዚበሃል ሃገር ሓደ ህዝቢ መጽ። ምስ ከልቲክ
(ሰልቲክ) ዚበሃሉ ህዝቢ ዚመሳሰል ኮይኑ አብ ንኡስ እስያ አብ ከባቢ ፍርግያ
ተቐመጠ። ካብዚ ህዝቢ እዚ እቶም ሃዋርያ ጳውሎስ መልእኸቲ ዝጸሓፈሎም
ግላትያውያን ይርከቡዎ። ዝተረፈ ክፋል ናይ ግዝኣት ግሪኽ ማለት ከም
እኒ በዓል ኣርመንያ ዝተፈላለዩ ህዝብታት ዚቆጸጸሩዎ ከባቢ ኮነ። ነቲ ከባቢ
ነገስታት ቃጳይቅያ፡ ጳንጡስ፡ ቢቲንያ ከምኡውን ጴርጋሞስ ተቐጸሩዎ።
ንደቡብ ኣቢሎም ድማ ሰኪታውያን ከምኡውን ህዝብታት ባክትርያ ወሓዙ።
ከምዚ እናበለ ከኣ እቲ ባርባራዊ ዝኾነ ህዝብታት ብስልጣነታት ምዕራብን
ህንድን ተጸልዉ።

ካብዚን ዝጠቐስናየን መንግስታት፡ ብፍላይ መንግስቲ ጴርጋሞስ አብ ትሕቲ
ኣታሉስ ቀዳማይ ዝተባህለ ንጉስ እትግዛእ ዝለዓለ ኣገዳስነት ዝነበራ መንግስቲ
እያ። እዚኣ ግዝኣት እዚኣ አብ ዓለም አብቲ እዋን ዝበልጸገት ከተማ ነበረት።
አብኣ ናይ ግሪኽ ስልጣን መሊሱ ዓምበበ፡ ብ133 ቅ.ል.ክ ድማ ንእስክንድርያ
ዚወዳደር ቤተ ንባብን ዓብዪ መቐደስ "ዚየስ" ዚበሃል ግሪኻዊ ጣኦትን ዚርከባ

ከተማ ነበረት። አብ ዘመን ኣታሉስ ሳልሳይ፣ ካብ ህዝብታት ገላትያን ምብራቓዊ ባህሊ ዝለበሱ ሴሌውቅያውያንን ክትከላኸሉላ ምስታ ደሓር እናሓየለት ዝመጸት መንግስቲ ሮሜ ተመሓዘወት። ብኡ ኣቢላ ግን ነዊሕ ከይጸንሐት ኣብ ትሕቲ ግዝኣት ሮሜ ኣተወት።

ናብ ታሪኽ ድሕረ ሃጸይነት ግሪኽ ምስእንምለሱ እቶም ካልኣት ክልተ ነገስታት ማለት ሴሌውቅያውያን ፕቶልሚን ንነዊሕ ዘመናት ዚዘርጋሕ ሓረገ ዘርእታት ነበሮም። ክልቲኦም ድማ ነንሓድሕዶም ናይ ግዝኣት ምስሕሓብ የካይዱ ነበሩ። ኣብ ውሽጢ መንግስታቶም ድማ ርእሱ ዝኸለል ናይ ዓፄታትን ኣምልኽታትን ጎንጸ ይረኣ ነበረ። ብፍላይ ኣብ መንግስቲ ሴሌውቅያ ኣብ መንጎ እቲ ግሪኻዊ መበቓል ዝነበሮ ሰራዊቶምን ካልእ ደቀባት ዝነበሮ ህዝብን ብቐጻሊ ግርጭት ይረኣ ነይሩ። እዚ ኸኣ ካብቲ ዓብይ ናይ ምሕደራ ሽግራቶም ነበረ። መወዳእትኡ ግና እቲ ግሪኻዊ ምብራቓዊ ባህሊ፣ እቲ ምብራቓዊ ድማ ሂሳናዊ (ግሪኻዊ) ባህሊ ለመደ። ብሸነኽ መንግስቲ ፕቶልሚ ግና ግብጻውያን እዮም ዝያዳ ጽልዋ ዝነበሮም። ፕቶልሚ ልክዕ ከምቶም ካልኣት ፈርእናት እኒ ፔፒ፣ ቶትመሱ ራዕምሲስን ኔኮን ኮነ። ቋንቋ ግሪኽ ግና ብፍላይ ኣብ እስክንድርያ ብምዝውታሩ ናይ ፍልጠትን ምርምርን ቋንቋ ኮነ። በዚ ድማ ናይ እስክንድርያ ኣይሁድ ከይተረፉ ንመጽሓፍ ቅዱስ ናብ ግሪኽ ተርጎሙዎ።⁴ እዚ ክሳብቲ ኣብ መንጎ ፖምፕይን ጁሊየስ ቄሳርን ብዝተገብረ ውግኣት ዝዓነወሉ እዋን ቀጸለ።

ካብቲ ምስቲ ዝገዝኡዎ ሕብረተሰብ ዝነበሮም ምውህሃድ እተሓሰቡ፣ ነገስታት ፕቶልሚ ካብ ንግሪኻውነት ንግብጻውነት እዮም ዚቐርቡ ዝነበሩ። ኣብ ስርዓተ ኣምልኽውን እንተኾነ እዞም ነገስታት ነቲ ናይ ግብጻ ኣምልኽ “ሆረስ-ኣጲስ” ከምኡውን ናይ ፈርእን ዘይመዋትነት እዮም ዚስዕቡ ነይሮም።⁵ ነቲ ናይ ግሪኽ ኣምልኽ ብዙሓት ኣማልኹቲ ብኣምልኽ ግብጻውያን ተክኡዎ። እዚ ግን ነቲ እምነት ግብጻውያን ስለእተማእዘዙዎ ዘይኮነስ ንዝኾነ ካልእ ኣምልኽ ክፋታት ስለዝነበሩ እዮም። ምኽንያቱ ኣብ ዝተፈላለዩ እዋናት ንኣይሁዳውያንውን ካብ ነገስታት ሰሉሲድ ይከላኸሉሎም ነይሮም እዮም። በዚ ኸኣ እዚ ምውህሃድ ምስቲ ዚገዝኡዎ ሕብረተሰብ ደሓንን ሰላም ናይ ምሕላው ፖለቲካዊ ሃቕናን ከምዝነበሮም ዘጠራጥር ኣይኮነን። እዚ እዩ ዝነበረ ምንጪ ናይ ዓወት መንግስቶም።

ደሓር ግን ዳሕረዎት ወለዶታት ናይ ፕቶልሚ ከምቶም ቅድሚኦም ዝነበሩ ዝኾነ ፖሊሲ ወይስ ኣተሓሕዞ ስለዘይነበሮም ኪቐጽሉ ኣይከኣሉን። ንኣብነት ኣብ ሳልሳይ ግብጻ ዝነበሩ ህዝቢ በዞም ነገስታት እዚኦም ብዘይምዕጋቦም ዓለዉ። ብዘይካዚ ድማ ናይ ወጸኢ ዝምድናታቶም ንኡድ ብዘይምንባሩ ካብ

4 እዚ እቲ ሰፕፕሊንት ተባሂሉ ዚፍልጥ ናይ ግሪኽ ትርጉም መጽሓፍ ቅዱስ እዩ።
5 ጥንታውያን ግብጻውያን ብፍላይ ስልሳት ፍሉያት ኣማልኹቲ ክሳብዎም። እዚኦም ድማ ኣጲስ፣ ኣይሲስ ከምኡውን ሆረስ ዚበሃሉ ኮይኖም ተባዕታይ፣ ኣንስተይቲ ከምኡውን ህጻን ኣማልኹቲ እዮም። ኣብ ዚቐጽሉ ክፍልታት ዚሊ ምምሳሌ ምስ ገለ ገለ ክርስትያን ሃይማኖታት ክንድህሰሰ ኣና።

ሮሜ ተቓውሞታት ይገጥሞም ነበረ። መወዳእትኡ ኣብ ኢድ ጀነራላት ናይ ሮሜ ኪወድቁ ከኣሉ። በዚ ድማ ሓረገ ዘርኢ ፕቶልሚ ኣኸተመ። ምስናይዚ ኹሉ፣ ነገስታት ፕቶልሚ ግን ሓንቲ ዓባይ ቅርጻዊት ሓድጊ ንሳ ኸኣ ከተማ እስክንድርያ ምስ ኩሉ ስልጣንኣ ሓዲጎም እዮም።

እስክንድርያ

ግብጻ ብዘመን ነገስታት ፕቶልሚ ኣብ ጥርዚ ባህላውን ቁጠባውን ስልጣን እያ በጸሓ። እቲ ሕብረተሰብ ሕውስዋስ ልማዳት ጥንታውያን ፈርእናትን ሓድሽ ዝመጸ ሂሳናዊ ባህልን እዩ ኪኸተል ጀሚሩ። እዚ ሓረገ ዘርኢ ድማ ክሳብቲ ከሌዎፓትራ። ብ30 ቅ.ል.ክ ዝሞተትሉ ብሽመት እቲ እስክንድር ዓብይ ዚምነዮ ዝነበረ ስም ማለት “ፈርኦን”፣ ንግብጻ ገዝኦ። እዞም ነገስታት ብመገዲ መስኖን ዘራእቲ ከም እኒ ጡጥን ወይንን ንሕርሻ እታ ሃገር ኣደንፍዑዎ። እቲ ህዝቢውን ብመገዲ ግስጋስ ናይ ወጸኢ ንግዲ ኣዝዩ በልጸገ። ስነፍልጠትን ምርምር ፍልጠትን ግብጻ ኣብ ጥርዚ ዝበጽሓሉውን ኣብዚ ዘመን እዚ እዩ። ነገስታት ፕቶልሚ ካብቲ ንፍልጠትን ምርምርን ዝነበሮም ሃንቀውታ (ወይስ ቅንኣት) እተሓሰበ ካብ ኩሉ ከባቢ ተመራመርቲ እናመጽኡ ንእስክንድርያ ናይ ምርምር ማእከል ዝበሩዎ። ብኻልእ ኣበሃህላስ ናይ እስክንድርያ ቤተ መዝክር ኣብ ዓለም እቲ ናይ መጀመርያ ዩኒቨርሲቲ እዩ ነይሩ። ብዕምቆት ትሕዝቶኡ ድማ ምስቲ ኣራስቶትል ዝተባህለ ግሪኻዊ ፈላስፋ ኣብ ኣቴና ብዘመን እስክንድር ዓብይ ዝመስረቶ ማዕከን ስነፍጥረት ይመሳሰል። እዚ ፈጻሚ ምርምርን ፍልጠትን ንእተዋህቡ ምሁራት ሰባት እተወፈዩ ነበረ። ብፍላይ ከኣ ማተማቲካዊ ከምኡውን ጂኦግራፊካዊ ምርምር ኣብ ጥርዙ ዝበጽሓሉ እዋን እዩ። ከም እኒ ዩክሊድን ኤራስቶተንስ ዝበሉ ሊቃውንቲ ኣብዚ ቤተ ምርምር ዝፈረዩ እዮም። ብዘይካዚ ብወደብ እስክንድርያ ካብ ዚሓልፉ ዝነበሩ መራኽብ ግሪኽ ማእለያ ዘይብሉ ጽዕነት መጻሕፍቲ ብምህጋርን ብምቕዳሕን ስነፍልጠታዊ ምርምራት ግሪኽ ኪዕቅቡ ኸኣሉ። ከም መርኣያ ናይዚ ድማ ናይ እስክንድርያ ቤተ-ንባብ ተመስረተ። ዋላኳ ናይ ምሁራት ማእከል እንተነበረ፣ እዚ ናይ ፍልጠት ማዕከን ንኹሉ ኪፈልጥ ዝደለዩ ክፋት እዩ ዝነበረ።

ሳልሳይ ካብ ቤተ መዝክርን ቤተ ንባብን ቀጸሉ ንእስክንድርያ ኣብ ዓለም ፍልጥቲ ጥንታዊት ከተማ ዚገብራ ናይ ዝተፈላለዩ ሃይማኖታት መእከብን ማእከልን ምንባራ እዩ። ኣብዛ ከተማ እዚኣ ብዙሓት ካብቶም ኣብ ዓለም ፋሕ ዝበሉ ኣይሁድ ነበሩ። ንሶም ነቲ ናይ መጡሴ ሕጊ ዝሓዘ መጽሓፍ ቅዱስ ኪዕቅቡ ኸኣሉ። ካብዚ እተሓሰበ ጽልዋኦም ኣብ ሃይማኖታዊ እምነት እስክንድርያውያን ዓብይ ነበረ። ግናኽ ናብዚ ጽልዋ እዚ ዝመጹ ብኻልእ ኣተሓሳስባ ኣቢሎም እዮም። ናይ ግሪኽ ስፍሓት መንግስቲ ኣብ ኣተሓሳስባ

6 ከሌዎፓትራ ኣብ 1ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ንኣዲ ካብቶም ናይ መወዳእታ ነገስታት በጥሊጦስ (ፕቶልሚ) ተመርሶና ኣብ ግብጻ ዝነገሱት ንግስቲ እዮ። ንሳ ምስ ሮማዊ ጀነራል ግርክ ኣንጥሪ ፍቕራዊ ዕንጽራ ዝነበራ ምዃና ኣብ ታሪኽ ትፍልጥ።

እስከንድርያውያን ሓደ ነገር አምጽኦ። እዚ ከአ ክንድሮ ሰፍሓት መንግስቲ ዚኸውን ዕቤት ዘለዎ ሓደ አምላኽ ጠለቡ። ካብዚ ኣተሓሳስባ እተሓሰለ ድማ ኩሎም እቶም አማልኹቲ ብፍላይ እኳ እቶም ተባዕትዮ አማልኹቲ ናይ ሓደ አምላኽ ዝተፈላለዩ መጻውዒ ምዃኖም ዚእመን አመለካኸታ ነበረ። ናይ ሮማውያን “ጁፒተር”፣ ናይ ግሪኻውያን “ዚየስ”፣ ናይ ግብጻውያን “አሞን”፣ ከምኡውን ናይ ባቢሎናውያን “ቤል-ማርዱክ” ሓደ ዓይነት ባህርይ ነበሮም። ስለዚ ኸአ ሓደ አምላኽ። ካብዚ እተሓሰለ ነቲ ናይ አይሁዳውያን አምላኽ “ጂሆቫ” ወይስ “ያህወህ” ንሱ ኸአ “ዓይታ” ምቕባሉ አየጸገሞን።

እዚ ዓይነት እምነታት ከተሓናፊጽ እኳ እንተጀመረ ትሕዝቶኡ ግን ካብ እምነት አይሁድ አዝዩ ዝተፈልየ ነበረ። አይሁድ ብገለ ሸነኽ ድማ ፋርሳውያን ናይ ሓደ አምላኽ እምነት ካብ ቀደሞም ነበሮም። እዚ ካብቲ ናይ ካልኣት ህዝብታት አማልኹቲ አዝዩ ዝተፈልየ ስርዓተ እምነት እዩ ነይሩ። ስለዚ ነዚ ዓይነት ውህደት አይተቐበልዎን። ከመይሲ መበቆል እምነት ባቢሎናውያን ዝኾነ ማርዱክ ሓደ ካብቶም ብዙሓት ናይ ጣኦት አማልኹቲ እዩ። እኒ “ዳጎን”፣ “አሱር” ከምኡውን “ባዓል” ድማ ገለን ናቲ ካልእ ሸነኽ፣ ገለን ናይ ሓታውያን አማልኹቲ እዮም። ምስ ምውዳቕ እቶም ህዝብታት ድማ ወደቑ። እስራኤላውያን ድማ ንኹሉ ከነአናዊ እምነት ድሮ ከም ጣኦታዊ ጽዮፍ ኮኒኖሙዎ እዮም።

ናይ ግብጽ አማልኹቲ እዚእም እዮም፡- አሞን ብኻልእ አጸዋውዓ እቲ ተባዕታይ ጣኦት ማለት ናይ ግሪኻውያን “ጁፒተር-ሰራኢስ” እዩ። ካልእ ስሙ “አሲራስ-አጲስ” ኮይኑ (ናይ ግብጻውያን ማርዱክ እዩ)። ከምኡውን ኣንስተይቲ ጣኦት ብላም እትምሰል “አይሲስ” ወይ “ሓጸር” (ምስ ናይ ግሪኻውያን “አርጤምስ” ወይስ ናይ ሮማውያን “ዳያና” ወይ ናይ አሶራውያን “አስታርት” ትመሳሰል)። ብዘይካዚ እዛ ኣንስተይቲ አምላኽ “ንግስቲ ሰማይ” ተባሂላውን ትምለኽ ነይራ እያ። ሳልሳይ ናይ ግብጽ ጣኦት ህጻን “ሆረስ” (ምስቲ ናይ ባቢሎን/ሱመርውያን “ተሙዝ” ዚመሳሰል) ኮይኑ፡ እዚእም ሰለስተ ሰሌስ አማልኹቲ ግብጺ ዘቐሙ እዮም። እዚ ደሓር ከመይ ኢሉ ኣብ ዘመናዊ ናይ ሮሜ ካቶሊክ ኮነ ምብራቓዊ ኦርቶዶክስ ብምትሕንፋጽ ባህሊ ከምዝተአታተወ ኣብ ዳሕራይ ምዕራፋት ክንርእ ኢና። እዚ ዓይነት ሰሌሳዊ እምነት ክሳብ ህንዲ ከምኡውን ሃገራት ቻይናን ጃፓንን ዚኸይድ ጽልዋ ነበሮ።

ግርጭታት መንግስታት ፕቶልሚን ሰሌሲድን

ነገስታት ሴሌውቅያን ፕቶልሚን (ማለት ነገስታት ሶርያን ግብጽን) ኣብ ንሓድሕዶም ዝነበሮም ናይ ልዕልና (ሱፐሪማሲ) ውግኣት ብፍላይ ንማእከላይ

ምብራቕን ምድሪ ኣውሮጳን እስያን ይጸልዎ ነበረ። ሓደ ካብቲ ናይ ግዝኣት ግርጭታት ነቲ ንምብራቕ ካብ ሚዲትራንያን ዚርከብ ናይ ንግዲ መመሓላለፍን ፅሑር ወደባትን ዝኾና ወደባውያን ከተማታት ጢሮስ፣ ሲዶን፣ ፍንቄ (ፌኒሽያ) ከምኡውን ካልኣት ናይ ንግዲ ማእከላት ይርከብእ። ነገስታት ሰሌሲድ (ወለዶ ሴሌውቅዩስ) ንክልተ ሚእቲ ዓመታት ዚኸውን ገዝኡ። እንተኾነ ብ240 ቅ.ል.ክ ባክትርያውያን ዚበሃሉ ኣብዚ ሕጂ ኣፍጋኒስታን ዚበሃል ዘሎ ሃገር ዝነበሩ ህዝቢ ካብ መንግስቲ ሰሌሲድ ዓለዉ። ሓደ ካብ ነገስታት ሰሌሲድ ዝኾነ ኣንጾክዩስ ሳልሳይ ግና ግዝኣቱ ንምብራቕን ንደቡብን ብምስፋሕ ነተን ዝገለገለ ግዝኣታት መለሰን። ብፍላይ ድማ ንደቡብ ገጹ ብምግስጋስ ንግዝኣት ፓለስታይን ተቐጻጸረ። እዚ፡ መንግስቲ ሰሌሲድ ጥርዚ ስልጣኑ ዝበጽሓሉ እዋን እዩ። ንሱ ካብቶም ብኑብዪ ዳንኤል ተጠቐሶም ዘለዉ ነገስታት ሰሜን ሓደ መስፍን እዩ። ኣብ ግዝኣት ፓለስታይን ድማ ሂለናዊ (ግሪኻዊ) ኣነባብራን ቅዲ አምልኾን ከተአታቶ ጀመረ። ብፍላይ ከአ ብዘመነ ኣንጾክዩስ ራብዓይ (“ኤፒፋኒስ” ተባሂሉ ዚጽዋዕ) አይሁዳውያን ተቓውሞ ምስልዓሉ ወትሃደራት ሰሌሲድ ንዩሩሳሌም ተቐጻጸሮም ከም መናሃርያኦም ዝገሩዋ። አምልኾኦም ኣብኣ ንኺገብሩ ድማ ነታ ናይ ዩሩሳሌም መቐደስ፡ መቐደስ አምላኽም ዚዩስ ከትከውን ብ168 ቅ.ል.ክ ወፊዩዋ። እዚ ግና ኣብ አይሁዳውያን ዓብዪ ምልዕዓል አምጽኦ።

እዚ ኣንጾክዩስ ራብዓይ እዚ ንተቓውሞ አይሁድ ግዲ አይገበረሉን። በዚ ድማ ኣብ መቐደስ ዩሩሳሌም ካልእ አምላኽ ክሳብ ዚምለኹ፡ ኣብ መሰውኢ ሓሰማ ክሳብ እትሰዋእ፡ ናይ ዕለት መስዋእትታት ክሳብ ዚእገድ ንአይሁድ አጽበበሎም። እዚ ድማ ዘይጽወር ኮኖም ቦቲ ዘመን። ብመሪሕነት ይሁዳ መካኣቢ ዚበሃል አይሁዳዊ ኣንጻር መንግስቲ ሰሌሲድ ውግእ ተኻየደ። እዚ ኣብ ኤማሁስ ዝተባህለ ቦታ ዝተኻየደ ውግእ እዚ፡ ይሁዳ መካኣቢ ንሰራዊት ሰሌሲድ ሓደጋ ምስወደቕም ተኻየደ እም ሰራዊት ሰሌሲድ ተሳዕሩ። ብ165 ቅ.ል.ክ ዩሩሳሌም ሓራ ኮነት፡ እቲ አምልኾ አይሁድ ድማ ናብ ንቡር ተመልሱ፡ እታ ከተማውን ካብ አምልኾ ጣኦት ዚዩስ ነጽሀት። እዚ ዓወት አይሁድ ኣብ ልዕሊ ኣረማውያን ሰራዊት ሰሌሲድ “ሃኑክህ” ወይ “ባዓል ተወፋይነት” ተባሂሉ ብአይሁድ ይበዓል። ይሁዳ መካኣቢ ከም ሓደ ካብ ጀጋኑ ጀነራላት አይሁድ ማለት ከም እኒ እያሱ፡ ጊዴምን ከምኡውን ዳዊት እዩ ዚቐጸር። ይሁዳን ሓዉ ዮናታን መካኣቢን ድሕርዚ ኣከታቲሎም መንግስታቶም ብምቕጻል ሓረገ ዘርእ “ሃዝሞንያውያን” አቐሙ። እዚ ኸአ መንግስቲ ሰሌሲድ ቦቲ ካብ ኣርመንያውያን ዚገጥሞ ዝነበረ ተቓውሞ ስለእተታሕዘ ከምዚ ኢሉ ቀጸለ።

ካልእ ነዚ ንምቕጻል ዘኸኣለ ምክንያት ኣብ ከባቢ 165 ቅ.ል.ክ ኣንጾክዩስ ራብዓይ፡ ናብ ኣውሮጳ ኣብ ዝገበሮ ናይ ግዝኣት ምስፍሕፋሕ ውግኣት ብመንግስቲ ሮሜ ተቓውሞ ምስገጠሞ እዩ። ዋላኳ ካብ ካርቱጃዊ ጀነራል

ሃኒባልን ካብ ግሪካውያንን ድጋፍ እንተረኸበ ንናይ ሮሜ ሓይሊ ኪሰዕር ኣይከኣለን። ስለዚ ኸኣ ግዝኣቱ ብሸነኽ ሰሜን እናኣንቆልቆለ ነዚ ሕጂ ቱርኪ ዚበሃል ዘሎ ሃገር ሰኣና። ብሸነኽ ደቡብ መካኣባውያን ብምልዕዓሎም ብደገፍ ሮማውያን ሰዓሩዎ እዋ ጊዜያዊ ነጻነት ተጎናጸፉ። ቀስ ብቐስ ድማ መንግስቲ ሰሉሲድ ብኹሉ ሸነኽ ምልዕዓላት ገጠማ እዋ እናጸበበት ከደት። ኣብ መወዳእታ ብ64 ቅ.ል.ክ ናይ ሮሜ ጀነራል ፖምፒይ ስዒሩ መፈጸምታ ናይታ መንግስቲ ገበረ።

ኣመጸጽኣን ልዕልናን መንግስቲ ሮሜ

ምዕራብ ካብ ሃገር ግሪኽ ኣብ ገማግም ባሕሪ ኤጂያን ብፍላይ ከኣ ኣብ ከባቢ 498 ቅ.ል.ክ ጀሚሩ ሓደ ስልጣን ይምዕብል ነበረ። እዚ ስልጣን እዚ ናይ ሮሜ ስልጣን እዩ። ብፍላይ ከኣ ካብ ዘመነ ሲንሲናቱስ እተባህለ ሓያል በዓል ስልጣን ጀሚራ ሮሜ ከም ሓንቲ ሓያል ሪፓብሊክ ክትዓቢ ጀመረት። ድሕሪ ናይ ኣስታት ሰለስተ ሚእቲ ዓመታት ዚኸውን ዝተፈላለዩ ናይ ስልጣን ግርጭታት ድማ ዕቤታ ክሳዕ ኣፍሪቃ ዚዝርጋሕ ወሰኽ። ስርዓተ ምሕደራኣ ሓንሳእ ናይ ግሪኽ ዲሞክራሲ ይዕብልሉ ሓንሳእ ድማ ከም እኒ ናይ ሱላ ዝተባህለ መራሒ ዝበለ ዲክታቶርያዊ መሪሕነት ይዕብልሉ ነበረ። ብፍላይ ብዘመን ሱላ፡ እዚ ዘይበሃል ምፍሳስ ደምን ምጭፍጫፍን እዩ ኣብ ሮሜ ተራእዩ። ስልጣን ሮሜ ድማ ናብ ታሕቲ ገጽ ተነቑተ። እዚ ንሮሜ ከም ሓንቲ ናይ ሜዲተራንያን ሓይሊ ኪጸልዋ ከኣለ።

ኣብ ዘመነ ግዝኣት ሱላ ማለት 80ታት ቅ.ል.ክ ሰለስተ ሓያላት ጀነራላትን ሓደ መራሕን ተንሰኡ። እዚኦም፡ እቲ ኣብቲ እዋን ኣብ ሮሜ ዝሃብተመ ሰብ ዝነበረ ማርቆስ ሊሲኑስ ክራሱሱ፡ እቲ ኣብ ዘመነ ዝበለጸ ወተሃደራዊ ክእለት ዝነበሮ ግጼዉስ ፖምፔይስ ማግኑስ (ኣብ ታሪኽ “ፖምፒይ ዓብዩ” ተባሂሉ ዚፍለጥ)፡ ከምኡውን እቲ ኣብ ታሪኽ ሮሜ ዝበለጸ ተፈላጥነት ዘለዎ ጋይዩስ ጁሊየስ ቄሳር እዮም። ራብዓዮም ድማ ምናልባሽ ኣብ ታሪኽ ሮሜ ዝበለጸ ናይ መደረ ክእለት ዝነበሮ ማርቆስ ቱሊየስ ቺቸሮ እዩ።

እቶም ክልተ ብፍላይ ማለት ክራሱስን ፖምፒይን ኣብ ሮሜ ብወተሃደራዊ ዓወቶም ፍሉጣት ኮኑ። ድሕሪ ሞት ሱላ ፖምፒይ፡ ምዕራብ ካብ ሮሜ ኣብ እስጳኛ እትርከብ ብመሪሕነት ማሪያን ሶርተሪየስ ንዚትንስእ ዝነበሮ ሓይሊ ኪጭፍልቑ ብናይ ሮሜ ሰኔይት መዚ ተዋህቦ። ዋላኳ እቲ ሰራዊት እስጳኛ ሓያል እንተነበረን እታ መንግስቲ ምስ ናይ ጳንጦስ እተባህለት ግዝኣት ንጉስ ሚትሪዴትስ ናይ ምክልኻል ውዕል እንተፈረመትን፡ ሶርተሪየስ ግና ብ72

ቅ.ል.ክ ተቐትለ እዋ ፖምፒይ ብቐሊሉ ነቲ ናይ እስጳኛ ሓይሊ ጨፍልቑ። እዚ ከምዚ ኣሉ እናኸደ ከሎ ኣብ ሮሜ ካብ ዝነበሩ ባሮት ሓደ በዓል ትሬዴስ ዝኾነ ስፓርታኩስ እተባህለ ባርያ ኣምሊጡ ካልኣት ባሮትውን ሰዓቡዎ። ንሱ ብሓያል ዲሲፕሊን እተሃንጸ ጽኑዕ ሰራዊት ሃነጸ። ካብ ሮሜ ንዝተላእኩ ክልተ ወይስ ሰለስተ ለጌዎን ዚኣኹሉ ሰራዊት ድማ ደምሰሰ። ማርቆስ ክራሱስ ነዚ ኺጭፍልቑ ምስ ሽዱሽተ ለጌዎን ዚኣኹሉ ሰራዊት ተላእከ። ቀንዖ ድማ። ሰራዊት ስፓርታኩስ ተደምሰሰ። ግናኽ ኣስታት ሓመሽተ ሽሕ ዚኸውን ሰራዊት ፈንጢሱ ኣምለጠ። እንተኾነ ቦቲ ፖምፒይ ዝነበሮ ግዝኣት ገጽ ብምህዳሙ፡ ፖምፒይ ኣብኡ ረኺቡ ነቲ ዝተረፈ ደምሰሰ። ነዚ ነገር እዚ ድማ ፖምፒይ ናብ ጥቕሙ ለወጠ። ዋላኳ ሰራዊት ስፓርታኩስ ብማርቆስ ክራሱስ እንተተደምሰሰ፡ ፖምፒይ ግና ድርብ ዓወት ኣብ ልዕሊ እስጳኛን ሰራዊት ስፓርታኩስን ከምእተጎናጸፈ ተቐጽረ። በዚ ድማ ክልቲኦም ብሓባር ቅንሰላት ኮይኖም ተመርጹ። በዚ እቲ ናይ ሮሜ ናይ ህዝቢ ትራብዩን ስርዓት ከምብሓድኽ ኣቐሙዎ።

ፖምፒይ ብዘይካዚ ብደገፍ ጁሊየስ ቄሳር ነቶም ማርቆስ ኣንቶኒየስ (ኣብ ማርክ ኢንቶኒይ) ኬጥፍኦም ዘይከኣለ ኣብ ሜዲተራንያን ዝነበሩ ናይ ባሕሪ ሸፋቱ ብምጥፋእ ዝናኡ መሊሱ ወሰኽ። መሊሱውን ነቲ ንናይ ሮሜ ሓይሊ ምንብርካኽ ዝኣበዩ ሚትሪዴትስ ሰጉን ካብ ግዝኣቱ ብምእላይ ተወሳኺ ዓወት ኣመዝገበ። በዚ ኸምዚ ንቢቲንያ፡ ጳንጦስ፡ ክሳዕ ገላትያ፡ ቃጳይቅያን ቂልቅያን ዚዝርጋሕ መላእ ንኡስ እስያ ተቐጽጸሩ ግዝኣት ሮሜ ገበሮ። ቄሩብ ጸኒሑ ኣብ መበል 64 ቅ.ል.ክ. ሱላ ድሕሪ ምጣቱ መንግስቲ ሰሉሲድ ወደቐ፡ ድሕሪ ገለ ዓመታት ድማ ፖምፒይ ንሶርያ ተቐጽጸረ። ኣብዚ እዋን ዶብ መንግስታት ሮሜን ፋርስን ፊለግ ኤፍራጥስ ኮነ።

ኸምዚ ኣሉ ግስጋስ ፖምፒይ እናቐጸለ ከሎ ኣብ ደቡብ ማለት ኣብታ ካብ መግዛእቲ መንግስቲ ሰሉሲድ ሓራ ዝወጸት፡ ንልዕሊ ሱላ ዓመታት ድማ ሓራ ኮይና ብሃዝሞንያውያን እትመሓደር ዝነበረት ይሁዳ (ጁዲያ) ሓድሕዳዊ ጎንጸ ተላዕለ። ፖምፒይ ኣብ መንጎ ሂሮክኩስን ኣሪስቶቡሉስን እተባህሉ ኣሕዋት ንዝበረ ናይ ስልጣን ግርጭት ኪፈትሕ ተሓተተ እዋ ንሂሮክኩስ ምስመረጸ፡ ካብ ደገፍቲ ኣሪስቶቡሉስ ተቓውሞ ኮነ። ፖምፒይ ዝፍላሊም ከበባ፡ ተቐጽጸራ ድማ። ዋላኳ ድሕርዚ ንሂሮክኩስ እንተሓደገሉ፡ ይሁዳ ግን ኣብ ትሕቲ መጉዚትነት ሮሜ ኣተወት።

ኣብ ሮሜ፡ ፖምፒይ ኣብ ማእከላይ ምብራቕ እናገበገበ ከሎ ኣብ ከባቢ 64 ቅ.ል.ክ ናይ ስልጣን ምቁሩጃስ ከምኡ ድማ ናይ ሓድሕዳዊ ግጭት ውዲት ነበረ። ነዚ ዘካይድ ዝነበረ ድማ ካታሊና ዝተባህለ ንቆንስልነት እተሓጸየ ኪኸውን ከሎ፡ ብኸእለት መደረ ቺቸሮ ግን ነዚ ካብ ምፍጸም ተዓግተ። እቲ ውዲት ድማ ኣይተዓወተን። ናይ ሮሜ ሰኔይት ኣብ ማእከል እዚ ፖለቲካዊ

ነውጹ ሽሎ፡ ጁልየስ ቄሳር ጽልውኑ አብ ሮሜን ዝናኡ አብቲ ህዝብን ቀስ ብቐስ የዕቢ ነበረ። መወዳእትኡ ድማ ናብ ልዑል ሽመት “ጳንጢፌክስ (ፖንቲፊክስ) ማክሲሙስ” (ዝለዓለ አቦ) ደረጃ በጽሑ። ፖምፒይ ናብ ሮሜ ምስተመልሰ ጁልየስ ቄሳር ብዓወት አብ እስጳኛ ንዝተላዕለ ዓመጽ ጨፍሊቐ ተመልሰ። ድሕርዚ አብ መንጎ ማርቆስ ክራሱሱ፡ ጁልየስ ቄሳርን ፖምፒይን ሓደ ኪዳን ተመስረተ። ብደገፍ ናይዚአም አብ ናይ ሮሜ ሰኔይት ንዝነበረ ተቓውሞ ሰዒሩ ጁልየስ ቄሳር ቆንሰል ኮይኑ ተመርጸ። በዚ ሽምዚ ዝነኡ እናወሰኸ ከደ፡ ብፍላይ ድማ አብ ጎውል (ሕጂ ፈረንሳ) ከምኡ ድማ ጀርመን ንዝነበሩ ዝተፈላለዩ ዓሌታት ብምስዓሩ ናይ ስልጣን ግዝአቱ መመሊሱ አስፋሕፍሐ። ቄሳር አድህቦኡ መሊሱ ናብ ብሪጣንያ ብምግባር ተራእዩ ዘይፈልጥ ግዝአት አብ ሮሜ ወሰኸ። እዚ ናብ ምዕራብ ዝገበሮ ግስጋስ ግን ንሮሜ ፈጹሙ ከምዚሓድጋ ዝበሮ። አብ ሮሜ ከአ ፖለቲካዊ ጽልእታት ቀጸሉ፡ ብፍላይ እኳ አንጻር ጁልየስ ቄሳር ካብ ዝነበረ ጽልእ እተላዕለ ቀንዲ ጸላኢ ፔቸሮ ዝነበረ ፑብሊዩስ ክላውዲዩስ መራሒ ባይቶ ኪኸውን ከኣለ። እዚ ድማ ንጁልየስ ቄሳር ኮነ ፖምፒይ ዘዋዳኦ ነበረ። ሮሜ ዋላኳ ሓይሎምን አብ ህዝቢ ዝነበሮም ተቐባልነትን ልዑል እንተነበረ አንጻር ጁልየስ ቄሳር፡ ፖምፒይን ክራሱስን ነበረት። እንተኾነ አብ ሮሜ ፖለቲካዊ ግርጭት ናብ ወተሃደራዊ ነውጹ ማዕበለ እዎ ፖምፒይን ክራሱስን ደጊሞም ቆንሰላት ኮይኖም ተንሰኡ። እዚ ንጁልየስ ቄሳር ናይ ሓሙሽተ ዓመት ተወሳኺ ስልጣን ኪረከብ ኣኸአሎ።

ማርቆስ ክራሱስ ከም ናይ ፖምፒይን ቄሳርን ዝበለ ወተሃደራዊ ዓወታት ንምጉንጻፍ ካብ ዝነበሮ ጽምአት እተላዕለ ውግእ ንምድላይ ናብ ምብራቕ ናብ ፋርስ ገዱ ገስገሰ። ፖምፒይ ከአ በይኑ ናይ ሮሜ ቆንሰል ኮነ። ብወገን ምዕራብ ድማ ቄሳር አብ ጎውል ንዚለዓል ዝነበረ ዓመጻት ኬህድእ ኣብቲ ዕዮቲ ተሸመመ። እዚ ግን ክሳብ ዓወቱ አብ ጎውል ጥራይ ጸንሐ። ንኛ ቆንሰልነት ኣይረኽበን ነበረ እዎ፡ ሮሜ ድማ አንጻሩ ወሲና ካብ ናይ አውራጃ ጎውልን ከባቢኣን መሪሕነት ከተውርዶ ትደሊ ነበረት። ነዚ ስለዘይተቐበሎ ግን አብ ቅለዕ ውግእ አንጻር ሮሜ አተወ። ፖምፒይ ከአ ካብቲ አብ ዓወታት ቄሳር ዝነበሮ ቅንኢ እተላዕለ ንቄሳር ገጠመሉ።

ቄሳር ብደገፍ ቅልጣፊኡ ንፖምፒይ ዕድል ከልኦ። ከተማ ድሕሪ ከተማ አብ ኢድ ቄሳር አተወት። ፖምፒይ ብቐጥታ አብቶም ነግ ፈረግ ዚብሉ አብ ጎውል ዝነበሩ ሰራዊቱ ተወኪሉ ኪገጥመሉ ኣይደለየን። በዚ ድማ ናብ ምብራቕ ገዱ ብምግባር ሰራዊቱ ኪሃንጽ ወሰነ። ስለዚ ሮሜ ብቐሊሉ አብ ኢድ ቄሳር አተወት እዎ ቄሳር ናይ ሮሜ ገባርን ሓዳግን (ዲክቲቲር) ኮነ። ንዝሓየለ ኩናት ድማ ተዳለወ። ብዝሒ ሰራዊት ፖምፒይ ካብ ናይ ቄሳር ዝተዓጸጸ እኳ እንተነበረ፡ ቄሳር ከንዲ መጥቃዕቲ ምክልኻል ብምምራጽ ብደገፍ ማርክ አንቶኒይ እተባህለ ጀነራሉ ንፖምፒይ አብ ቴሳሊይ እተባህለ ቦታ ሰዓሮ። ንሰራዊት ፖምፒይ ናይ ክብሪ አተሓሕዞ ኪገብረሎም ምጻኑ ኣእሚኑ ድማ

ከምዚማረኹ ዝበረ። ፖምፒይ ናብ ግብጺ ሃደመ እንተኾነ ኣብኡ ኪሰልም እናተጸበየ ሽሎ ተቐትለ። እዚ ድማ መፈጸምታ ናይ ፖምፒይ ኮነ። ቄሳር ምሉእ ብምሉእ ንመንግስቲ ሮሜ ኪቆጸጸር እንተኾይኑ ነቲ አብ ኣፍሪቃን ምብራቕ ሜዲተራንያን ዝነበረን ናብ ግብጺ ዝኸደን ሰራዊት ፖምፒይ ኬጥፍእ ወይስ ኬምበርክኽ ነበሮ። በዚ ድማ ክሳብ ግብጺ ብዓወት ገስገሰ። እንተኾነ ነታ መንግስቲ ንኛ ከዩደልደለ ከሎ አብ ናይ ግብጺ ፖለቲካ ተሸመመ። አብ መንጎ ፕቶልሚ 12ን ክሌዎፓትራ እተባህለት በላሕ ንግስትን ኪሸምግል ተሓተተ። እንተኾነ ምኽሪ ቄሳር ንፕቶልሚ ኣቐጥዖ እዎ ነቲ ውሑድ ሰራዊት ቄሳር አብ ከበባ ኣእተዎ። ቄሳር ደጋፊ ዘይብሉ አብ እስክንድርያ አብ ናይ ጎደናታት ውግእ አተወ። ግናኽ ካብ ሚስሪዴትስ እተባህለ በዓል ጴርጋሞስን ኣንቲጳተር እተባህለ ኣይሁዳዊ ሰሉብን (ሚኒስተርን) ብዝረኽቦ ደገፍ አብ እስክንድርያ ተዓወተ፡ ፕቶልሚ 12 ድማ ተቐትለ።

ቄሳር ነታ መንግስቲ ግብጺ ንሓው ፕቶልሚ 12 ዝኾነ ፕቶልሚ 13 ሃቦ። ክሌዎፓትራ ድማ ምስኡ ሹም ናይታ መንግስቲ ኮነት፡ እንተኾነ ከም ሓቕስ ክሌዎፓትራ እያ ነታ መንግስቲ ዝሓዘት። ቄሳር ንኸልተ ወርሒ ዚኸውን ምስ ክሌዎፓትራ ከምዘሕለፈ ይንገር። ድሕሪ ገለ ኸልተ ካልኣት ዓወታት ግን ብ47 ቅ.ል.ክ ናብ ሮሜ ተመሊሱ ብወግዒ ዲክታቶር ተሸመ። ዋላኳ ቀጸሉ ዝተፈላለዩ ዓመጻት አብ ዝተፈላለዩ ግዝአቱ እንተገጠሞ ቄሳር ንኹሉ ሰዒሩ ስልጣኑ ኣጽንዐ። ንኹሎም ጸላእቱ ሕነ ካብ ምፍዳይ ብምቕጣብ ድማ ምሕረት እወጀ። ንሱ ብዘይካዚ ንኹሎም ኢጣልያውያን ናይ ሮሜ ዜግነት ሃቦም። አብ ቁጠባዊ ሸነኽ ናይ ሮሜ ዓበይቲ ምምሕያሽ ኣምጽኦ። አብታ ከተማ ንዝነበረ ጽበት ኣቐለሎ። ናይ ግብሪ ሕግታት ድማ ኣመሓየሾ። በዚ ሽኦ ወተሃደራዊ ክኢላ ጥራይ ዘይኮነስ ሓያል መራሕ መንግስቲ ምጻኑ ኣመስከረ። ቅድሚኡ ከምኡ ዝበለ ንጉስ ኣብ ዓለም ኣይተራእየን።

ማርክ አንቶኒይ ሓደ ካብ ጀነራላት ቄሳር ብ44 ቅ.ል.ክ ዘውደ መንግስቲ እኳ እንተቐረበሉ ቄሳር ግን ኣይተቐበሎን። ሮማውያን ንቀዋሚ ንጉስ ዝነበሮም ተቓውሞ ስለዚፈልጥ ነዚ ኣይተቐበሎን። እንተኾነ ውዒሉ ሓዲሩ ዘይተርፍ ነገር ምጻኑ ኣይሰሓቱዎን ሰኔይት ናይ ሮሜ። ናይ ቅትለት ውዲታት ድማ ፈኸም ይብል ነበረ። ቄሳር ግን እዚ ነገር እዚ ዋላኳ ካብ ፈተውቱ ይመጽ እንተነበረ ግዲ ኣይገበረሉን፡ ኣብታ ዓመት እቲኣ አብ ዝተገበረ ፊስታ ድማ ወጊአም ቀተልዎ።

ድሕሪ ሞት ቄሳር አብ ሮሜ ሃንፍ ተፈጥረ። እንተኾነ እቶም ነቲ ውዲት ዝገበሩ ሰባት ኪቆጸጹዎ ይሓስቡ እኳ እንተነበሩ ማርክ አንቶኒይ እቲ እሙን ፈታው ቄሳር ግን የስግእም ነበረ። አብ መቁደንያ ድማ ሓደ እኳ ዘይሓሰበ ቄሳር ቅድሚ ሞቱ ዝሸሞ ጋይዮስ ጁልዩስ ቄሳር “ኣክታቪዩስ” ዚበሃል ወዲ

“ሐብቲ” ቄሳር ነበረ። አብ መንጎ እዞም ሰለስተ ወገናት ጎንጻዊ ምፍሕፋሓት ተኻየደ። እክታቪያን ብወገኑ ናይ ቄሳር ወራሲ ምጻኑ አወጀ። እንቶኒይ ምስቶም ቀተልቲ ቄሳር ብዝገበሮ ግጥም ተዓወተ። አብ መንጎ እክታቪያን እንቶኒይ ከምኡውን ሌፒዳስ እተባህለ ካልእ ናይ ቄሳር ሓለቓ ከአ ስምምዕ ተገብረ እዋ ሰሉስ መሪሕነት ሮሜ ሓዙ።

ብዝገበሩም ስምምዕ መሪሕነት እክታቪያን ምዕራባዊ ግዝአት ሮሜ ተቆጻጸረ። እንቶኒይ ድማ ንምብራቕ ገጹ ብምኻድ አብ ልዕሊ ሲክስቱስ ፖምፕዩስ እተባህለ ወዲ ፖምፕዩ ዓብዩ ብዘመዝገቦ ገለ ዓወታት አብ እስክንድርያ ኮይኑ ኪገዝእ ከአለ። አብኡ ድማ ከም ሓለቓኡ ቄሳር ምስ ክሊዎፓትራ አብ ፍቕራዊ ድራማ ተጸምደ። ዋላኳ ንሰላም ኢሉ ሓፍቲ እክታቪያን ንዝኾነት እክታቪያ እንተተመርዓወ ክሊዎፓትራ ግና ዝያዳ ዓጀበቱ። መወዳእትኡ ብ32 ቅ.ል.ክ ንሰበይቱ እክታቪያ ብግህዶ ምስወገዝ አብ መንጎኡን ቄሳር እክታቪያንን ዝነበረ ግጭት አብ ጥርዚ በጽሖ።

ካብዚ እተላዕለ እንቶኒ ንሮሜ ኪቆጻጸር ገስገሱ። እንተኾነ አብ እዋን ሓጋይ ነዊሕ ስለዝተጸበየ ኪሰልጦ አይከኣለን። ድሕርዚ ንሰራዊቱ ኪአምን ብዘይምኽኣሉ ራሕራሐዎም ምስ ገለ ቃፍላያት ናብ ግብጺ ኪምለስ ገስገሱ። አብ መንጎ ግን የማናይ ኢድ እክታቪያን ዝኾነ አግሪጳ ዓገቶ እዋ ገጠመሉ። ክሊዎፓትራ ምስ ገለ መራኽብ ፈንጢሳ ወጸት። እንቶኒይ ድማ ሰራዊቱ ሓዲጉ ንክሊዎፓትራ ሰዓባ። አብ መገዳ እናኸደ ከሎ። እክታቪያን ድማ እናሰዓቦ ከሎ። ክሊዎፓትራ ሞይታ ዚብል ናይ ሓሶት ወረ ሰሚዑ ነፍሱ ቀተለ። ክሊዎፓትራ ድማ ሞት እንቶኒይ አፍቃሪላ ሰሚዓ ርእሳ ቀተለት። ብኸምዚ እክታቪያን ተጸባኢ ዘይብሉ በይኑ ሓለቓ ናይ ሮሜ ኮነ። እክታቪያን ናይ ሰላም ገዛኢ ምጻኑ ኬርኢ ብዙሕ ካብ ተሳቢሩ ዝነበረ ሕግታት መለሰ። ሰናይ ናይ ህዝቡ ደኣ እምበር ናይ ርእሱ ድሌት ከምዘየገድሶ ኬርኢ ድማ ነቲ ልዑል ሓይሉ ሓደገ። እዚ ግን ነቲ ሓይሊ ብኻልእ መገዳ ንምጭባጥ ሓሊኑ እዩ ዝገበሮ። እታ ሪፖብሊክ ድማ ብስርዓት ፈረሰት።

ብ27 ቅ.ል.ክ ሽሙ ዝያዳ ንክብሩ ዚገልጽ ኪኸውን ኢሉ ናብ “አቦ ሃገር” “ቀዳማይ ዜጋ” ቄሳር አውጉስቱስ (አውጉስጦስ) ለወጠ። በዚ ኸምዚ ሮሜ ሃጻያዊት መንግስቲ ኮይና ጥርዚ ዕቤታ ረእየት። ሮሜ አብ ትሕቲ አውጉስጦስ ግስጋሰኣ ቀጸላ መዳርግቲ ዘይብላ ሃጻያዊት መንግስቲ ዓለም ክትከውን በቐዓት። ንመላእ ዘመናዊት ዓለም ድማ ከም ብጽሒት ብኹርነታ ቆጸረት። ኩሉ ምንቅስቃስ ናይ ሮሜ አባላት ባይቶ ኮነ ኣሕሉቕ ሰራዊት ብፍቓድ እቲ ሃጻያዊ ሰርዓት ጥራይ ከምዚ ኸውን ተገብረ። ሮሜ ማእከላዊ መንግስታ እናደልደለ መጸኡ። መንግስቲ ሮሜ እምበኣር ከምዚ ኢላ እያ ናብቲ አብ መጽሓፍ ቅዱስ ተጠቐሱ ዘሎ ዘመን ቄሳር አውጉስጦስ በጸሓ። አብዚ ዘመን እዚ ኸኣ እዩ ብ4ይ ዘመን ቅ.ል.ክ፡ ክርስቶስ ድሕሪ ምውላዱ ታሪኽ

ቤተክርስቲያን ዚጀምር። እቲ አብ መላእ ግዝአት መንግስቲ ሮሜ ዝተገብረ ቆጸራ ህዝቢውን አብዚ እዋን እዚ ነበረ።

አብ መላእ ዘመን መንግስታ፡ ሮሜ ቅድሚ ክርስቶስ ምምጽኡ ናይ መንግስቲ ስርዓተ አምልኮ እዩ ነይሩዋ። ዝኾነ ፍለጥ አምላኽ አይነበረን። አብ ክንዳኡ ግና ሓደ አብ መንጎ ማእከላይ መንግስትን እቲ ህዝብን ስርዓተ ውዕላትን ልማዳትን እዩ ዝነበረ። እዚ ድማ ክላዕ ሮማውያን በቲ ዓይነት አምልኮ ዕግበት ዚሰእኑ ቀጸሉ። ደሓር ግን ናይ ግሪኽ ጣኦታዊ ጽልዋ እናዛየደ ብምምጽኡ ሮማውያን ብዙሓት አማልኹቲ ምምላኽ ጀሚሮም። ተምሳጣዊ እምነት ግሪኽ ድማ ኪዕምብብ ጀሚሩ። አሰማት አማልኹቲ ናይ ቀደም ላቲናውያን ዓሌታት ቀጸሉ። እቶም አማልኹቲ ግን ብናይ ግሪኽ ጣኦታት ተተክሉ። እኒ ጁፒተር (ናይ ግሪኻውያን ዚየስ)፡ ዳያና (ናይ ግሪኻውያን አርጤምስ) ቪነስን ማርስን ከምኡውን ካልኦትን አምልኮ ድማ ይካየድ ነበረ። አብዚ አምልኮ ጣኦታት ሮሜ ካብ ዝነበረ ዝለዓለ ስልጣን ቅሽነት “ጳንጢፊክስ ማክሲሙስ” ዚበሃል እዩ። እዚ አባታዊ ክህነት እዩ፡ ትርጉሙ ድማ “ዝለዓለ አቦ” ማለት እዩ። ወይውን ብኻልእ አበሃህላ “ጳጳስ” ማለት እዩ። ካልእ ናይዚ አምልኮ እዚ ሸነኽ ተራ ናይ ደናግል እዩ። እዘን ደናግል ሽዱሽተ ኮይነን “ቨርጅን ቨስታ” ተባሂለን ይፍለግ። ዕዮአን ቅድስቲ ሽግ ንእትበሃል ናይ አምልኮ ሽግ ከይትጠፍእ ምሕላው እዩ። ዓመት ዓመት ድማ ናይዚ አምልኮ እዚ በዓል ይግበር። ካልእ ካብ ግብጺ ዝመጸ አምልኮ ጣኦታትውን ነበረ። እዚ አይሲስን አሲሪስን ናይ ዝተባህሉ ጣኦታት አምልኮ እዩ። እዚ አብ ሮሜ ርእሱ ክኢሉ ከም ናይ ተባዕታይን አንስታይን አማልኹቲ አምልኮ ኮይኑ ቀጸለ። ብዘይካዚ ብዘመን አውጉስጦስ ቄሳር ብፍላይ እኳ ንሱ ምስሞተ፡ ሃጻያት ሮሜ ከም አማልኹቲ ኪምለኹ ጀመሩ። በዚ አምልኮ ሃጻያት (ኤምፕረር ዎርቪፕ) ተጀመረ። ድሕሩ አብ ልዕሊ ክርስትያናት ብዙሕ ግፍዕን ሰደትን ዝማዕበለ ካብዚ እተበገሰ እዩ። ቄሳር ሮሜ “ጎይታ” እናተባህለ ኪጽዋዕ፡ አምልኮ ኪወስድ ጀመረ። እዚ አብ ከም እኒ ካሊጉላ ዝበሉ ነገስታት ድሕሪ ልደተ ክርስቶስ ዝውቱር እናኾነ መጸ።⁷

እስራኤል ቅድሚ ልደተ ክርስቶስ

ሃገር እስራኤል ካብ ናይ ባቢሎን ምርኮ ብዝተመልሱ ነገስታት ድሕሪ ምምስራታ ነዊሕ ከይጸንሐት እያ አብ ኢድ እስክንድር ዓብዪን ንዕኡ ሰዓቢም ዝመጹ ነገስታት ሰሉሲድን ፕቶሌሚን ወዲቓ። አብ መንጎ እዞም ነገስታት አብ

7 ክርስትያናት “የሶስ ክርስቶስ ጎይታ” እዩ እናበሉ ዚእመኑ ዝበሩ “ቄሳር ጎይታ እዩ” ዚብል ንእምነቶም ዚጸረር እምንቶ ስለዝነበረ እዩ። ንጉይትነት የሶስ ክርስቶስ ንምግልጽ ድማ ብሰም የሶስ ክርስቶስ የጥምቕ ዝበሩ። ምስ ፈልጹ 2 ከምኡውን ሕልፍ ሕልፍ ኢልካ ምስ ግብረ ሃዋርያት ኣጸጸ።

ማእከል ዝነበረ ቀጻሊ ግርጭታት ድማ ሓንሳእ ብነገሰታት ሰሉሲድ ሓንሳእ ድማ ብነገሰታት ፕቶልሚ ትመሓደር ነበረት። ኣብ መበል 165 ቅ.ል.ክ ግና መካከላውያን ብዘልዓሉዎ ተቓውሞን ዓመጽን ግዝኣት ፓለስታይን ወይ ድማ ናይ ቀደም እስራኤል ነጻነታ ረኺባ ትቐጽል ነበረት።

ድሒሩ ኣብ መበል 64 ቅ.ል.ክ ግን ከምቲ ኣቐዲሙ እተገልጸ ኣብ መንጎ ክልተ ኣሕዋት ናይ ነገስታት ዘርኢ ማለት ሂሮካኩስን ኣሪስቶቡሉስን ንዝተላዕለ ናይ ስልጣን ቁርቁስ ንምሽምጋል ዝተዓደመ ፖምፕይ ንዩሩሳሌም ድሕሪ ምቁጽጽሩ ናይ ፓለስታይን (ብፍላይ ከኣ ይሁዳ) ነገር ተለወጠ። ይሁዳ ኣብ ትሕቲ መጉሢትነት ሮሜ ኣተወት እሞ ንሮሜ ከትግብር ተገደደት። እዚ ከምዚ ኢሉ እናቐጸለ ከሎ ድማ ብ40 ቅ.ል.ክ ግዝኣት ፓለስታይን ንኺመሓድር ንሂሮድስ ኣግሪጻ ስልጣን ተዋህቦ። እዚ ሂሮድስ እዚ እቲ “ሂሮድስ ዓብዪ” ተባሂሉ ኣብ ታሪኽ ዚፍለጥ እዩ። ብድሕርዚ ማርክ ኣንቶኒይ ንደቡባዊ ክፋል ናይዛ መንግስቲ መንዚሁ ንክለዎፓትራ ሃባ። እዚ ግን ነዊሕ ኣይጸንሐን፡ ብ31 ቅ.ል.ክ ኣንቶኒይ ምስተላዕረ እቲ ግዝኣት ተመልሶ። ነተን ኣብ ትሕቲ ሃዝሞንያውያን ዝነበራ “ዴካፖሊስ” ዚበሃላ ዓሰርተ ዓድታት ድማ ናብ ግዝኣቱ መለሰን። በዚ ኸምዚ ግዝኣት ሂሮድስ ኣብ ጥርዙ በጽሐ። ንሱ ንሮማዊ ጽልዋ ምስፍሕፋሕ ከም ፖሊሲኡ ወሲዱ ክሳብ ጊዜ ሞቱ ማለት 4ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ዓየየሉ። እዚ ሂሮድስ እዚ ብዘይካዚ ንመቐደስ ሰለሞን መሊሱ ኣሓደሰን ኣዕበየን።⁸

ኣቐዲሙ፡ ሮሜ ብዘመን ፖምፕይ ነቲ ኣብ ይሁዳ እተላዕለ ግርጭት ንምህጻእ ሰለስተ ለጌምን ዚኸውን ሰራዊት ኣብ ምብራቕ ሚዲተራንያን ብምዕሰካር ህላወኣ ኣብ ሶርያ ኣረጋጊጸ ነበረት። ድሕሪ ሞት ሂሮድስ፡ ሮሜ ኣብ ልዕሊ ሂሮድሳውያን ንዝተላዕለ ተቓውሞ ንምቁጽጻቕ ነዚ ሓይሊ ምስ ተወሳኺ ሓይሊ ሶርያውያን ናብ ይሁዳ ኣምጽኦቶ። ድሕርዚ ኣውጉስጦስ ቁሳር ነዚ ከባቢ ምምሕዳር ከበድ ኮይኑ ስለእተራእዮ ብርሑቕ ብኻልእት ነገስታት ገደሩ ኪቆጽጽሮ ፈተመ። ግናኽ ንብዘሎ ንሓደ ንጉስ ኪህቦ ኣይፈተመን እሞ፡ ኣብ ኣርባዕተ መቐሉ ንሂሮድስ ኣርኬላምስ ደቡባዊ ይሁዳ፡ ሰሜናዊ ግዝኣት ድማ ንፊልጶስን ሂሮድስ ኣንቲጶስን ሃቦም። እዚእም ከኣ ሰብ ርባዕ ሽመት (ቴትራርክስ) እናተባህሉ ኣብ ታሪኽ ይፍለጡ። ብዘይክእም፡ ጳንጦስ ጳላጦስ ዝተባህለ ሮማዊ ወኪል ቁሳር ኣብ ምድሪ ይሁዳ ኬመሓድር ተሸይሙ ነበረ። ዝተረፈ ዓድታት ዴካፖሊስ ናብ ሶርያ ተመልሰ እሞ ንኃል ሂሮድስ ሰሎሜ ተዋህቦ። ኣብዚ እዋን እዚ ድማ እዩ ዮሃንስ መጥምቕ ኣብ ምድሪ ይሁዳ ናይ ንስሓ ጥምቀት እናሰበኸ ዚመላለስ ዝነበረ።

8 ሂሮድስ ዘይተገለጸቶም ፈሊጡ ምስ ኣይሁድ ምስክርነት ኪፈጥር እሞ ፖለቲካዊ ዓወት ኬመዝግብ በዚ ድማ ኣብቲ ከባቢ ሰላም ብምምጻእ ካብ ቁሳር ሞገስ ኪረክብ ኢሉ ንኣይሁድ መቐደስም ኣሓደሰሎም። ኣብ ታሪኽ ድማ መቐደስ ሂሮድስ ተባሂሉ ትፍለጥ።

ኣይሁድ

ኣብ ቀዳማይ ዘመን ዮሃንስ መጥምቕ ንምድሪ ይሁዳ ብሓያል ሰብከት ኣስተንከራ። ብፍላይ እኳ ድሕሪ ምምላስ ኣይሁድ ካብ ባቢሎን፡ ኣይሁዳውነት ኣብ ምግልባጥ ጽሑፋትን ኣብ ምስናዕ “ዘይተደረኸ” ቃልን ተዋሒጡ ድሕሪ ምጽንሑ እዚ ቃል እዚ ነቶም ሊቃውንቲ ኣይሁድ ጋሻ ነገር ኮኖም። ኣብቲ ዘመን እቲ ኣይሁድ ንመጽሓፍ ሕግን ነብያትን ካልኣይቀኖናዊ (ዲትሮካኖኒካል) መጻሕፍቲ ወሲኹም እዮም እምነቶም ኪኸተሉ ጀሚሮም። ብዘይካዚ፡ ትንታኒታት ሊቃውንቲ ኣብ ቅዱሳት መጻሕፍቲ ተኣኪቡ፡ ልማዳቶም ድማ ተወሲኹዎ “ታልሙድ” ተባሂሉ ዚጽዋዕ ቅዱስ ይኸተሉ ነበሩ። ኣብ ልዕሊኡ ባቢሎናዊ ጽልዋ ሰራያዊ መንፈሳዊ ፈለግ (ኤስቶሪክ) ዝሓዘለ “ቃባላ” ዚበሃል ሰርዓተ ጥንቆላ (ኦካልት) ዚሰዕቡውን ነበሩዎም። ኣይሁዳውያን ምስቶም ኣብ ሰሜናዊ ሸነኽ ናይ ምድሪ እስራኤል ዝነበሩ ምስ ካልኣት ህዝብታት እተሓናፈዱ ሳምራውያን ወይስ ገሊላውያን ዘይቃደዉ ነበሩ። ካብዚ ከምኡውን ካብቲ ንሮማ-ሂለናዊ (ምስ ሮማዊ ከምኡውን ግሪኻዊ ኣመለኻኽታ እተዛመደ) ልማዳት ምቅላም ንኣይሁድ ዝተፍላለዩ ቅድታት እምነት ንኪኸተሉ ይጸልፎም ነበረ። እቶም ብጽነዕ ንኣይሁዳዊ እምነትን ትርጓሜኡን ዚኸተሉ (ብኹሉ መጽሓፍ ሕግን ነብያትን ታልሙድን ዚሰዕቡ) ፈረሳውያን ይበሃሉ። እዚእም ካብ ዝነበሮም ጽንዓት እምነት እተላዕለ ኣዝዮም ንጹላት እዮም፡ በዚ ምኽንያትውን ብመዓልቲ ሰንበት ገለ ዕዮ እኳ ከይዕዩ ስለዚእግዱ ሓደ እዋን ከተማ የስሩሳሌም ኣብ ኢድ ኣንጾክዩስ ራብዓይ፡ ሓደ እዋን ድማ ኣብ ኢድ ፖምፕይ ዓብዪ ወደቆት።

እቶም ካልኣት ብኸፊል ጥራይ ንመጽሓፍ ሕጊ ዚሰዕቡ ካልእ ኩሉ መንፈሳዊ እምነት ዚኸሕዱ ከኣ ሰዱቃውያን ይበሃሉ። እዚእም ብዘለኣለምነት ነፍሲ ዘይእምኑ ናብ ሂለናውነት እተቐየሩ ኣይሁድ ኮይኖም ንኣምላኽ ምስ ኩሉ ሰብ ኬምልኹ ድሉዋት ዝነበሩ እዮም። በዚ ድማ ዓለማዊ ኣመለኻኽታ ስለዝነበሮም ህላወእም ኪዕቅቡ ኣይከኣሉን። ብዘይካዚእምውን ኣብ ምብዛሕ ጽሑፋትን እተዋፈሩ ጸሓፍቲ ተባሂሎም ዚጽውዑ ነበሩ። ካልኣት ኢሰን ዚበሃሉ ወገን ድማ ንኹሎም ካልኣት ወገናት ብዛዕባ መንነቶም ዚጠራጠሩሎም ወገን ነበሩ። እዚእም ብሕጊ መሲ ዚኣምኑ ኪኾኑ ከለዉ፡ እዚ ሕጊ እዚ እቲ ኣብ ብሉይ ኪዳን ዘሎ ዘይኮነስ ካልእ እዩ ይብሉ። ካብ ሕብረተሰብ ውጽእ ኢሎም ናይ እንሰሳ መስዋእቲ ዘይብሉ ጽነዕ ሞራላዊ ህይወት ዝሓለወ ኣምልኽ “ያህወህ” ዝነበሮም እዮም። “ኩምራን” ኣብ ዝተባህለ ደሓር “ናይ ምዉት ባሕሪ ጥቕሉል መጻሕፍቲ” (ደድ ሲ ሰክሮል) ዝተረኸበሉ ቦታ ድማ ሓውሲ ገዳማዊ ናብራ ነበሮም።

ኣይሁድ ብሓፈሻ ኸኣ ኣብ መላእ ዓለም ፋሕ ኢሎም ዝነበሩ ሴማውያን

ህዝብታት ድሕሪ ምትእኸኻቦም ኣብ ፓለስታይንን ሶርያን ኣብ ብሉይ ኪዳንን ታልሙድን እተጠርነፈ ሓድነት ኬቐሙ ከኣሉ። ግናኸ ሞላኳ በዚ ስርዓተ ኣምልኽ ሓድነቶም ኣበዩ ቦታኡ ኪዕቅቡ እንተኸኣሉ ኣብ መላእ ዓለም እተዘርወ ህዝብታት ካብ ምዃን ግን ኣየቋረጹን። ግናኸ መወዳእትኡ ብሓደ ካብ ዘርኢ ዳዊት ዚምንጩ መድሓንን ንጉሰን ወይስ “መሲሕ” ከምዚጥርነፉን ኣብ ዓለም ብሰላምን ልዕልናን ከምዚገዝኡ ተሰፋ ነበሮም። እዚ እቲ መሲሕነት ተባሂሉ ዚፍለጥ ተሰፋ እስራኤላውያን እዩ።

ንሶም ካብ ዝነበሮም ሓድሕዳዊ ምትሕቐጃፍ እተላዕለ ኣብ ምድሮም ኮነ ካብ ምድሮም ወጸኢ ፍሉያት ህዝቢ ኮይኖም እዮም ገዛእ ርእሶም ዓቀቦም። መጻሕፍቲ ኣስቴር፡ ነህምያ ... እንተርኢና ኽእ ከመይ ዝበለ ጽልኢ የጋጥሞም ምንባሩ ክንርዳእ ንኽእል። ከምቲ ኣብ ዘመነ መንግስታት ፋርስን ባቢሎንን ዝነበሮም ፍሉይነት ኣብ ዘመነ መንግስታት ሰሌሲድን ፕቶልሚን ከምኡውን ኣብ ዘመነ ሮማውያን ተሪር ሓድነትን ጽነዕ ስርዓተ እምነትን እዩ ነይሩዎም። ከምቲ ንኣንጽክዩስ ራብዓይ ንሮማውያንውን ኣጽኒዖም እዮም ዚቃወሙ ዝነበሩ። ኣብ ከተማኦም ዩሩሳሌም ጣኦት ዚበሃል ኪኣቱ ኣይክእልን፡ ዋላ እቲ ናይ ሮማውያን ምልክት ሰንደቕ ዕላማ ዝኾነ ንስሪ እኳ ኣብ ኣፍደገ እታ ከተማ ኪጸንሕ ነበሮ። ኣብ ትሕቲ ኩሉ ኩነታት እምበኣር ንኣምላኽም ያህወህ እንተዘይኮይኑ ፈጸሞም ንኻልእ ጣኦት ኮነ ንቁሳር ኣይሰገዱን። እዚ ትሪ እምነቶምን ሓድነቶምን ድማ ብቐጻሊ ንሓደገኛ ኣመለኻኸታ ገዛእቲ ሓይልታት ኣቃሊዑዎም እዩ። ንኣብነት ይሁዳ እተባህለ ገሊላዊ ዝመርሖ ዓብዪ ተቓውሞ ኣንጻር መግዛእቲ ሮሜ ተለዓሂሉስ ንብዙሓት ኣይሁዳውያን ኣተሲኡ ነይሩ። እዚ እቲ ኣብ ግብረ ሃዋርያት 5:37 እንረኽቦ ሰብ እዩ።⁹

ሓደ እዋን፡ ብ37 ዓ.ም ድሕሪ ቁሳር ጢበርዮስ ዝመጸ ቁሳር ካዩስ ካሊጉላ ንኣይሁድ ብዙሕ ኣጽበቡሎም። ጽልኡ ካብቲ ንቁሳር ዚወሃብ ኣምልኽ ወይስ መለኮታዊ ክብሪ ዘይምሃቦም እተላዕለ እዩ። ንሱ ድማ ኣብ ኣብያተ ጸሎቶም ብፍላይ ከኣ ኣብ እስክንድርያን ኣብ ይሁዳን ዚርከብ ናይ ገዛእ ርእሱ ምስልታት እናለኣኽ ሓወልቲ ከምዚግበር ገበረ። በዚ ምኽንያት ድማ ኣይሁድ ምስ ጸንጦስ ጳላጦስ ኣብ ህወከት ኣተዉ፡ ብዙሓት ካብእምውን ሞቱዎምን ተሃስዩዎምን። እዚ ከምዚ ዝበለ መግደራ ኣብ ኣይሁድ ብዘመን መግዛእቲ ሮሜ እናቐጸለ ከደ። ድሕሪኡውን ከምዚ ዝኣመሰለ ካልእ ብዙሕ ከምዝተላዕለ ታሪኽም ዝጸሓፈ ፍላቪዩስ ጆሴፉስ¹⁰ ዝተባህለ ኣይሁዳዊ ጸሓፊ ይገልጽ።

9 ኣይሁድ ድሕርቲ ናይ ኣሰርን ባቢሎንን መግዛእቲ መንግሥታዊ ክሳብ ዚተሓናፈጽ እዮም ተበቲኖም። ድሕርቲ ካብ ባቢሎን ምምላሻውን፡ ብዘይካ ዓሊታት ይሁዳ ብንያምን ካልኣት ሕደትን እዮም ዝተረፉ ዓሰርተ ዓሊታት ናበይ ከምዘበሉ ብታሪኽ ብግልጺ ዚፍለጥ የልቦን። በዚ ምኽንያት ድማ እዮም “እቶም ዝበፍሉ ዓሰርተ ዓሊታት” እናተባህሉ ዚጽውዑ ምብታኖም ግን ዋላ ድሕሪ ልደተ ክርስቶስውን ቀጸሉ እዩ።

10 ፍላቪዩስ ጆሴፉስ ኣይሁዳዊ ጆነራል ኮይኑ ኣይሁድ ኣንጻር ሮማውያን ንኺሰምጹ ዘለዓሎም ገበረ። ልክዕ ከም ይሁዳ መካእብ ዚመርሖም ድሕሪ ምጽናሕ ግና፡ ደሓር እቲ ኩነታት ከምዘይጥዕም ምስረኣዩ ኣብ ኢድ ሮማውያን ኣሕሊፉ ዝሃበም እዩ። ታሪኻዊ ጽሑፉ ግና ሰነፍልጦታዊ ምንባሩ ይግልጽ።

ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ታይተስ (ቲቶስ) እተባህለ ሮማዊ ጆነራል ናይ ቁሳር ሸሪፓሲያን ወድ ጡብ፡ ብ70 ዓ.ም ፈጸሙ ንኸተማ ዩሩሳሌም ምስ መቐደስ ሄሮድስ ዘዕነዋ። እንተኾነ ንጽንዓት ኣይሁድ መሊሱ ኣሓየሎ ደኣ እምበር ንኣይሁድነት ፈጸሙ ኣየጥፍሉን።

ናይ ማሳዳ ውግእን ህልቂትን

ጆሴፉስ እቲ ኣይሁዳዊ ጸሓፍ ታሪኽ ከምዚገልጸ ብ66 ዓ.ም “ሲካሪ” ዚበሃሉ ገለ ካብቶም ሕሉፋት ኣይሁድ (ካብቶም ቀናኣት ዚበሃሉ ኪኾኑ ይኽእሉ) ሓደ ማሳዳ ዚበሃል ሄሮድስ ዓብዪ ሃኒጽዎ ዚበሃል ደሓር ናይ ሮማውያን ዕርዲ ዝነበረ ሓዙ። ሮማውያን ነዚ ኬምልሱ ብተደጋጋሚ እኳ እንተጸፃሩ ኣይተዓወቱን። ብ72 ዓ.ም ፍላቪዩስ ሲልቫ እተባህለ ሮማዊ ኣመሓዳሪ ይሁዳ ነቲ መዓሰከር ኪቆጸር ገሰገሰ። ነቲ ዕርዲ ድማ ከበቦ። ድሕሪ ሓደ ዓመት ግና ብ73 ዓ.ም ነቲ ዕርዲ ፈንጢሶም ኪቆጸሩዎ ከኣሉ። ዋላኳ ብዙሕ ኣካታዒ ነገር እንተኾነ ጆሴፉስ ከምዚሰንዶ እንተኾይኑ ግን ነዞም ሮማውያን ሓደ ዘሰቅቕ ፍጻሜ ጸንሖም።

ኣዛዚ ናይዞም ሲካሪ ዚበሃሉ ኣይሁዳውያን ሰብ ኒሕ፡ ኤሊኤዘር ዚበሃል ነበረ። ንሱ ነቶም 936 ዚኾኑ ኣብ ማሳዳ ዝዓሰከሩ ሰባት ርእሶም ንሮማውያን ሂቦም ኣብ ባርነት ካብ ዚኣትዉ ባዕሎም ህይወቶም ኬሕልፉ ከምዚግበእ ተዛረቦም። ድሕርዚ ኽኣ ንኹሉ ንብረቶም ኮነ ኣባይቶም ብሓዊ ድሕሪ ምቕጻሎም ነፍሲ ወከፍ ሰብኣይ ንደቁን ኣንስቱን ሰዒሙ ብንብዓት ተሰናቢቱ ቀተለ። ናይ ህጻናትን ኣንስትን መቐተልቲ ብዘወድኡ ኽኣ፡ ዓሰርተ ሰባት ነቶም ሰብኣት ኪቐትሉ ተሓርዩ። እዚኣምውን ቀቲሎም ምስወድኡ፡ ሓደ ነቶም ትሽዓተ ኪቐትል ተሓርዩ። ኣብ መወዳእታ ሓደኳ ከምዘይተረፈ ምስረጋገጸ እቲ ሓደ ዝተረፈ ድማ ንገዛእ ርእሱ ብሴፍ ወጊኡ ቀተለ።

እዚ እናኾነ ከሎ ግን ክልተ ኣንስቲ ምስ ሓሙሽተ ደቀን ኣብ ትሕቲ ምድሪ ተሓቢኡን ተረፋ። እዞን መስተውዓልቲ ኣንስቲ እዚኣን ድማ ደቀን ኬድሕና ከኣላ። እዚ ኹሉ ምስኩነ፡ ሮማውያን ነቲ መዓሰከር ኪቆጸሩ ኣጥቅዑ። ግናኸ ብዘይካ ዚነድድ ገዛውትን ብርቱዕ ጸጥታን ዚቃወሞም ጸላኢ ኣይረኽቡን። ኣብ ገለ ተሓቢኦም ከይህልዉ ኢሎም ብዓውታ እንተተጨደሩ ግን እተን ኣንስቲ ካብቲ ተሓቢኣናሉ ዝነበራ ወጸ እሞ፡ ዝኾነ ኩሉ ነቶም ወተሃደራት ነገርእም። ሮማውያን ነዚ ኪኣምኑዎ ኣይክኣሉን እሞ ተጠራጠሩ። እንተኾነ መወዳእትኡ፡ እቲ ዝኾነ ዘበለ ምስፈለጠ፡ ንባዕሎም ደንጽዮም ተረፋ እምበር፡ ዓወት ከምዘረኽቡ ኣይቆጸሩዎን። እዚ ኣስቃቂ ፍጻሜ እዚ ኣይሁድ ከሳዕ ከንደይ ነቲ ናይ ሮሜ መግዛእቲ ሰኪሖሙሉ ከምዝነበሩ ዜርኢ ነገር እዩ።

ልደትን ህይወትን ክርስቶስ

አብዚ ዘመን መግዛእቲ ሮሜ፣ አይሁድ ተስፋእም ገና አይቀበጹን። እቲ ቀንዲ ምንጪ ናይዚ፣ አብ አይሁድነት ካብ ዘመን ሙሴ ጀሚሩ ሓደ “መለኮታዊ” መድሕን ከምዚመጽም ዚኣምኑ ምንባሩ እዩ። ንሱ እቲ ብመሲሕ ዚፍለጥ መለኮታዊ ንጉስ እዩ። ብርግጽ ኩነታቶም ካብ ድሕሪ ምርኮ እንተተራእዩ፣ እዚ ጽምእ መድሓኒ አብ ጥርዙ በጺሑ ዝነበረሉ እዋን እዩ። ግናኹ ልዕልና መንግስቲ ሮሜ ምስዚ ዚቃረን ዝነበረ ይመስል። ከመይሲ አብቲ ዘመን እቲ ምድሪ ይሁዳ አንጻራዊ ዝኾነ ኩነታት ሓቕፋ ነበረ። ሓደ ብዛዕባዚ ዝተጸሕፈ ጽሑፍ ከምዚ ኢሉ ይገልጽ፡-

አብ ናይ ሓንቲ መጻልቲ ጉዕዞ ጥራይ፣ ሓደ ሰብ፣ ካብ ሓረስቶት ብድሑር ዝኾነ ማሕረሻ መራቶም ዚሓርሱሉ ገጠራዊ ዓድታት፣ ደቂ ሰብ ሮማዊ ስልጣን ናብ ዜሱተማቕሩለን ዕሙራት ከተማታት ኪጎዓዝ ይኸእል። አብታ ቅድስቲ ከተማ ዮሩሳሌም፣ አይሁድ ካህናት ነቲ ናይ እስራኤል ጎይታ መስዋእቲ ዮቕርቡሉ፣ አብ ሰባስተ እትብሃል 30 ማይል ጥራይ ዝርሕቀታ ዓዲ ድማ አረማውያን ካህናት ንክብሪ ሮማዊ ጣኦት ጁፒተር ቅዳሴ ይገብሩ።¹¹

ጸሓፍቲ ታሪኽ ከም እኒ ብሩስ ሸሊይ ከምዚገልጽዎ፡ እስራኤላውያን መብዛሕትኦም ንሮማውያን አይፈትዉዎምን ነበሩ። ግናኹ ከመይ ገይሮም ከምዚቃወሙ ሓደ ዓይነት ሓሳብ አይነበሮምን፣ ካብዚ እተላዕለ ድማ እዩ ዝተፈላለዩ ወገናት ናይ አይሁዳውያን ኪትንስኡ ዝኸኣሉ። ብክርስቶስ እተመሰረተ ክርስትና ግና ብዛዕባ ሓቀኛ ህይወት ዝነበሮ አመለካኸታ ካብዚ ፍልይ ይብል። ምኽንያቱ አብቲ ሕመረት ናይ ትምህርቱ፣ ክርስቶስ አብ “መንግስቲ አምላኽ” እዩ ዜተኩር። ስለዚ ከኣ እዩ “መሲሕነት” ናይ ክርስቶስ፣ አይሁድ ዘይተጸበዩዎ ዓይነት ዝነበረ። “የሱስ፣ ግዝኣት እግዚአብሄር በቲ ናይ ምድሓን ሓይላ ብአካለ ህልውናኡ ከምእተገልጸት አተንበህ። ነዚ ድማ መረጋገጺ ሃበ። እቲ ናይ ፊውሲ ተአምራቱ አገራዊ ጥራይ አይኮነን ዝነበረ፣ ንሱ ምልክት እዩ፣ እዚ ሓይሊ እታ እትመጽእ አብዚ ዘመን እዚ ከምእተጋህደ ዚገልጽ እዩ።”¹²

ዋላኳ ብዛዕባ መሲሕ ዝተጸሕፈ ጽሑፋት ዝተፈላለዩ ገጸት ዜርኢ እንተነበረ፣ አይሁድ ዚጽበዩዎ ዝነበሩውን ወተሃደራዊ ዓወታት ዚጎናጽፍ መሲሕ ነበረ። በዚ ድማ የሱስ አብ ቀዳማይ ዘመን ብኻልእ ቅዱ ናይዚ መልእኽቲ መሲሕነት (መሳያኒዝም) ኪመጽእ ከሎ ኪቕበልዎ አይከኣሉን። ከመይሲ ነቲ አብ መዛሙር ተጸሒፉ ዘሎ “ንግስነታዊ” መሲሕ ደኣ እምበር ነቲ አብ ትንቢት ኢሳይያስ

ዘሎ “ባዓል ስቓይ” መሲሕ ወይስ አብ ትንቢት ዓንኤል ዘሎ ምእንቲ ህዝቢ ዚቕተል መሲሕ ዚርእያ አዲነቲ አይነበርእምን።

አብዚ ደቡባዊ ሸነኽ መንግስቲ ሃጸይነት ሮሜ ዚርከብ ምድሪ ይሁዳ፣ ድሕሪ ናይ አስታት አርባዕተ ሚእቲ ዓመታት ነብዪ ዘይተንስኣሉ ዘመን፣ ዮሃንስ ዚበሃል ነብዪ ተቐልቀለ። ምድሪ ይሁዳ ብዘይ ዝኾነ ስልጣን ዘለዎ ቃል ኪመሓደር ድሕሪ ምጽንሑ አብ መወዳእታ እዘን አርባዕተ ሚእቲ ዓመታት ግና አብ ምዕራብ ዮርዳኖስ እዚ ድምጺ እዚ ብምምጽኡ ብዙሓት አይሁድ ኪሰዕቡዎ ጀመሩ። ዋላኳ አብቶም መራሕቲ ናይቲ ህዝቢ አብቶም ሊቃውንቲ አይሁድ ኮነ አብቶም ምስ መንግስቲ ሮሜ እተመሓዘዉ መራሕቲ ተቐባልነት እንተዘይረኸበ ብዙሓት ሰዓብቲ ግን ካብቲ ተራ ህዝቢ አጥረዩ።

ህዝቢ ይሁዳ ነቲ ምህሮኡ ባህ ኢሉዎ ይሰምዖ በቲ ናይ ንስሓ ጥምቀት ድማ ይጥመቕ ነበረ። ካብ ኩሉ ወገን ካብ ተራ ሸቃሎ ጀሚርካ ክሳዕ ዓቀይቶት ክሳዕ ፊናንሲያውያን እናመጹዎ ድማ ትምህርቱ ይሰምዑ ነበሩ። አብ ውሽጢ ከምዚ ዝበለ እዋን እቲ ብሓይሉ-ቃል አብ መላእ ይሁዳ እናሰበኸ ብዙሓት ሰዓብቲ ዜጥሪ ዝነበረ ዮሃንስ መጥምቕ ንነጻሊ ስርዓት አይሁድ ጋሻ እዩ ዝነበረ። ዕምቆት ትምህርቱ ልክዕ ከም ናይቶም ፍትሕን ጽኑዕ እምነት አብ ኪዳን አምላኽን ዚጠልቡ ዝነበሩ ነብያት ብሉይ ኪዳን፣ ከም እኒ ኢሳይያስ፣ ኤርምያስን አምጽን ነበረ። ካብቲ ዚህቦ ዝነበረ ቅሉዕ ናይ ኩነኔን ፍትሒ ምውጻእን ጭድርታ እተላዕለ ድማ ሄሮድስ ንጉስ ይሁዳ ከይተረፈ ይርዕድ ነበረ። በዚ ድማ አሲሩ ከምዚቕትል ዝበረ።

ዮሃንስ መጥምቕ ናይ ንስሓ ወንጌል እናሰበኸ አብ ዚኸደሉ ዝነበረ እዋን፣ ብዙሕ ሰብ ግዲ ዘይዝበረሉ ገሊላዊ መንእሰይ ብመንፈሳዊ ሓይልን ብሓያል ቃል ጽድቅን ይህነጽ ነበረ። አብ መንጎ እቲ ድምጺ ዮሃንስ አብ ምድሪ ይሁዳ ገኒኑሉ ዝነበረ እዋን ድማ እዚ የሱስ ዝተባህለ መንእሰይ እዚ ካብ ትሑት አጀማምራ ኪወጽእ ጀመረ። ብድንገት ናብ ጥምቀት ዮሃንስ ምስመጸ ድማ እቲ ዝነበሮ ተልእኾ ኪዓቢ ተራእዩ። ዮሃንስ መጥምቕ ብዛዕባ መንነቱ ብዝመስከረሉ እዋን ሰዓብቲ እናወሰኹ ኪኸዱ ጀመሩ። ገለ ተመራመርቲ ታሪኽ እኳ ንናይ ዮሃንስ መጥምቕን የሱስን አገልግሎታት ከም ተወዳደርቲ ዕዮታት ካብ ምርኣይ አይተቐጠቡን። ምስናይዚ ግን ብፍላይ ድሕሪ ማእሰርቲ ዮሃንስ መጥምቕ፣ አገልግሎት የሱስ እናዓበዩ ስሙ ድማ እናወጸ ክሳዕ ምድሪ ሶርያ በጽሑ። ነቲ ብዮሃንስ ዝተጀመረ ማሕበራውን መንፈሳውን ተሓድሶ ድማ ናህሪ ወሰኸሉ።

የሱስ ክርስቶስ አብ ምድሪ ገሊላ አብ እትርከብ ንእሽቶ ዓዲ ቤትልሄም አብ 5ይ ዓመት ቅ.ል.ክ አብ መበል አርብዓ ዓመት ግዝኣት አውጉስጦስ ቄሳር፡

11 Bruce L. Shelley, *Church History in Plain Language*, 1982, Word Publishing, Inc., Dallas, P.16

12 ቅድምዚኣ ዝተጠቐሰት ምንጪ፣ - Ibid. 23፣ 15

አንቶኒን ክሌዎፓትራን ካብ ዚሞቱ ኣብ መበል ዕስራን ሽዱሽተን ዓመቶም ከምዝተወልደ ታሪኽ ይነግር። ኣብዚ እዋን እዚ ቄራኔዎስ እተባህለ ፈራዲ ንሶርያ እናመሓደረ ከሎ እዩ፡ ቄሳር ኣውጉስጦስ ምቕጻር ህዝቢ ኪግበር ኣዚዞስ ስድራቤት የሱስ ድማ ናብ ዓዶም ቤትልሂም ዝሸዱ እሞ ማርያም ንየሱስ ዝወለደት። ኣብቲ እዋን ብምኽንያት ዝተራእየ ፍሉይ ኮቪብን “ማሂ” ዚበሃሉ ካብ ምብራቕ ዝመጽ ተመራመርቲ ዘመናት ዝሃቡዎ ምስክርን ከኣ ኣብ ስልጣን ዝነበረ ሂሮድስ ዓብዪ ነቲ ምስክርም ከምሓደ መርትዖ ህላወ ተቓናቓኒ ንጉስ ስለዝወሰደ፡ ነዚ ህጻን እዚ ኪቐትል ደለየ። ብቲ ዝረኽቡዎ ሓበሬታ መሰረት ግና ኣቦኡን ኣዲኡን ሓዞሙዎ ናብ ንግብጺ ሃደሙ። ክልተ ዓመታት ድሕሪ ሞት ሂሮድስ ዓብዪ ድማ ናብ ዓዶም ተመልሱ። ብዘይካቲ መጽሓፍ ቅዱስ ዚገልጽ ኣብ ከተማ ናዝሬት ምዕባዩን ኣብ መበል ዓሰርተው ክልተ ዓመት ዕድሚኡ ናብ የሩሳሌም ንበዓል ፋሲካ ምኽዱን ካልእ ናይ ዘመን ንእስነቱ ታሪኽ ዚፍለጥ የለን።¹³

ገለ ተመራመርቲ ታሪኽ ግን ዝተፈላለዩ ግምታት ይህቡ፡ ገሊኦም ኣብ ግሪኽ ከይዱ ናይ ሶቅራጥስ ፍልስፍና ተማሂሩ እዩ፡ ገሊኦም ድማ ኣብ ህንዲ ብምኽድ ናይ ንታማ ቡድሃ ትምህርቲ ተማሂሩ ይብሉ። ገለውን ምስ ናይ ፋርሳውያን ቅዲ እምነት ሌላ ኔሩዎ ዚብሉ ኣለዉ። እዚ ይኹን እቲ ግን የሱስ ብትምህርቲ ሙሴን ነብያትን ከምኡውን መጻሕፍቲ ኣቦታት ስልጡን ምንባሩ ኣብ ዕዮኡ ተጋሂዱ ንረኽቦ። ኣብ ትምህርታቱ ኮነ ኣብቲ ዝገበር ተአምራት ከምእንርእዮ ዝኾነ ናይ ባዕዲ ኣምልኾ ኪጠቅስ ወይስ ዝኾነ ኣንፈት ኪህብ ኣይንርእዮን። ስለዚ እዚ ናይ ዘመን ንእስነቱ ግምታት ዝኾነ ጭብጢ ዚህብ ኣይመስልን። የሱስ ክርስቶስ ከም ተማሃራይ ናይ ዝኾነ ዓይነት ሃይማኖት ወይስ ፍልስፍና ኣብ ዝኾነ ናይ ዘመኑ ታሪኽ ኣይንረኽቦን።

መጻሕፍቲ ወንጌል ድሕርቲ ብዛዕባ ልደት የሱስ ምዝራቡ ብቐጥታ ናብ ዘመን ኣገልግሎቱ ኣብ መበል 30 ዓመት ዕድሚኡ እዩ ዚሰግር። እዚ ሽኣ ብዘመነ መንግስቲ ጢበርዮስ ቄሳር ምኃኑ እዩ። የሱስ፡ ዘመን ንእስነቱ ኣብ ጥርዚ ዘመን ስልጣኑ ሮሜ ኣብ እዋን መንግስቲ ኣውጉስጦስ ቄሳር እዩ ዝነበረ። እዚ እዋን እዚ ብምኽንያት ዝተራእየ ተዛማዲ ሰላምን ንነዊሕ ብዘይ ናይ ስልጣን ቅልውላው ምቕጻሉን “ፓክስ ሮማ” (ሰላማዊት ሮሜ) ተባሂሉ ይፍለጥ። ሮሜ ልዕልናኣ ኣብታ ዘመናዊት ዓለም ዘረጋገጸትሉ፡ ዳርጋ ንዝበዝሐ ህዝብታት ድማ ወይ ትገዝእም ወይ ተገብሮም ዝነበረትሉ እዋን እዩ። እዚ እዋን እዚ ብኻልእ ሸነኹ ፍልስፍና ግሪኽ ብፍላይ እኳ እስጢዮስን ኤጲቄሬዎስን ዘስፋሕፍሓሉን ሮማዊ ፍልስፍና ኮይኑ እተዋሕጠሉን እዋን እዩ። ብስነፍልጠታዊ ሸነኹ፡ ሮሜ ከም ናይ ግሪኽን ግብጽን እኳ እንተዘይገለገለት ብገለ መዳይ ግን በልጺጋ ነበረት። ኣብ ምምሕዳራዊ ከምኡውን ፖለቲካዊ ኣመለካኸታ ናይ ሮሜ

13 ንዘበለጸ ትንታኔ ግንታ ልደት የሱስ ክርስቶስ ኣብ ቀዳሞት ምዕራፋት ወንጌል ማቴዎስን ሉቃስን ክንረኽቦ ንዘልል፡ ሂሮድስ ዓብዪ እቲ መቐደስ ኣደውድ ዝርርሐ እዩ ንየሱስ ኪቐትል ዚደል ዝነበረ።

ራፓብሊካዊ ምሕደራ ብሃጺያዊ ምሕደራ ተተኪኡ ዝለዓለ ውጽኢታውነት ከምጽኣሉ ዘመን እዩ። ከምኡውን ሮሜ ልዕልና ኣብ ሓይሊ ባሕሪ ዘመዝገበትሉ ንባሕሪ ሜዲተራንያን እተቐጸጸረትሉ ዘመን እዩ። መራኸብ ሮሜ ካብ እስጳኛ ክሳብ ጢሮስ ከምኡውን እስክንድርያ ይቆጸጸራ ነበራ። እዚ እዋን እዚ ብሓጺሩ ተራእዩ ዘይፈልጥ ስርዓት ምሕደራን መራኸቢታትን ዝዓምበቡ እዋን እዩ።

ኣብዚ ሮማዊ ዘመን እዚ፡ ኣብቲ ሓይሊ ከምኡ ድማ ዝናን ክብርን ዝገዝአሉ ዝነበረ ዘመን፡ ወዲ ሰላሳ ዓመት የሱስ ናዝሬታዊ ናይ ፍቕርን ርእሰኻ ኣብ ክንዲ ብጻይካ ምሃብን መልእኸቲ ሒዞ ኣብ ምድሪ ይሁዳን ገሊላን “መንግስቲ ኣምላኽ” ወይ “መንግስት ሰማይ” ኪእውጅ ጀመረ። ንብዙሓት ካብቶም ዚሰምዑዎ ዝነበሩ ሰባት ድማ ፍቕርን ትብያትን ይመልእም ነበረ። ወራኡ ድማ ክሳብ ርሑቕ ግዝኣታት ሮሜ በጽሖ። እዚ ንሮማዊ ምዕባሊን ስልጣንን ዝረኣየን ዝሰምዐን ዘበለ ሹሉ ጋሻ ትምህርቲ እዩ ነይሩ። ፈጺሙ ድማ ምስ ፍልስፍና እቲ ዘመን ዘይቃዶ ነበረ። እንተኾነ ኣብ ኩሉ ዝኸደ ሰፍራ መልእኸቲ ክርስቶስ ብፍላይ እኳ ኣብቲ ዝበዝሐ ህዝቢ ልዑል ድርጅትን ጽልዋን ኬምጽእ ጀመረ። ምስቲ ዚገብር ዝነበረ ተአምራትን ስልጣን ዘለዎ ትንቢታዊ ስብከታትን ተደማሩ ድማ ሰፊሕ ተቐባልነት ረኸበ።

ሞራላዊ ጠለባት ክርስቶስ ኣዝዩ ልዑል ካብ ምንባሩ እተላዕለ እሞ ድማ ዝያዳ ናብ ሃቕና ልቢ ብምድሃቡ ንሃይማኖታዊ ስርዓት ዚኸተሉ ኩሎም ኪኹርኩሑም ተራእዮ። በዚ ድማ ኣብ መራሕቲ ናይቲ ዘመን እቲ ኣይሁድነት ፍጹም ዝኾነ ጽልኢ ኣስዓበ። ንልማዳት ኣይሁዳውያን ብፍላይ እኳ ነቲ ምስ መንፈስ ሕጊ ሙሴ ዚጸረር፡ ፍትሕን ምሕረትን ዚዕምጽጽ ኣነባብራ ፈጺሙ ይኹንን ብምንባሩ፡ እተወደበ ሃይማኖት ኮነ ባህሊ ኪጸረር ተራእዩ። ንኸም እኒ ንትርጉም ወዲ ሰብን ህይወቱን ዝሸፈነ ናይ ሰንበትን በዓላትን ስርዓት ብምጥሓስ “ሰንበት ምእንቲ ሰብ ተፈጠራ” ኢሉ ይምህር። ብዘይካዚ ንደጋዊ ኣምልኾን ልማዳትን ብምኽናን ኣብ ውሽጣዊ ክወገንት ናይ መንግስተ ሰማይ ኣተኩሩ ኣስተምሃረ። ካብዚ እተላዕለ እቶም ናይቲ እዋን ሃይማኖታዊ ስርዓት ዜርብሑም ዝነበረ ፈሪሳውያንን ሰዱቃውያንን ዋላውን እቶም ጸሓፍቲ ሕጊ ብዘይመጠን ተቓወሙዎ።

ግናኽ ሓደ ካብቲ ዓበይትን ፍሉይን ትምህርታት የሱስ፡ ትምህርቲ መንግስተ ሰማይ እዩ። ንሱ ብግሩም ዝኾነ ሓይሊ-ቓል ንመንነት ናይታ መንግስቲ ኣወጀ። ዝያዳ ናይ ውሽጢ ጽሬት ወዲ ሰብን ኣመለካኸታኡን ምኃር ድማ ደጋጊሙ ይገልጽ። ደሓር ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከምእንርእዮ እዚ ትኩረት የሱስ ኣብ ፍቕራ፡ ሓቂ፡ ፍትሕን ሕውነትን ብቲ ናይ ቀደም ጸቢብ ኣምልኾታትን ስርዓታትን ተተኪኡ። ካብ ልዑል ትምህርቲ ሕውነት ደቂ ሰብ ኣብ ቅድሚ ኣምላኽን ዓዳሚ ባህርያት መንግስቲ፡ ኣምላኽን ድማ ክርስትና ቀስ ብቐስ ናብ ናይ ከህታዊ ስርዓታት፡ መስዋእትነት ከምኡውን ናይ ቀደም ዓይነት

ጣኦታዊ አምልኮ ተነስተይቲ፤ አምላክ እናተለወጠ አብ ማእከላይ ዘመን አብ ጥርዚ ናይ ጸልማት በጽሐ።

ንኣብነት “ብጽእና” ዘርእስቱ “ናይ ከረን ስብከት” ተባሂሉ ዚፍለጥ ቃላት ክርስቶስ ንርእ።

ብመንፈስ ድኻታት፡ መንግስተ ሰማያት ናቶም እያ እሞ፡ ብጽኣን እየም። ዚጉህዩ፡ ምጽንናዕ ከረኸቡ እየም እሞ ብጽኣን እየም። ዓቃላት ንምድሪ ኸወርሰዎ እየም እሞ፡ ብጽኣን እየም። ጽድቂ ዚመዋዩን ዚጸምኡን፡ ኪጸግቡ እየም እሞ፡ ብጽኣን እየም። መሓርቲ፡ ምሕረት ከረኸቡ እየም እሞ ብጽኣን እየም። ጽሑፍት ልቢ ንአምላክ ከርእዩዎ እየም እሞ ብጽኣን እየም። ገበርቲ ሰላም፡ ውሉድ አምላክ ከበሃሉ እየም እሞ ብጽኣን እየም። ምእንቲ ጽድቂ ዚሰደዱ፡ መንግስተ ሰማያት ናቶም እያ እሞ ብጽኣን እየም።¹⁴

እዚ ምስቲ ቅዳሴአዊ ክህነት ናይ ሰርዓተ ኣብያተ ክርስቲያን ምዕራብ ኮነ ምብራቕ ኣነጻጸርካ ምስ ዚረእ ዓብዪ ፍልልይ ኢና እንረኽቡሉ።

ኣብቲ ክርስቶስ ብዓብዪ ሓይሊ ወንጌል መንግስቲ አምላክ ዚሰብኩሉ ዝነበረ እዋን ግን ዓብዪ ድርጅት ንሓድነት ወድ ሰብን ሞራላዊ ፍቕርን ኪፈጥር ክኢሉ። ሰባት ቦቲ ትምህርቱ ይፍወሱ ቦቲ ዜደንቑ ትምህርቱ ድማ ይሕንሱ ነበሩ። በዚ ኸኣ እቲ ተራ ህዝቢ ንጽድቂ ከምኡውን ዓለምላኽዊ ፍትሒ ካብ ዝነበሮ ጽምዲት እተላዕለ ንመልእኽቲ ወንጌል ብኸቱር ጽምዲት ይሰምዖ ነበረ። ሓደ ካብቲ ብሉጽ ትምህርቱ ንኣብነት ምስላ እቲ “ሕያዋይ ሳምራዊ” እዩ። ምሕረት አምላክ ንኹሉ ብዘይ ሌላን ጉሌላን ምኒኑ ድማ ኣነጻሩ መሃረ። ኣብ “ዛንታ ጥፋእ ወዲ” ድማ አምላክ ኩሉ ሰብ ዘጥፍእ ጥፍኣት ብዘየገድስ ዓዳሚ፡ ተቐባሊ አመለካኸታ ከምዘለዎ ንርእ። ንአምላክ ከም ለዋህ ኣቦ ክትመጽ ደኣ እምበር ከም ሓደ ጨካን ንጉስ ካብኡ ክትርሕቕ ከምዘይብልካ ዚገልጽ ናይ መንግስቲ አምላክ ስብከት ኣብ እዝኒ ሰማዕቱ ፍጹም ሓድሽ ነገር ነበረ። አምላክ ምሕረት ደኣ እምበር መስዋእቲ ኾነ ቅዳሴአዊ (ሊተርጀካዊ) ሰርዓት ከምዘየገድሶ ኣርአየ የሱስ ክርስቶስ።

የሱስ፡ ብውሑዳት ሰዓብቲ፡ ንዓኣቶም ድማ “ሃዋርያት” ኢሉ ዝሰመዮም ኣቢሉ እዩ ትምህርቱ ኪዘርግሕ ዝጀመረ። ትምህርቱ ድማ ምስ ሰርዓተ ቤተ መቕደስ ኣይሁድን ኣብያተ ጸሎቶምን ኪጋጮ ተራእየ። መሰረታዊ ለውጢ ኣብ ኣተሓሳስባ ሰባትን ጽድቂ አምላክን ስለዝመለሰ ድማ ዝያዳ ህዝቢ ከይሰምዖ ብምስጋእ ኣይሁዳውያን መራሕቲ ሃይማኖት ኪቐትሉዎ ደለዩ። እንተኾነ ኣብቲ ህዝቢ ብዚገብር ዝነበረ ሰናይ ግብርን ናይ ተአምራት ግብርታትን ኣዝዩ ፍቱውን ናይቶም ድኻታት “አውራ” ወይስ “ኻምፕዮን” ኮይኑ ስለዝዓበየ እቶም ህዝቢ ኬንግስዎ ይደልዩ ነበሩ። እንተኾነ ካብቲ ንደቀ መዛሙርቱ ዚህቦ

14 ማቴዎስ 5:3-10

ዝነበረ ትንቢታዊ ቃል ምርዳኡ ከምዚከኣል ዕላምኡ ንመንግስቲ ኣይሁድ ዘይኮነስ ንኣድማላዊ ምድኣን ደቂ ሰባት ምኒኑ ኣበርቲዑ ይምህር ነበረ። በዚ መሰረት ድማ ምእንቲ ብዙሓት ንሕድገት ሓጢአት ኪመውትን ኪትንሰእን ምኒኑ ብምግላጹ ንደቀ መዛሙርቱ ከይተረፈ ትምህርቱ ሓደሶም።

ብዘይካ ኣብ ናይ ህይወት ለውጢ ዚገብር ዝነበረ ኣተኩሮ፡ የሱስ፡ ብሰፊሑ ማሕበራዊ ከምኡውን ቁጠባዊ ጽልዋ ዝነበሮ ቃል ይምህር ነይሩ። ብመሰረቱ፡ መንግስቲ ካብ ምድሪ ወይስ ናይ ምድሪ ከምዘይኮነት ይገልጽ እኳ እንተነበረ ኣይሁዳውያን መራሕቲ ኮነ ቁሳራውያን እዚ ፊጺሙ ኣይተረድኡምን። ካብቲ ኪሓብሉዎ ኢሎም ዚፍትኑዎ ዝነበሩ ሕቶታት ድማ ንምርዳኡ ይከኣል። ደቀ መዛሙርቱውን ከይተረፈ ክሳብ መወዳእታ ብዛዕባ ንሱ ዜቕንዖ መንግስቲ እየም ዚሓሰቡ ዝነበሩ። ናይ ደቂ ዘብዴዎስ ልማፍ ዙፋን መንግስትነት ሓደ ኣብነት ናይዚ እዩ። ዝያዳ ግን ደቂ ሰብ ኣብተን ክልተ መሰረታውያን ትእዛዛት እተመሰረታ ማለት ብፍቕሪ ንአምላኽን ፍቕሪ ንጸገደካን ኪኣትዉ ኣብ ዚጽውዕ ትምህርቱ እተሰረተ ሓድሽ ሞራላዊ መእዝን ዘለዋ ሰማያዊት መንግስቲ እዩ ዚሰብኽ ዝነበረ። እንተኾነ ትምህርታት የሱስ ሞራላዊ ጥራይ ዘይኮነ ማሕበራዊ-ቁጠባዊ ለውጢ ናይ ምምጻእ ሓይሊ ከምዝነበሮስ ኩሉ ታሪኽ ዚንብብ ኪግንዘቦ ዚከኣል እዩ።

ዕቡት ትምህርቲ የሱስን ዜደንቑ ስልጣን ቃሉን ንጽበት ደቂ ሰብ ኪገልጽ ከሎ ጸሓፍ ታሪኽ ኤች. ጂ. ዌልስ ከምዚ ይብል፡-

ኣብ ጳዕዳ ሃልሃልታ እዛ መንግስቲ ኣዚኣ፡ ንብረት ኮነ ሓለፋታት ወይስ ሓበን ኮነ ብልጸት ኣይህልውን፤ ብዘይካ ፍቕሪ፡ ዝኾነ ሃቕና ወይስ ዓሰቢ ኣይህሉን። ከምዚ ካብ ኮነ ደኣ ሰባት ምድንጸዎም ምዕዋርም ኣንጻሩ ምጭዳሮም ዜገርም ነገርዶ ኣለዎ? ደቀ መዛሙርቱ እኳ እታ ዚደልዩዋ ብርሃን (ብስጋ ምንጋስ) ምስሕደትም ጨደሩ። ካህናት ድማ ኣብ መንጎ እዚ ሰብ እዝን ንሶምን ወይ ንሱ ወይ ክህነት ኪጠፍእ እንተዘይኮይኑ ኣማራጺ ከምዘዩ ምግንዛቦም ዜገርም ነገርዶ እዩ? ሮማውያን ወተሃደራት ልዕሊ እቲ ምርዳኣም ዝደየበ ንዲሲፕሊናም ድማ እተፈታተነ ነገር ምስገጠምን ምስደንጸዎምን ኣብ ዕቡድ ሰሓቕ ምዕቋብም፡ ኣኸለል እሾኽ ተነጋም ኣብ ርእሱ ምድፍኣም ከምኡውን ሃሪ ከዲኖም ቁሳር እናበሉ ምልጋጸምን ዜገርምዶ እዩ? ከመይሲ ንዕኡ ምቁጽርሲ ናብ ሓደ ጋሻን ዜሰምብድን ቅዲ ህይወት ምእታው እዩ፤ ልማዳት ምሕዳግ፡ ባህርይን ስምዒታትን ምቁጽጽር እዩ፤ ዜገርም ሓጎስ ምጉንጻፍ እዩ ... እምበኣርኪ እዚ ገለላዊ እዚ ክሳብ ሎሚ ንጸቢብ ልብና ኣዝዩ ብዙሕ ምኒኑስ ዜገርም ነገርዶ እዩ?¹⁵

የሱስ ነቲ ኣብ መጻሕፍቲ ብሉይ ኪዳን ተገለጹ ዘሎ ትንቢት ኪገልጽ ከሎ ወዲ አምላክ ደኣ እምበር ንንግስነት ዝመጸ ተራ ሰብ ዘይምኒኑ ምግላጹ ፈጸሞም ኬስተውዕሉዎ ኣይከኣሉን ወይውን ኬስተውዕሉዎ ኣይደለዩን። ደቀ

15 Wells, H.G. *The Outline of History* Garden City Publishers Co., Inc. Garden City, New York, 1920.

መዛሙርቱ እኳ እቲ ትንሳኤ ድሕሪ ሞት ዝበሎውን ፈጸሙ ኣይተረድእዎን። ኣብ የሩሳሌም ዝኣተወላ መዓልቲ ብዙሕ ህዝብታ ኹተማ ከምኡ ድማ ናብ በዓል ፋሲካ ኪነግዱ ዝመቹ ካልኣት ብኸብሪ ተቐበሉዎ። ሊቃውንቲ ካህናት ኮነ ኣይሁድ መራሕቲ ሃይማኖት ክሳብ ዚድንጽዎም፡ ሰዓብቲ ነታ ኹተማ ኣናወጹዋ። ብዝኾነ መገዲ ኪሕዝዎ እሞ እዚ ተርእዮ እዚ ኣብ ሮማውያን በጺሑ ንየሩሳሌም ወረሮም ከይሕዝዎ ብዚብል ሰግኣት መወዳእታ ናይዚ ሰላማዊ ንጉስ ኪገብሩ ወሰኑ። ድሕሪ ናይ ሰለስተ ሓጸርቲ ናይ ኣገልግሎት ዓመታት ድማ ኣብ ኢድ ኣይሁድ ኣትዩ ኣብ ቅድሚ ሮማዊ ሓለቓ ተወፊዩ። ጳላጦስ፡ እዚ ሮማዊ ሓለቓ ኣብ ማንታ ምርጫ ኣተወ። ኣይሁድ ምልዕዓል እንተጀመሮም እቲ ውጽኢት ዕግርግር እዩ። እዚ ኹኣ ንጳላጦስ ናይ ሞት ፍርዲ ማለት እዩ። ምኽንያቱ ሮሜ ኣብ ግዝኣታ ንዚለዓል ዕግርግር ፈጸማ ኣይትጽመዎን እያ። እዚ ኣብቲ ሰብ ኤፌሶን ንጳውሎስ ዘልዓሉሉ ጋሮ ከምዚረኣ እቶም ኣመሓደርቲ እታ ከተማ ፈጸሞም ምስምባዶም ንርዳእ።

ዋላ እዚ ናይ ሮሜ ሓለቓ ንምስጢር ናይ ትምህርቲ የሱስ ኪፈልጥ እንተዘይከኣለ ከም ሓደ ንጹህ ሰብ ኪፈትሖ ደለየ። ክርክር ኣይሁድ ዝያዳ ናይ ህዝቢ ምልዕዓል ኬምጽእ ምስረኣየ ድማ እዩ ጳላጦስ፡ ካብቲ ንናዕቢ ናይዞም ህዝቢ እዚኦም ዝነበሮ ፍርሂ እተላዕለ ምስኦም ኪሰማማዕ ዝፈተወ እሞ ንየሱስ ከም ዋጋ ናይ ሰላም ንሞት ፈሪዱ ኪስቀል ዝኣዘዘ። ከምቲ ናይ ሽዑ ሊቀ ካህናት ዝተዛረቦ ድማ ሓደ ሰብ ኣብ ክንዲ ኹሉ ሞተ። ግናኹ ንኣይሁድ ንኺገርዎም ናይ የሱስ ኣገልግሎት ድሕርዚ ዝያዳ ዓምበበን ዓለምለኻዊ ሸንኹ ሓዘን። ሞት የሱስ ክርስቶስ ኣብ ዓለም ናይ ህይወት ትራጀዲ ዘይኮነሰ ናይ ወዲ ሰብ ምድኣን፡ ናይ ሓድሽ ዘመን ብስራት፡ ናይ ጥፍኣት ወዲ ሰብ መኸተምታ፡ ናይ ብሩህ ተስፋ ባና ኮነ። ካብዚ ሞት ንጹህ ሰብ፡ ካብዚ ሞት ጸድቕ ሰብ፡ ካብዚ ዘይፍትሓዊ ፍርዲ ስልጣኑ ወዲ ሰብ እዚ፡ ተስፋ ሓድሽ ህይወት ወጸ። ሰብን ኣምላኽን ዚዓርቕ ታሪኽ ተፈጸመ። ዘመን ብዘመን ተተኪሑ። ሞት ብህይወት ተሳባሩ። ታሪኽ ክርስትና ጀሚሩ!

ምምስራት ቤተክርስቲያንን ናይ መጀመርያ ህይወት ቤተክርስቲያንን

ካብ የሩሳሌም ክሳብ ኣንጾኪያ

ሰለስተ መዓልቲ ድሕሪ ስቕለት የሱስ ኣብ ምድሪ ይሁዳ ሓደ ዓብዪ ተርእዮ ተኸሰተ። የሱስ፡ እቲ ብሓሶት ከም መናዓቢ ህዝቢ ተፈሪዱ ብመስቀልቲ ዝሞተ ተንስእ! እዚ ተርእዮ እዚ ንኣይሁድ ኣስምበዶም፡ ዝገደደ ዕንወት

ከይኮናም ድማ፡ ተቐላጢፎም “ደቀ መዛሙርቲ ወሲዶም” ዚብል ወረ ኪንዛሕ ወሰኑ። እቲ መቓብር ክሳብኣ እዋን ጥርሖ ኣሎ። እንተኾነ ሰባት ዝያዳ “እምነት” “ጥርጥር” መረጹ። እቲ ወረ ትንሳኤ ግን ሓድሽ ናይ ምንቕቓሕ ኣንፈት ሒዞ ናብ መላእ ዓለም ወጸ። ብፍላይ ድማ ኣምሳ መዓልታት ድሕሪ ትንሳኤኡ ደቀ መዛሙርቲ ሓደ ፍሉይ ተሞክሮ ረኸቡ። ኣብ ሓንቲ ቤት ንጸሎት ተኣኪቦም ከለዉ መንፈስ ኣምላኽ ካብ ሰማይ ወረደ እሞ ተራእዩ ዘይፈልጥ ሓይሊ ተቐበሉ። ኣንፈት ታሪኽ ዝለወጠ ሓይሊ! በዚ ተደሪኹም ድማ ነዚ ፍሉይ ዜና ትንሳኤ የሱስ ክርስቶስ እናኣወጁ ተኣምራት ብዝተሓወሰ መገዲ ኪሰብኩ ጀመሩ። ብዙሓት ድማ ብግህዶ ንትምህርቲ ወንጌል ኪቐበሉ ብጥምቀት ድማ ኪሓብሩዎም ጀመሩ። ኣብዚ እዋን እዚ ብፍቕሪ ሕውነት ሞይቆም ብሓይሊ ስብከት ወንጌል ንመልእኹቲ ክርስቶስ ክሳብ ምድሪ ሰርዖ ኣብጽሑዎ። ዋላኳ ኣይሁድ ነዚ ደው ንምባል ዚከኣሎም እንተጸዓሩ እቲ ዜና ኪዕገት ኣይከኣለን። ከምቲ ኣቐዲሙ የሱስ ዘተሰፈዎም ድማ ነቲ ወንጌል ካብ የሩሳሌም ጀሚሮም ናብ መላእ ግዝኣት ሮሜ ኬበጽሑዎ ተላዕሉ።

ካብ ኣንጾኪያ ክሳብ ሮሜ

ኣይሁድ ምስ ሮማውያን ተሓባቢሮም ብብርቱዕ ስደት ንደቀ መዛሙርቲ ክርስቶስ ኬሳጉጉ እኳ እንተፈተኑ እዚ ሓድሽ እምነቶም ኪዕገት ብዘይከኣል ሓይሊ ቀጸለ። ብፍላይ እኳ ሓደ ሳውል ደሓር ጳውሎስ ዝተባህለ መንእሰይ በዓል ጠርሴስ እትበሃል ሮማዊት ግዝኣት፡ ንሰዓብቲ ክርስቶስ ናይ ምእሳር መዚ ተቐቢሉ እናኣሰረ እናሳገገ ከሎ ድንገታዊ ዝኾነ ለውጢ ተሞከረ። ኣብ መገዲ ናይ ከተማ ደማስቆ ሓደ ናይ ቀትሪ ራእይ ረኣየ። ክርስቶስ፡ እቲ ሳውል ባዕሉ ብምሉእ ሓይልን ቅንኣትን ዜሳድዶ ዝነበረ፡ ከም ብርሃን ተገሊጹ መጸ እሞ ኪንብርከኽ ተገደደ። ብኡብኡ ሳውል ነቲ ዚሰገ ዝነበረ ክርስቶስ ኪሰዕብ ብድንገት ተለወጠ። እዚ ከይኣክል ድማ ካብ ፍጹም ፈሪሳዊ ናብ ፍጹም ዝኾነ ሰባኺ ክርስትና ተለወጠ። ስሙ ካብ ኣይሁዳዊ ሳውል ናብ ሮማዊ ጳውሎስ ተለዊጡ። ወንጌላዊ ተልእኾኡ ድማ ብዘይ ዕረፍቲ ናብ መላእ ግዝኣት ሮሜ ኬብጸሕ ተላዕለ። ንሱ ብቐደሙ ብሕጊ ኣይሁድ ኣዝዩ እተማህረ ብሉጽ ምርዳእን ምግላጽን መጻሕፍቲ ነበሮ። ናብ ክርስትና ምስመጸውን ኣብ ደማስቆን ምድሪ ዓረብን ኣጸቢቑ ብዛዕባ ክርስቶስ ተማህረ። እዚ ኹኣ ኣብ ህይወቱ ዜደንቕ ቅንኣትን ትብዓትን ተደሚሩም ብብርቱዕ ሓይሊ፡ ወንጌላዊ ዕዮኡ ኪምልእ ጀመረ። ሃዋርያ ጳውሎስ ብሰለስተ ሃዋርያዊ ጉዕዞታት ኣቢሉ ትምህርቲ ክሳብ ከተማ ሮሜ ኣብጽሑ። ካብዚ እተላዕለ ክርስትና ኣድማሳዊ ስፍሓት ሓዘ። ክርስቶስ ዘበገሶ ንደቂ ሰብ ናይ ምድኣን መደብ ድማ ኪፍጸም ተራእዮ።

ሃዋርያ ጳውሎስ ንወንጌል ክርስቶስ ናብ ሶርያ ናብ ከተማ ኣንጾክያ ምስብጽሖ ኣብኡ ብዙሕ ውህበታት ዘለዎም ሰባት እዮም ነይሮም። እዞም ናይ ክርስቶስ ደቀ መዛሙርቲ ኣብኡ ማሕበር ኣቐሙ። ኩሉሳዕ ሰንበት ድማ ከምቲ ልማድ ናይቶም ቀዳሞት ኣመንቲ ኪእከቡ፡ እንጌራ ኪቐርቡ፡ ከምኡውን ኪጽልዩ ጀመሩ። ኣብዚ፡ ከም እኒ በርናባስ ዝበሉ ሃዋርያዊ ጸጋ ዝነበሮም ሰባት ከምኡውን ነብያትን መማህራንን ነበሩ። ኣብቲ እዋን እተወደበት ማሕበር ብምንባራ ድማ ብህዝቢ እታ ከተማ “ክርስትያን” እናተባህሉ ተጸውዑ። ዋላኳ ቤተክርስቲያን ኣብ ዮሩሳሌም ብመዓልቲ ጴጥሮስጤ እንተተመስረተት፡ ዝለዓለ ምውዳብን ድልዱል ዝኾነ ጥርናፊ ማሕበርን ዝሓዘት ግና እዛ ናይ ኣንጾክያ ማሕበር እያ።

ኣንጾክያ፡ ኣብ መበል 300 ቅ.ል.ክ እያ ብሴሌውቁስ ቀዳማዊ ተመስረታ፡ ሰማ ድማ ብሰም ኣቦኡ ኣንጾክዩስ ሰምዩዋ። ኣብ ናይቲ እዋን ናይ ንግዲ ጎደና ስለእተመስረተት ድማ ዓብዪ ኣገዳስነት ነበራ። ሮማውያን ንኣንጾክዩስ ራብዓይ ሰዲሮም ምስተቐጽጸሩዋ እታ ዝተማርእስ ኸተማ ናይ ሶርያ ኮነት። ኣብቲ እዋን እቲ ካብ እስክንድርያን ሮሜን ቀጸላ ዝዓበየት ከተማ እያ ዝነበረት። በዚ ምኽንያት ካብ ስፍሓታን ኣስታት ፍርቂ ሚልዮን ዚበጽሕ ህዝባን እተላዕለ ማእከል ንግድን ባህልን ኮይኖ። ኣብዛ ከተማ መቐደስ ናይ ኣርጤምስ፡ ሓደ ኣደራሽ ቲያትር (ኣምፊትያትር) ከምኡውን ቤተ መንግስቲ ነበረ። ተቐማጦ እዛ ከተማ ንዝኾነ እምነት ጸወርቲ ብምንባሮም ዝተፈላለዩ ኣምልኾን ፍልስፍናን ይቐበሉ ነበሩ። እዚ ናይ ሮሜን ናይ ግሪኽን ጣኦታዊ ኣምልኾ ግና ኣየዕገበምን። ብዙሓት ከኣ ክርስትና ተቐበሉ። ሰብ መዚ እታ ከተማ ነዚኣም ካብ ካልኣት ንምፍላይ ክርስትያን ኢሎም ጸውዕዎም። እዚ ኸኣ መበቐም እዋ ክርስትያን ዚብል ስም መጽውዒ ደቀ መዛሙርቲ ዮሱስ ክርስቶስ ኮነ።¹⁶

ኣብ ነፍሲ ወከፍ ከተማን ዓድን፡ ብኡብኡ ኣብያተ ክርስትያን ተመስረታ፡ ከም ዓውዲ ድማ ብዙሓት ሰባት መልኡወን። እቶም ካብ ኣብሓጎታቶም ኣትሒም ብማእበር ሕማም ኣምልኾ ጣኦት እተኣሰሩ፡ ብሓይሊ እቲ ኣብእም ዚዓዩ ዝነበረ ክርስቶስ፡ ብትምህርትን ግሩም ጸዕሪ ደቀ መዛሙርትን ካብ ሕሎማት ጎይቶት ተናገሩ። ... ነቲ ዝነበሮም ኢጋንንታዊ ኣምልኾ ብዘሃን ብኸተር ጽልኢ ኮነ፡ ሓደ ኣምላኽ ጥራይ፡ ፈጣሪ ናይ ኩሉ ከምዘሎ ተኣመኑ፡ ንዕኡ ድማ በቲ ብመድሓኒና ኣቢሉ ኣብእም እተተኸለ መሪሕነት መንፈስን ብናይ ኣእምሮን ኣምልኾ፡ ብናይ ሓቂ ንጽህና ኣኸበሩዎ።¹⁷

16 ግብረ ሃዋርያት 11፡26 ርእ
17 እዮሰቢዮስ ጸሓፊ ታሪኽ ቤተክርስቲያን

ተራ ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብ ምዝርጋሕ ወንጌል

ነዕምቆት ትምህርቲ ዮሱስ ክርስቶስ፡ ኣብቲ በጃ ኹሉ ሰብ ምሕላፉ ብግሩም ዝኾነ ምህር ዝገለጸ እዚ ሃዋርያ ጳውሎስ እዩ። ንሱ ኣብቲ ኣብ መልእኽታቱ ባዕሉ ከምዚገልጸውን “ኣብ ምስጢር ክርስቶስ ዘሎኒ ፍልጠት ከተስተውዕሉዎ ይከኣለኩም እዩ” እናበለ ይዛረብ።¹⁸ ሃዋርያ ዮሃንስ ነዚ ናይ ክርስቶስ በጃነት ኣብ መልእኽቲ ፍቕሪ ኣመልኪቱ፡ እዛ ፍቕሪ እዚኣ እታ ቀንዲ መለለዪት መንግስቲ ኣምላኽ ምዃና የተኩር። ብዓብዪ ትብዓት ድማ “ኣምላኽ ፍቕሪ እዩ” ብምባል ተራእዩ ዘይፈልጥ ምህር ኣብ ምድሪ ዓለም ኣወጀ። ነዚ ፍቕሪ እዚ ስነመለኮታዊ መልክዑን ምስጢሩን ብሰፊሖ ዝገለጸ ግና ሃዋርያ ጳውሎስ እዩ።

ሃዋርያ ጳውሎስ ካብ ናይ ገላትያን ሮሜን መልእኽታቱ ጀሚርኻ ኣብ ምህርኡ ሓደ ዓብዪ ሓሳብ የምጽእ። ንሱ፡ ደቂ ሰብ በቲ ንሳቶም ዘለዎም ኣተሓሳስባ ሲጋ ኣቢሎም ንኣምላኽ ኬዕገቡ ኣይከእሉን እዮም። እዚ ሕጊ ከትፍጽም ምግዳልሲ እንታይነት ናይ ሕጊ ዘይምፍላጥ ጥራይ እዩ። ሕጊ ንኹሉ ሰብ ሓጥእ ምዃኑን ናብ ኣምላኽ ኪቐርብ ፈጸሙ ከምዘይበቅዕን ንኹርኢ ጥራይ እዩ ዝመጸ። ማለት፡ ጳውሎስ ንትምህርቲ “ኩሎም ሓጢአም ክብሪ ኣምላኽ ድማ ስኢኖም” ኢሉ ይናጽር። ካብዚ ነጥቢ ብምብጋስ ነቲ ናብ ምድሪ ዓለም ከም ሓድሽ ኪዳን ኮይኑ ዝመጸ ትምህርቲ ክርስቶስ ይእውጅ። ሰባት፡ ነቲ መስዋእትነት ክርስቶስ ብምቕባል ጥራይ እዮም ናብቲ ልዑል ደረት ጽድቂ ኪላትዉ ዚኸእሉ። ካብኡ ቀጸሉ እዩ እቲ ፍረ ጽድቂ ኣምላኽ ብመልክዕ እምነት ኣቢሉ ኣብእም ዚረኣ። ንጥዑይ ክርስትያናዊ ኣነባብራ፡ ናይ ትእዛዛት ምፋጽም ዘይኮነስ ናይ ኣተሓሳስባ ለውጢ ከምዘድሊ ጸቂጡ ይምህር። ኣይሁድ ነዚ ስለዝነግቑ እዮም ካብ ጽድቂ ኣምላኽ ርሒቑም ዘለዉ። ኣህዛብ ግና ነዚ ኣይሁድ ዝነግቑ ኪቐበሉ ዕድል ብምርካቦም መንግስቲ ኣምላኽ ናብእም በጸሓ።

ጳውሎስ ንሰብከት መልእኽቲ ወንጌሉ ኪገልጽ ከሎ ከምዚ ይብል፡ “ኣይሁድ ምልክታት ይልምኑ፡ ጽርኣውያን ድማ ጥበብ ይደልዩ፡ ንሕና ግና ነቲ ንኣይሁድን መግንቀፊ፡ ነህዛብን ዕሸነት ዝኾነ እተሰቐለ ክርስቶስ ንሰብኽ ኣሎና” ኢሉ፡ ወንጌል ክርስቶስ፡ ደቂ ሰብ ኪበጽሖዎ ዘይከእሉ ጥበብ ኣምላኽ፡ ሓይሊ ኣምላኽ ምዃኑ ይነግር።¹⁹ እዚ ሓቂ እዚ ንደቂ ሰብ ሓደ ሰሚሶሙዎ ዘይፈልጡ ናይ ሰላም መገዲ፡ ናይ መንፈሳዊ ዕገበት መገዲ ኣምጺኡሎም። ምስ ሕልንኦምን ምስ ኣምላኽን ዕርቂ ዚፈጥር ኮይኑ ድማ ምሉእ ሓርነት ዘጎናጽፍ መገዲ ከምዝኾነ የረድእ። ጠለብ ኣምላኽ ሕጂውን ጽድቂ እዩ፡ ኣይላደለን፡ ግናኽ ኪብጸሕ ዘይከእል ከህነታዊ ምርኽብ ዚሓትት ኣይኮነን።

18 ዘ.ፈ.ዕን 3፡2-4
19 1ቀሪንዮስ 1፡22-23

ሃይማኖት፣ ክህነታዊ ርሕቀት ዚጠልብ ዝነበረ ሕጂ ባዕላዊ ናይ ልቢ ሩካቤ ኾነ።

ነዚ መልእኽቲ እዚ ንሰብ ኣቴና ኬረድኦም ከሎ ንስፍሓት መልእኽቲ ንኹሎም ደቂ ሰብ ይገልጽ፡-

እቲ ዓለምን ኣብኣ ዘሎን ዝነበረ ኣምላኽ፡ ንሱ ንይታ ሰማይን ምድርን እዩ እዋ፡ ብኢድ ኣብ እተሃንጸ መቐድስ ኣይሓድርን እዩ። ንሱ ህይወትን ትንፋስን ኩሉ ነገርን ንኹሉ ዚህብ እዩ፡ ገለ ከም ዚጨንቆ ኢድ ሰብ ኣየገልግሎን እዩ። ካብቶም ተቐነይትኹም (ፖዮትስ) ድማ ሓያሎ፡ ንሕና ዓሌት ኣምላኽ ኢና፡ ኢሎም ከም ዘለዉ፡ ብእኡ ኢና እንነበርን እንዋሳወስን ብእኡ ከኣ ኢና ዘሎና እም፡ ንሱ ካብ ሓደ ሰብ ኣብ ርእሲ ኩላ ምድሪ ኪነበሩ ኹሉ ዓሌት ሰብ ፈጠረ። ንሱ ካብ ነፍሲ ወከፍና ዘይረሓቐ ክኾሉ፡ ምናልባሽ ሃሰስ ኢሎም እንተረኽቡዎ፡ ንኣምላኽ ምእንቲ ኺደልዩ፡ ንመናበሪኣም ድማ ውሱን ዘመናትን ድዉብ ደረትን ሓገሎም። እምበኣርከ ዓሌት ኣምላኽ ካብ ኮንኖስ፡ ኣምላኽ ነቲ ብናይ ሰብ ብልሓትን ሓብንን እተገብረ ቅርጺ ወርቂ ወይ ብሩር ወይ እምኒ ኸም ዚመስል ክንሓስቦ ኣይግብእናን እዩ። ኣምላኽ ነቲ ዘመን ድንቁርና ኣሕሊፉ፡ በቲ ካብ ምዉታት ዘተንስእ እዋ ብእኡ ንኹሉ እምነት እናሃበ ዝመደቦ ሰብኣይ ንዓለም ብጽድቂ ዚፈርደላ መዓልቲ ወሲኑ ስለ ዘሎ፡ ሕጂ ኣብ ኩሉ ቦታ ንብዘሎ ሰብ ኪንስሑ ይነግር ኣሎ።²⁰

እዚ እዩ እምበኣር ሕምብርቲ ናይ ትምህርቲ ጳውሎስ። ኣብዚ ፍልስፍናዊ ቋንቋ ናይ ህሳው፡ መለኮታዊ ሕቶ ሚታፊዚክስ (ማለት ሕቶ ረቂቕ ክውንነት)፡ ተምሳጣዊ ሕቶ ብዛዕባ መንፈሳውነት፡ ከምኡውን ግሉዝ ሕቶ ብዛዕባ ምንባር ተተንቲኑ ኣሎ። እዚ፡ ናይ ጳውሎስ ግንዛብ ብዛዕባ ኩለንትናዊ ህይወት የንጸባርቕ።

ኣብዚ ናይ መጀመርታ ቤተክርስቲያን እተመሰረተትሉ ዘመን፡ ቃል ኣምላኽ እቲ ናይ መወጻኢታ መልክዑ እናሓዘ ዚመጽሉ ዝነበረ እዋን እዩ። ምስናይዚ ወንጌል ድማ ብጽሑፍ እናተዘርግሐ መለኮታዊ ዜና (ኦሪክል) ኮይኑ ብሓይሊ ይደፍእ ነበረ። ኣብ ከምዚ ዝበለ እዋን እዩ እምበኣር ብዘሎ ትምህርቲ ሃዋርያት ንሓድሕዱ እናተደጋገፈ ቅርጺ ወንጌል የሱስ ክርስቶስ ዘቐመ። ሓደ ካብቲ ናይ ታሪኽ ክርስትና ዓብዪ ሓቂ ሃዋርያ ጳውሎስ ኮነ እቶም ካልኣት ሃዋርያት ፈጸሞም ብዛዕባ ማርያም ኣደ የሱስ ኮነ ንዓኣ ምኽባርን ምስጋድን ወዘተ ዘይምጽሓፍም እዩ። ኩሉ ኣተኩሮኣም ፍጹም ኣብ የሱስ ክርስቶስን ናቲ ትምህርትን ጥራይ ነበረ። መስቀል የሱስ ክርስቶስ፡ እምነ-ኩርናዕ ናይ ኩሉ ትምህርታት ሃዋርያት ኮይኑ ክሳብ እታ ዮሃንስ ዝሞተላ መዓልቲ ከይተሓናፈጸ ቀጸለ። ነዚ ኬስምረሉ ሃዋርያ ጳውሎስ “ብዘይ እቲ ስሩት መሰረት ንሱ ኸኣ የሱስ ክርስቶስ ካልእ መሰረት ሓደ እኳ ኪሰርት ዚኸእል የለን” ኢሉ ኣወጀ።²¹

20 ግብሪ ሃዋርያት 17:24-31
21 1ቋረንቶስ 3:10

ብዘይ ልክዕ ኣብ ትምህርቲ ምትእምማን ከምዝነበሮ ድማ የነጽር። ወሲኹ ኣብ ካልእ ክፍሊ ድማ “ብዘይ የሱስ ክርስቶስ፡ ንሱ ኸኣ እቲ እተሰቐለ፡ ሓደ ነገር እኳ ከምዘይፈልጥ መደብኩ።” ኢሉ ንኹሉ ካልእ ኣካል ዕድል ኸልኦ።²²

ክርስትና ኣብ ግዝኣት ሮሜ

ሮሜ ካብታ ንክርስቶስ ካብ ኢድ ኣይሁድ ተቐቢላ ዝሰቐለትሉ መበል 30 ዓ.ም ጀሚራ ኩሉ ኣቃውማኣ ኣንጻር ክርትያናት እዩ ዝነበረ። ሓጺር እዋን ድሕሪ ሰቕለት የሱስ ክርስቶስ ድማ ኣብ ዘመነ መንግስቲ ሮሜ ዓብዪ ናይ ሰደት ቤተክርስቲያን ባብ ተራሕወ። እዚ ዚኸውን ዘሎ ካብ ዘመነ ስልጣን ሃጻይ ኔሮ ጀሚርካ እዩ። ሮሜ ክሳብ ዘመነ ኔሮ ንክርስትያናት ከም ኩሉ ካልእ እምነታት ትጻወሮ ነበረት። ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብ ኣውራጃታት እስያ፡ መቄዶንያን ኣካይያን ወንጌሉ ኬሰፍሖ ምስጀመሪ እዋ ንዘይኣይሁዳውያን ኪልውጥ ኣብ ዝተራእየሉ እዋን ግን ሮሜ ንክርስትና ከም ንመንግስታ ዚፈታተን ሓይሊ ክትርእዮ ጀሚራ። ብፍላይ ብ64 ዓ.ም፡ ኔሮ ብዘይ ልክዕ ንማሕበር ክርስቶስ ኣጋፍዓ። እዚ ዛጎታ እዚ ናይ ኣዘዩ ዘሰቐቐ ፍጽሜ ዛጎታ ደኣ ይኹን እምበር ክሳብዚ እዋን እዚ ዚቐጽል ዘሎ ኣንጻር መጽሓፍ ቅዱሳዊ ክርስትና ዝቐንፀ ሰይጣናዊ ቁጥፃ ምኒኦ እዮም ክርስትያናት ዚቐጽሩዎ። እቲ ሰደት ብዝኸፍኦ መልክዑ ቀጸለ፡ እንተኾነ ዝርግሖ ክርስትና መመሊሱ እናሰፍሖ መወጻእትኡ ነቲ ስልጡን ምድሪ ዓለም ከደነ።

ፈለማ ኣብ ልዕሊ እስጢፋኖስ እተባህለ ሓደ ካብ ቀዳሞት ክርስትያን ዝነበረ መንእሰይ ብዝነበሩዎ ቅትለት ኣይሁድ እዩ ሰደት ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ጀሚሩ። ብ34 ዓ.ም እስጢፋኖስ ንቤተመቐደስ ጸረፉ ብዚብል ክሲ ምስተሳሰሉዎ ብንጽር ምስክር ብዛዕባ መንነቶምን ኣብ ልዕሊ ነብያት ኮነ የሱስ ክርስቶስ እቲ መሲሕውን ዝነበሩዎ በደሎም ተንቲኑ ምስገለጻሎም ብዘይ ገለ ፍርዲ ብዳርባ እምኒ ቀተሉዎ። እስጢፋኖስ ናይ መጀመርያ ሰማእት ኮይኑ ሓለፈ። እዚ ተግባር እዚ ቀጸሉ ኣብ ልዕሊ ያእቆብ እዩ ብ44 ዓ.ም ተፈጸሙ። ንጉስ ሃሮድስ ካብ ኣይሁድ ርእይ ዝኾነ ተቃውሞ ነበሮ። ኣብዛ እዋን እዚኣ ግን ኢዱ ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ብምዝርጋሕ ዕርቂ ወይስ ተቐባልነት ኬርኢ ብማለት ንያእቆብ ኣሰየፎ። እዚ ንኣይሁድ ባህ ከምዘበሎም ምስረኣየውን ንጴጥሮስ ኬቐትሎ ኢሉ ኣሰሮ፡ እንተኾነ ብተኣምራታዊ መገዲ ካብ ቤት ማእሰርቲ ምውጽኡ ኣብ መጽሓፍ ግብሪ ሃዋርያት ነንብብ። ግናኽ ሰደትሲ መሊሱ ደኣ ቀጸለ። ሓደ ብሓደ ታሪኽ ናይቶም ሃዋርያት ምስእንርኢ ብኸምዚ ዚሰብ ብሰማእትነት ሓለፉ።

ኣብ መጽሓፍ ቅዱስ ክልተ ፊልጶስ ዝበሞም ክርስትያናት ንረክብ። ሓደ

22 1ቋረንቶስ 3:1

ሃዋርያ ካብቶም ዓሰርተው ክልተ እዩ። እቲ ካልኣይ ድማ ካብቶም በታ ማሕበር እተሓርዩ ሸውዓተ ዲያቆናት ሓደ እዩ። ሃዋርያ ፊሊጶስ በዓል ቤተሳይዳ ኮይኑ፡ ስሙውን ከምዚሕብር ቋንቋ ግሪኽ ዚፈልጥ ከምዝነበረ ይንገር። በዚ ኸእ ክሳብ እታ ኣብቲ እዋን ጎውል እትበሃል ዝነበረት ፈረንሳ ክይዱ ወንጌል ሰበኸ። ብዘይካዚ ኣብ ቱርኪ፡ ሂራጶሊስ ኣብ እትበሃል ብዕቤታን ብማዕድናዊ ሃብታን እትፍለጥ ከተማ ክይዱ ከምዝሰበኸ ዛንታ ቤተክርስቲያን የዘንቱ። ሂራጶሊስ “ሳባዚዮስ” ዚበሃል ብተመን ዚምሰል ጣኦት ዜምልኹ ህዝቢ እዮም ዝነበሩዎ። ደሓር ግን ፊሊጶስ ብ54 ዓ.ም ተሰቐሉ ክሳብ ዚሰዋእ ወንጌሉ ናብታ ከተማ ብምብጽሖ እታ ከተማ ደሓር ክርስትያን ዝበዝሑዋ ከተማ ኮነት። ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብ ሚስዮናዊ ጉዕዞኡ በታ ከተማ ምሕላፋ ድማ ይፍለጥ።

ሃዋርያ ማቴዎስ (ኣይሁዳዊ ስሙ ከኣ ሌዊ) እቲ ሓደ በይኑ ንዛንታ የሱስ ክርስቶስ ብእብራይስጢ ከምዝጸሓፈ ገለ ተመራመርቲ ዚኣምኑሉ እዩ። እተኾነ ከም እኒ ማቴው ሂንሪ ዝበሉ ጸሓፍቲ ማቴዎስ ብግሪኽ ከዝጸሓፈ ግናኽ ብተወሳኺ ድማ ካልእ ናይ እብራይስጢ ቅዳሕ ከምዝዳለወ ይኣምኑ። ማቴዎስ፡ ግብሪ ዚእክብ ወይ ተጋዊ ከምዝነበረ መጽሓፍ ቅዱስ ይነግር፡ ደሓር ግን ናይ የሱስ ክርስቶስ መሲሕነት ንህዝቡ ኪነግር ኢሉ ወንጌሉ ጸሓፊ። ሚስዮናዊ ተልእኾኡ ኣብ ኩሉ እቲ ኣይሁድ ፋሕ ዝበሉሉ ቦታታት የብጽሕ ነበረ፡ ገለገለ ጸሓፍቲ ኣብ ምድሪ ኢደሳ (ኣብ ሶርያ) ተልእኾ ወንጌል እናብጽሖ ከሎ ብ60 ዓ.ም ኣብ ምድሪ ተጣቢቂ ተሰዩ። ኪብሉ ኸለዉ፡ ዝያዳ ካልኦት ዚሰማምዑሉ ግና ኣብ ናዳባዚ ዚበሃል ከባቢ ኢትዮጵያ (ጉብያ) እዩ ተሰዩ። ዚብል ትንታኒ እዩ።²³

ያእቆብ ሃዋርያ ወዲ እልፍዮስ (ሓው ማቴዎስ) ናብ ሶርያ ወንጌል ኬብጽሕ እተላእከ ሃዋርያ እዩ። ንሱ በቶም ኣብ ሶርያ ዝነበሩ ከም እኒ ሃናንያ ዝበሉ ደቀ መዛሙርቲ ጽቡቕ ተቐባልነት ከምዝረኸበ ሃዋርያዊ ዕዮኡ ድማ ከምዝመልእ ይንገር። እንተኾነ ኣይሁድ ኣብ ልዕሊኡ ተላዒሎም ብ63 ዓ.ም ብዳርባ እምኒ ቀተሉዎ።

ማጥያስ ሓደ ካብቶም ንቦታ ይሁዳ ኣስቆርታዊ እቲ ንየሱስ ዘትሓዞ ኪትክኡ ዕጭ ዝወደቐሎም እዩ። ንሱ ሃዋርያ ኪኸውን ምስተሓርዮ ምስቶም ዓሰርተው ክልተ ተቐጺሩ የገልግል ነበረ። ሃዋርያት ብምኽንያት ስደት ፋሕ ምስበሉ ግን ተልእኾ ወንጌል ንምብጻሕ ናብ ሰሜን ገጽ ናብ ሰባስቶፖል ዝተባህለት ኣብ ጥቓ ጸሊም ባሕሪ እትርከብ ሃገር ከደ። ካብኡ ድማ ናብ ዮሩሳሌም ተመልሰ። ማጥያስ ንጁፒተር እተባህለ ጣኦት ኪሰውእ ምስተሓተተ ኣበዩ እሞ ኣብ ልዕሊኡ ስደት መጸ። ካብዚ እተላዕለ፡ ብ70 ዓ.ም ብምኽንያት እምነት የሱስ ክርስቶስ ብዳርባ እምኒ ተቐትለ።

ካልእ ብ70 ዓ.ም እተሰውአ ሃዋርያ እንድርያስ ሓው ጴጥሮስ እዩ። ንሱ ንሰባት ናብ የሱስ ብምጽዋዕ ዚፍለጥ ነበረ። ወንጌል እናሰበኸ ከኣ ክሳብ ምድሪ ሰቢታውያን (ደቡብ ናብያ) በጽሖ። ደሓርውን ምስ ዮሃንስ ኣብ ኤፌሶን ምንባሩ ይንገር። መወዳእትኡ ግን ኣብ ሓንቲ ፓትራ እትበሃል ከተማ ግሪኽ እናኣገልገለ ተቐመጠ። ኣብዛ ከተማ ሓንቲ ማክሲሚላ እተባህለት በጻቲ ቤት ሓደ ሮማዊ ሓለቓ ክርስትያን ኮነት እሞ፡ ሰብኣያ ኣሲሩ ናብ ፍርዲ ኣቐረበ። ኪኸሕድ ተሓትቲ ምስኣበዩ ድማ ኣብ ሓንቲ “X” ዝቐርጸ መስቀል ተሰቐለ። ናብኣ ኪቐርብ ከሎ “ዎ ፍቅርቲ መስቀል ኣዝዩ ናፊቕኪ ነበርኩ። ... ብዕሩፍ ሕልናን ብሓንሰን ናባኺ ከመጽእ እመርጽ ...” ምባሉ ይዝንቱ። እዛ መስቀል እዚኣ ክሳብ ሎሚ ናይ ቅዱስ እንድርያስ መስቀል ተባሂላ ትፍለጥ። ንሱ ድሕሪ ሰቐለቱ ንሰለስተ መዓልታት ተሳቐዩ ወንጌል ክርስቶስ እናመስከረ ተሰውአ።

ሓደ ካብቶም ቀዳማት ናይ ዓይኒ መስኻኸር ክርስቶስ ማርቆስ እዩ። እዚ ሰብ እዚ ወንጌሉ ዝጸሓፈ ካብ ጴጥሮስ ብዝረኸበ ሓበሬታ እዩ ይብሉ ገለ ጸሓፍቲ። ካልኦት ድማ ቤቱ ኣብ ዮሩሳሌም ብምንባሩ (ሃዋርያት ደሓር እተኣከቡላ ቤትውን ብምጻፍ) ማርቆስ ካብ መጀመርያ ነቲ ዕዮ የሱስ ዚፈልጦ ምንባሩ ይገልጹ። ምናልባሽውን እቲ ክዳኑ ሓዲጉ ኣብ ጊዜ ምእሳር የሱስ ዝሃደመ መንእሰይ ኪኸውን ይኸእል ይበሃል። ማርቆስ ምስ ጳውሎስን በርናባስን ዕዮ ወንጌል ጀሚሩ፡ ደሓር ግን ካብኦም ኣብ ጳምሬልያ ተፈልዩ። ብድሕሪኡ እሙን ናይ ጳውሎስ መገላግልቲ ምንባሩ ኣብ መልእኹቲ ጳውሎስ ናብ ሰብ ቋሎሴ ተገለጹ ኣሎ። ማርቆስ ምስ ጴጥሮስ እናኣገልገለውን ከምዝተጓዕዘ ጴጥሮስ ጠቐሱዎ ኣሎ። ናይ መወዳእታ ዓመታቱ ግና ኣብ እስክንድርያ እዩ ኣሕሊፋዎ። ማርቆስ፡ ነታ ናይ እስክንድርያ ማሕበር ከምዝመስረተውን ይንገር። እዛ ማሕበር እዚኣ ሓንቲ ካብተን ጥንታውያን ማሕበራት ምጻፍ ዛንታ ቤተክርስቲያን ይነግር። እንተኾነ ሰብ እስክንድርያ ንዕዮ ማርቆስ ወንጌላዊ ብምቅዋም ብ64 ዓ.ም ሓዙዎ እሞ ብገመድ ኣሲሮም በቲ ሓርፋፍ ጎደናታት እናጎተቱ ኣካላቱ ክሳብ ዚቐስል ኣሳቑዮም ቀተሉዎ።

ጴጥሮስ፡ እቲ ኣብ መጻሕፍቲ ወንጌል ብብዝሒ ዝተጠቐሰ ሃዋርያ እዩ። ንሱ ሓደ ካብቶም መራሕቲ ቀዳመይቲ ቤተክርስቲያን ኮይኑ ኣንፈት ናይቲ ሃዋርያዊ ተልእኾ ዚቐይስ ዝነበረ እዩ። ድሕሪ ናይ ጴንጠቆስጤ ተሞክሮ ፊላማ ወንጌል ንህዝቢ ዝሰበኸ እሞ ኣስታት ሰለስተ ሽሕ፡ ደሓር ድማ ሓሙሽተ ሽሕ ሰባት ናብ ጎይታ ዘምጽአውን ንሱ እዩ። እዚ ሃዋርያ ብዘይካዚ፡ ወንጌል ንኣይሁድ ጥራይ ዘይኮነስ ንኹሉ ህዝቢ ዓለም ምጻኑ ብመገዲ እቲ ኣምላኽ ንቆርኔሌዎስ ዝተባህለ ሮማዊ ሓለቓ ሚእቲ ኪምስክረሉ ዝለኣኸ ገለጹ። ጴጥሮስ ኣብ ሃዋርያዊ ኣገልግሎቲ ክሳብ ባቢሎን ከምዝበጸሖ ይፍለጥ። ማርቆስ ድማ ምስኡ ኮይኑ ዕዮ ወንጌል ከምዝጓየዩ ርኢና ኣሎና። ካልእ ጴጥሮስ ዚፍለጠለን ነገራት እተን ዝጸሓፈን ክልተ መልእኽታት እየን። መወዳእታ ናይ ዘመን

አገልግሎቱ ግን አብ ሮሜ እዩ ዝነበረ። አብኡ ድማ ብ69 ዓ.ም ብመንግስቲ ሃገይ ኔሮ ተኣሲሩ አብቲ “ኮሎሲየም” ዚበሃል ናይ ምርኢት ቦታ ከም ናይ ጎይታይ ክሰቀል ኣይብቐዕን እዩ ብምባሉ ቁልቁል ኣፉ ተሰቐለ።

ሃዋርያ ጳውሎስ እቲ ድሕሪ ኹሉም ሃዋርያት ናብ ክርስትና ዝመጸ እዩ። ንሱ ካብታ ብ34 ዓ.ም ኣቢሉ ናብ እምነት ክርስትና ዝመጸላ እዋን ጀሚሩ ብዓብዪ ጸዓት ወንጌል ዝዘርግሐ ሰብ እዩ። ሰለሰተ ሳዕ ሚሰዮናዊ ጉዕዞታት ኣካዪዱ ንብዙሓት ካብ ናይ ሮሜ ዜጋታት ወንጌል ኣብጽሖ። ሉቃስ ወንጌላዊ ነዚ ሰፊሕ አገልግሎት እቲ ሃዋርያ ኣብቲ ካብ ምዕራፍ 11 ንጉዮ ዘሎ ክፍሊ መጽሓፍ ግብሪ ሃዋርያት ገሊጹዎ ኣሎ። ብዘይካዚ 14 መልእኽታት ሃዋርያ ጳውሎስ ናብ ዝተፈላለዩ ማሕበራትን ሰባትን ንዕምቆት አገልግሎቱ ይገልጻልና። ብዙሓት ጸሓፍቲ ንዮሱስ ክርስቶስ ከም ዘርኢ ናይ ክርስትና ንሃዋርያ ጳውሎስ ከኣ ከም መሰራቲ ክርስትና ይቐጽሩዎ። ጳውሎስ ግና ንዚገብሮ ዝነበረ ዕዮን ነቲ ዓብዪ ጸዓቱን “ጸጋ” ብእትብል ሓንቲ ቃል እዩ ደጋጊሙ ዚገልጽ። ሃዋርያ ጳውሎስ ከምቲ ብዙሕ ሳዕ ዚምነዮ ዝነበረ ኣብ መወዳእታ ኣብ ሮሜ በጽሖ። ኣብኡ ድማ “ከይተኸልከል” ወንጌል ምስባኹ መጽሓፍ ቅዱስ ይነግር። ደሓር ብ69 ዓ.ም ግን ብመንግስቲ ኔሮ ተኣሲረ እሞ ተሰዪፉ ብሰማእትነት ሓለፈ።

ይሁዳ (ታዴዎስ) ሓደ ካብቶም ዓሰርተው ክልተ ደቀ መዛሙርቲ ክርስቶስ እዩ። ካብተን ኣብ መጽሓፍ ቅዱስ እተጠቐሰለን ውሑዳት ቦታታት ድማ “ጎይታይ እቲ ርእሰኻ ንዓለም ዘይኮነ ንኣና እትገልጽሉስ እንታይ እዩ?” ኢሉ ምሕታቱ ሓንቲ እዚኣ ንረክብ።²⁴ እዚ ይሁዳ ድሕሪ ትንሳኤ የሱስ ክርስቶስ ሰሚን ካብ ዩሩሳሌም ክሳብ ህንዲ ከምዘበጽሖ ይንገር። ወንጌላዊ ዕዮኡ እናመልኦ ኣብ ሃገር ኣርመንያ ከምዝኸደ ድማ ታሪኽ ቤተክርስቲያን የዘንቱ። እዛ ሃገር ኣብ ቱርኪ ኣብ መንጎ ባሕርታት ካስፕያንን ጸሊም ባሕርን እትርከብ ሃገር እያ። ኣብ 4ይ ዘመን ካብተን ቀዳሞት ክርስትያን ሃገራት ምዃናውን ታሪኽ ይሕብር። ሃዋርያ ይሁዳ ናብታ ሃገር ኣብ ከባቢ 70 ዓ.ም ወንጌል እናብጽሖ ከሎ ህዝባ ብኩናት ወጊኡ ቀተሎ።

በርተሎሜዎስ ኣብ ካልእ ክፍሊ ድማ ናትናኤል ተባሂሉ ዘሎ ሃዋርያ፣ የሱስ ክርስቶስ ብግርህነቱ ዝመስከረሉ ሰብ እዩ። ንሱ ኣብ መጻሕፍቲ ወንጌል ብዙሕ ዘይተጠቐሰ፣ ግን ከኣ ንዮሱስ ኩሉሳዕ ዚሰዕስ ዝነበረ ወደ መዝሙር እዩ። ኣብ ወንጌላዊ ዕዮኡ ክሳብ ህንዲ ምብጽሖ ይፍለጥ። ልክዕ ከም ታዴዎስ ድማ መወዳእታ ናብ ኣርመንያ በጽሖ። ናይ ክልቲኦም አገልግሎት ኣዝዩ ውጽኢታዊ ካብ ምንባሩ እተሳሰለ ወንጌል ብሓይሊ ኪሰጉም ብዙሓት ድማ ኪድሕኑ ጀመሩ። ካብዚ እተሳሰለ ብ70 ዓ.ም መራሕቲ ኣምልኽ ጣኦት ናይቲ ከባቢ ተሳሰሉዎም። ምስ ወዲ ንጉስ እታ ዓዲ ተማኸሮም ድሕሪ ምእሳር።

ቆርቡቱ ክሳብ ዚምለጥ ገረፉዎ እሞ ቁልቁል ኣፉ ሰቓሎም ቀተሉዎ።

ኣብ ወንጌላት ካብ ዘለዉ ደቀ መዛሙርቲ እቲ ብተጠራግሪ ባህርዩ ዚፍለጥ ተማህስ ወይስ ዲዲሞስ እዩ። ድሕሪ እታ ብትንሳኤ ክርስቶስ እተኣመነላ እዋን ድማ ተጠራግሪ ባህርዩ ኣጥፊኡ ኣማኒ ኮነ። ኣብ ዘመኑ ተልእኾ ወንጌል ሕዙ ብባቢሎንን ፋርስን ሓሊፉ ክሳብ ደቡባዊ ሸንኽ ህንዲ በጽሖ። ነዚ ዕዮ ካብ ግዝኣት ሮሜ ሓሊፉ ከምዘሰበኸውን ይንገር። ቶማስ መጀመርያ ናብ ኢደሳ ወጸኢ ካብ ግዝኣት ሮሜ ዝነበረት ዋና ኸተማ መንግስቲ ኦስርሂን እዩ ኸይዱ። ንሳ ምስ ኣንጾክያ ጥቡቕ ዝኾነ ዝምድና ነይሩዋ። ሰራጽዮን ኣቡን ናይ ኣንጾክያ ዝነበረ ከኣ ብ200 ዓ.ም ሓደ ጳሎት እተባህለ ክርስትያን ኣቡን ናይታ ከተማ ኪኸውን ሸይሙ። ቅድምዚ ግና ኣብ ኢደሳ ሓደ “ዘይተፈልጠ ክርስትያን” ወንጌል ከምዘብጽሖ ይንገር። እዚ ክርስትያን እዚ ደሓር ናብ ህንዲ ተጓዲዙ ወንጌል ዘርግሖ እሞ ኣብኡ ማሕበር ክርስትና ተመስረተት። እቶም ክርስትያናት ከኣ ክሳብ ሎሚ “ቶማሳውያን ክርስትያናት” ተብሂሎም ይኣለጡ ኣለዉ። ሰነዳት ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከምዚሕብሮ እቲ ሃዋርያ ኣዝዩ ብዙሕ ፍረ ዘለዎ አገልግሎት ኣብቲ ዓዲ ኣካይዱ። ናብቲ ከባቢ ዝተጓዕዙ ሃገራታውያን ነጋዶ ድሕሪ ነዊሕ ዘመናት “ክርስትያናት ቅዱስ ቶማስ” ረኽቡ። ኣብ መበል 70 ዓ.ም እቶም መራሕቲ እምነት ሂንዱ ንሃይማኖቶም ዚብድህ ሓያል ወንጌል ስለዝገጠሞም ንቶማስ ሒዞም ብውርወራ ቀስቲ ቀተሉዎ።

ሉቃስ ወንጌላዊ ብሰብከት ሃዋርያ ጳውሎስ ናብ ክርስትና ዝመጸ ሓኪም እዩ። ኣብ ጥሮኣስ እተባህለት ሓንቲ ናይ ንኡስ እስያ ዓዲ ኸኣ እዩ ንተልእኾ ሓውሎስ ሓበሩዎ። ሉቃስ ካብዚ እዋን ጀሚሩ ንኹሉ እቲ ጳውሎስ ዝሓለፎ ጎድልን ዕዮን ከምዘሓበሮ ኣብ ግብሪ ሃዋርያት ብሰፊሖ ተንቲኑ ኣሎ። ሉቃስ ንዓለም ክልተ ዓበይቲ ታሪኻውን ናይ ዓይንን ምስክርነት ሓዲጉ። እዚኣን ወንጌል ሉቃስን ግብሪ ሃዋርያትን እየን። ሉቃስ ሓኪም ብምንባሩ ንሃዋርያ ጳውሎስ ብሕክምና የገልግሎ ምንባሩ ርዱእ እዩ። ብዘይካዚ ካብቲ ነቶም ኣውራታት ናይ ክርስትና ኪረኽቡዎ ዕድል ከምዝነበሮ ጥልቀት ናይ ጽሑፋቱ የርእየና። ነቲ ናይ ክርስቶስ ናይ ምውላዱን ኣተዓባብያኡን ዛንታ ካብ ማርያም ከምዝረኽቦ ድማ ብዙሓት ተመራመርቲ ይገልጹ። ወንጌላዊ ሉቃስ ድሕሪ ሞት ጳውሎስ ናይ ባዕሉ ወንጌላዊ አገልግሎት የካይድ ነበረ። ድሕሪ ነዊሕ ድማ ብ93 ቅ.ል.ክ ኣብ ቦየቲያ እተባለት ሓንቲ ናይ ግሪኽ ዓዲ ተሰዊኡ ሞተ።

ስምኡን ቀናኢ ተባሂሉ ተሰምዖ ዘሎ ሃዋርያ ሓደ ካብቶም ኣብ ይሁዳ ዝነበሩ ንናይ ሮሜ መግዛእቲ ብኸቱር ዚቃወሙ ዝነበሩ እዩ። ናብ ክርስቶስ ምስመጻ ግና ብትምህርቱን ብዕዮኡን ተለወጠ። እዚ ሃዋርያ እዚ ድሕሪ ትንሳኤ የሱስ ክርስቶስ ካብቶም ነዊሕ ተጓዲዞም ወንጌል ዝሰበኹ ምዃኑ ይንገር። ንሱ ኣብ

አፍሪቃ ማለት ግብጽ፣ ሊብያን ማውሪታንያ ክሳብ እስጳኛ በጽሑ። ድሕርዚ ድማ ናብ ማእከላይ ምብራቅ ተመሊሱ ምስ ሃዋርያ ይሁዳ ብሓደ ኮይኑ ኣብ ሃገር ፋርስ፡ ዕዮ ወንጌል ዓየየ። ኣብዚ እዋን ብ74 ዓ.ም ከኣ ተመጊዙ ብሰማእትነት ሓለፈ።

ሃዋርያ ዮሃንስ እቲ ሓደ ብመስዋእትነት ዘይሓለፈ ሃዋርያ የሱስ ክርስቶስ እዩ። ንሱ ሓደ ካብቶም የሱስ “ደቂ ነጎዳ” ኢሉ ዝሰመዮም ደቂ ዘብዴዎስ እዩ። ዮሃንስ ምናልባሽ ባህርያቱ ውዑይን ቁጡዕን ኪኸውን ነይሩዎ ነዚ ሰም እዚ ዘሰመዮ። ካብ ጊዜ ናብ ጊዜ ኣብ ዘመን ኣገልግሎት የሱስ ግና ተለዊጡስ “እቲ የሱስ ዜፍቅሮ ወደ መዝሙር” ኮነ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ናይ ፍቕሪ ሃዋርያ ተባህለ። ዮሃንስ ድሕሪ ትንሳኤ የሱስ ክርስቶስ ምስ ጴጥሮስ ኮይኑ ንብዙሓት ናብ እምነት ክርስቶስ ዘምጽእ እዩ። ብዘይከኡ ድማ ነዊሕ ዘመን ናይ ኣገልግሎት ነበሮ። ሓደ ድሕሪ ሓደ ኩሎም መዛኑኡን መገላግልቱን ምስሓለፉ ከመይ ከምእተሰምዖ ምርዳኡ ዜሸግር ኣይኮነን። እንተኾነ ዮሃንስ ንሓቂ ዝነበሮ ቅንኣት ኣይጎደለን እኳ ድኣ ነዚ ኢሉ እዩ ነቲ ልቢ ሰባት ዚቐይር ወንጌሉ ዝጸሓፈ። ኣብ ዘመን መንግስቲ ቄሳር ዶሚጥያኖስ፡ ዮሃንስ ኣብ ውዑይ ዘይቲ ተጠጠቒ ድሕሪ ምድሓት ናብ ጳጥሞስ እትበሃል ደሴት ተሰደ። ኣብኡ ሽኣ እቲ ዜገርም ናይ ምጽኣት የሱስ ክርስቶስ ምግላጽ ዚነግር ራእይ ዮሃንስ ጸሓፊ። ድሕርዚ ድሕሪ ሞት ዶሚጥያኖስ ናብ ኤፌሶን ተወስደ እሞ ኣብኡ ናይታ ማሕበር ንሳ ኮይኑ ኣገልገለ። ዮሃንስ ኣብ መወዳእታ ዘመኑ ነተን ሰለስተ ናይ ፍቕሪ መልእኽቲ ጸሓፊን። እየሱስየስ እተባህለ ጸሓፊ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ከምዚገልጸ፡ ዮሃንስ ንሓደ ዓብዪ ኣጅባ ክርስቲያናት ቃል ምዕደ ኪህብ ምስተሓተተ “ንሓድሕድኩም ተፋቑሩ” ኢሉ ጥራይ ተሃረበ። ዮሃንስ ብ98 ዓ.ም እዩ ኣብ ኤፌሶን ሞይቲ።

ብኸምዚ ኣብ ላዕሊ ተዘርዚሩ ዘሎ መገዲ እምበኣር ሃዋርያት ቤተክርስቲያን ልክዕ ከምቲ ንየሱስ ክርስቶስ ዝበጽሑ ናይ መስቀል መከራ ተሳቑዮም ሓለፉ። ቤተክርስቲያን ኣብ ቀዳማይ ዘመን ኣብ ትሕቲ መሪር ዝኾነ ሃዋህወ እያ ጸኒዓ ቆይማ። ቀጻልና እምበኣር ኩነታት ቤተክርስቲያን ብመንጽር ዝርጋሐኣ ኣብ ሰፊሕ ግዝኣት ሮሜ ንርእ።

ማሕበራት ቀዳሞት ኣመንቲ

ሃዋርያት የሱስ ክርስቶስ ወንጌል ኪሰብኩ ካብ ዚጀመሩሉ እዋን ኣትሒዞም ብዙሓት ሰባት ኪሰቡዎም ጀመሩ። እቶም ዝኣመኑ ደቀመዛሙርቲ ድማ ሓደ ማሕበር ኮይኖም ኩሉ ናብርኣም ብሕብረት ኪኸውን ጀመረ። ዘለዎም ኩሉ ብናይ ፍቕሪ ሓድነት ተጠርኒፉ ብጸሎት፡ ምስክር ቃል ክርስቶስን ናይ ሕብረት

ምቕራስ እንጌራን ሓበሩ። እዚ ኣብ ፈቓዶ ከተማታት ወንጌል ምስበጽሐ እናተቐድሐ ኣበዩ ከተማታት ናይ ሮሜ ማሕበራት ኪቐማ ጀመሩ። ሃዋርያ ጳውሎስ ሚስቶናዊ ጉዕዞኡ እናኣካየደ መጀመርያ ኣብ ፈቓዶ ከተማታትን ዓድታትን ንዝረኽቦም ኣይሁድ እኳ ምስክርነት ወንጌል እንተነገረ ዝበዝሐ እዋን ኣብ ክልተ ይምቀሉ ነበሩ። እቶም ኣመንቲ ድማ ሓደ ማሕበር ኮይኖም ብሓደ እናተጠርነፉ ክሳብ ሮሜ ዚበጽሑ ዝርግሑ ነበሮም፡ ብናይታ ከተማ ወይስ ዓዲ ስም እናተጸውዑዎን ማሕበራት ክርስቶስ እናኣቑሙ ከዱ።

ካብዚ ምብዛሕ ኣብያተ ክርስቲያናት ወይስ ማሕበራት ደቀ መዛሙርቲ ክርስቶስ እተላዕለ፡ ጽልዋ ክርስቲና እናሰፍሐ ከይዱ። ኣብ ምልእቲ ሮሜ ሽኣ ክርስቲያናት ነበሩ። ካብዚ እተላዕለ መጀመርያ ካብተን ከተማታት ወይስ ዓድታት ሰዶት ይለዓሎም ነበረ። ገለ ብሰብ ኣማልኽትና ጸሪፎሙልና ዚብል ኪኸውን ከሎ፡ ገለ ሽኣ ንመንግስቲ ሮሜ ዚጸረር ትምህርቲ ምሂሮም ብዚብል ከሲ እዩ። እንተኾነ እዚ ሰዶት እዚ መሊሶም ንኺበዝሑ ደኣ ምኽንያት ኮነ። ኣብ ዘመን መንግስቲ ሃጺይ ኔሮ ግን ክርስቲያናት ካብ ነበርቲ ከተማታት ወይስ ዓድታት ጥራይ ዘይኮነ ካብ መንግስቲ ሮሜ ሰፊሕ ሰዶት ኣጋጠሞም። ሃጺይ ኔሮ ንሸንቢግ ከተማ ሮሜ ዘቃጸለ ሓዊ ክርስቲያናት እዮም ወሊዖም ብዚብል ናይ ሓሶት ክሲ ኣቢሉ ንክርስቲያናት ከይጸወር ንመንግስቱን ህዝቡን ኣለዓዓለሎም።²⁵ እዚ ክሳብ ዘመን ሃጺይ ዶሚጥያኖስ ከዩቋረጸ ቀጸለ። እኒ ሃዋርያ ጳውሎስን ጴጥሮስን ዚርከቡዎም መራሕቲ ቤተ ክርስቲያን ድማ ኣብዚ ዘመን ሰዶት ቤተ ክርስቲያን ብሰማእትነት ሓለፎም። ካልኣት ማእለያ ዘይብሎም ኣመንቲውን ብሰማእትነት ከምዝሓለፉ ታሪኽ ይነግር። እንተኾነ እነም ኣመንቲ እዚኣም ንወንጌል መመሊሶም ደኣ ይዝርግሕዎ ነበሩ።

ወንጌል ክርስቶስ ብቲ ወንጌላዊ መልክዑ እናሰጎመ ሽሎ ሃዋርያ ጳውሎስ ንምሕደራ እተን ማሕበራት ከምኡውን ኣብ ሰረት እምነት ዝነበረን ዝተፈላለዩ ሕቶታት ብደብዳቤታት ኣቢሉ መለኮታዊ ማዕዳ ይልእኽ ነበረ። ገለ ካብዚ ንማሕበር ዚምልከት ኪኸውን ከሎ ገለ ድማ ንንሳ ማሕበር ዚምልከት እዩ። እቲ ሃዋርያ ዕምቄት መልእኽታቱ ኣብቲ ስነመለኮታዊ ትምህርቲ ከምኡውን ኣብ ማሕበራዊ ናብራ እቶም ኣመንቲ የተኩር ነበረ። ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብ ስነመለኮትን ባህርይ ሓቕን ፍጹም ሓቕን ሕድገት (ኮምፕሮማይስ) ዘይብሉን ኣመለኻኽታ ኪህልዎ ሽሎ፡ ኣብ ኣቃውማ ማሕበረሰብ ግን ዝኾነ መሰረታዊ ለውጢ ኣይጠልብን። እታ “ስለ ጎይታ ግበርዎ” እትብል ሓረግ ኣብ ኩሉ ዝምድናታት ኣመንቲ ክትህሉ ድማ ይምህር። ካብዚ፡ ስነመለኮታዊ (ቲዮሎጂያዊ) ሰረት እምነትን ዝምድና ሕብረተሰብ ወይስ ነዚ ጠቀስ ምህሮታት ኪወጽእ ከኣለ። እዚ ሽኣ ዘመናት ዚሰግር እምንቶ ክርስቲና ኮነ።

²⁵ ሃጺይ ኔሮ ባዕሉ ንሸንቢግ እታ ከተማ ኣቃጸለ። ሓድሽ ህንጻታት ብምስራሕ ኣብ ህዝቢ ሮሜ ተቐባልነት ንኺረክብ ብዘሓለፍ ምኽንያት እዩ ነዚ ገደሩ። እንተኾነ ቁጥን ህዝቢ ሮሜ ንኺወድእ ንክርስቲያናት እዩ ወንጀሉዎም። ብዚ ድማ ሮማውያን ንክርስቲያናት ንምስፋድ ተላዕለ።

ሊቃውንቲ መጽሐፍ ቅዱስ ከምዚሕብሩዎ ቀዳሞት ክርስትያናት አመንቲ አብ አባይቲ እናተሓከቡ መንፈሳዊ ሕብረት የካይዱ ነበሩ። እዚ፡ ንኹሉ እቲ ማሕበራዊ አገልግሎታትን ስድራቤታዊ ዝምድናታትን አመንቲ ብግቡእ ንምምራሕን ንምጥርናፍን ይጠቅም ምንባሩ የርእኤ። ብፍላይ ካብቲ ዚወርዶም ዝነበረ ሰደት ኪረእ ከምዚክእል ናይ አባይቲ ማሕበራት ውጽኢታውያን ምንባረን ኪግመት ኣየሸግርን። ቦቲ ሓደ፡ ከም ናይ ኣይሁድ ዝበለ አባይቲ ጸሎት (ሲነጋግ) ኣይነበሮምን፡ ብዘይክኡውን ኣብ ሓንቲ ከተማ ንኣብነት ቈረንቶስ ካብ ሓደ ንሓሳሊ አባይቲ ጸሎት ነበራ። ዝበዝሑ ካብቶም አመንቲ ድኻታት እኳ እንተነበሩ፡ እቶም ዓቕሚ ዝነበሮም አባይቶም ንማሕበር ይኸፍቱ እዋ ኣብኡ ድማ ሕብረት ኣሕዋት ኪግበር ንኣምልኹን ጸሎትን ይውፍዩ ነይሮም። ኣብቲ እዋንቲ ቤት፡ ሓንቲ ናይ ጥምረት ኣካል ነበረት። ካብዚ እተሓሰለ ድማ ኣውራ ናይታ ቤት (ንኣብነት ኣቦ) ናብ ክርስቶስ እንተመጸ ብዘላ እታ ቤት ትኣምን ነበረት። ኣብነት ናይዚ ዚኸውን ቆርኔሌዎስ እቲ ጳጥሮስ ዝሰበኸሉ ሮማዊ እዩ።²⁶ በዚ ኸኣ ስድራቤት ሓንቲ ካብተን ንማሕበር ክርስቶስ እትሃንጽ ኣካል ነበረት።

ካልእ ወንጌል ዚዘርግሓሉ ዝነበረ ኣብ ኣብያተ ጸሎት ኣይሁድ (ሲነጋግ) እዩ። እዚ ኣኼባታት እዚ ካብ 2^ዓ ዘመን ቅ.ል.ክ ኣቢሉ ከምዝጸንሐ ይንገር። ኣብዚ አባይቲ ጸሎት የሱስ ክርስቶስውን እናኸደ ይሰብኸ ምንባሩ ወንጌላት ይነግረና። ብዘኾነ ግን እዚ ምእካብ እዚ ንምንባብ መጽሐፍ ሕግን ነብያትን፡ ሓድነት ኣይሁድ ንምሕላውን ንኣምላኽ እስራኤል ዘሎካ ተወፋይነት ንምግላጽን ነበረ። ኣበዩ ከተማን ዓድታትን ግዝኣት ሮሜ፡ ማለት ኣብቲ ኣይሁድ ዚርከቡሉ ኩሉ ስፍራታት ከኣ እዚ አባይቲ ጸሎት ነበረ። ሃዋርያ ጳውሎስ ኣብዚ አባይቲ ጸሎት እዩ ኣብ ኩሉ ጉዕዞኡን ሚስቶናዊ ተልእኾኡን ከም ልማዱ ዚሰብኸን ዚምዕድን ዚካታዕን ዝነበረ። ኣብኡ ኣይሁድ፡ ንኣምላኽ ዚፈርሁ ከምኡ ድማ ጽርፎሊታት ማለት ካብ ዘይኣመንቲ ኣህዛብ ናብ ኣይሁድ እተለወጡ ይእከቡ ነይሮም። ወንጌል ምስተመሰከረ ኸኣ ገለ ይኣምኑ ገለኣም ድማ ኣይቅበሉዎን ገለ ድማ ኣብ ልዕሊ ጳውሎስ ሰደት የለዓዕሉ ነበሩ።

እዞን ኣብያተ ክርስትያን ኣብቲ መጀመርያ እዋን ኣብ ሕብረተን ዝኾነ ማሕበራዊ ሕቶታት ይለዓለን ነይሩ እዩ። ንኣብነት ኣብቲ ናይ ዮሩሳሌም ማሕበር እናገበየት ዝኸደትሉ እዋን፡ ዝኾነ ምጉሳይ (ሸለልታ) ኣብ ልዕሊ ኣሕዋት ኣብ መኣዲ ወይ ምቕራስ እንጌራ ኪረእ ምስጀመሪ፡ ብኡብኡ ሃዋርያት ኣብ መግቢ ዜገልግሉ ኣሕዋት ኪሕረዩ ምዕዶ ሃቡ። በዚ ድማ ናይ “ዲያቆን” ኣገልግሎት ተጀመረ።²⁷ ብዘይካዚ ኣብ ገለ ማሕበራት ኣህዛብ (ኣይሁድ ዘይኮኑ) ናብተን ማሕበራት ኪጽምቡሩ ምስጀመሩ ክትግዛሩ ኣለኩም ዚብሉዎም ሰባት ተሓላፉ። ነዚ ክርክር መዓልቦ ንምግባር ብ49 ዓ.ም ኣብ

26 ግብረ ሃዋርያት 10
 27 ዲያቆን - “ዲያቆስ” ካብ ዚብል ናይ ግሪኽ ቃል ዝተወሰደ ኮይኑ፡ ትርጉሙ ድማ “ኣገልጋሊ” ወይ “ልኡኽ” ማለት እዩ። ምንጩ - Microsoft Encarta Dictionaries 2007

ዮሩሳሌም ናይ መራሕቲ ኣሕዋት ጉባኤ ተኻየደ። እታ ማሕበር ድማ ብሓደ ኮይና ብመገዲ ሳውልን (ጳውሎስ) ሲላስን ኣቢላ ደብዳቤ ብምልኣኽ ነቲ ሕቶ ፈትሑቶ። ካብኡ ንንዮ ግዝረት ኣህዛብ ናይ ቤተክርስቲያን ስርዓት ካብ ምኳን ተኸልኪሉ። ብኸምዚ መገዲ ድማ እታ ማሕበር ነቲ ናይ እምነት ሓድነት ትሕሉ ነበረት።

ዮሃንስ ናይ መወዳእታ ሃዋርያን ቅልሱ ኣንጻር ፈሊጣውያንን (ኖስቲክስ)

ኣብ ቀዳማይ ዘመን ኣብቲ ቤተክርስቲያን ድሕሪ ትንሳኤ የሱስ ክርስቶስ እተመሰረተትሉ ካብቲ ዝነበራ ሓይሊ መንፈስ ቅዱስ እተሓሰለ ወንጌል ክሳብ ሮሜ በጺሑ። ከምቲ ሃዋርያ ጳውሎስ ኣቐዲሙ ቅድሚ ንሰብ ኤፌሶን ብትንቢታዊ ቃል ዝነገሮም ዝተፈላለዩ ትምህርታት ሒዞም ዝተሓሰሉ ሰባት ካብ መጀመርያ ነይሮም እዮም። ኣረ ሃዋርያ ጳውሎስ ገና ብህይወቱ ከሎ እኳ ኣብ ዝተፈላለዩ ማሕበራት እናኸዱ ዜናዕቡወን ወይስ ንክርስትና ጋሻ ዝኾነ ትምህርቲ ይምህሩ ነይሮም እዮም። ነዚኦም፡ ሃዋርያ ጳውሎስ “ኣሕዋት ሓሶት” እናበለ ይጽውዖም። ካብ እኒ እዚኣም ድማ እቶም ብስም ዚጠቐሱም ሂሜኔዎስን ፊሌሞስን ዚበሃሉ ሰባት ይርከቡዎም።²⁸ ንኹሉ ስሕተት ዝሓዘለ ካብቲ ናይ የሱስ ክርስቶስ ወንጌል ድማ ዝረሓቐ ትምህርታት ፈጸሙ ይቃወሙ ነበረ። ብዘይካዚ ኣብ ማእከል ኣሕዋት ንትምህርቲ ምድሓን ብእምነት ብጸጋ ክርስቶስ ዚጸረሩ ናብ ግዝረትን ግበር-ኣይትግበርን ኪመልሱ ዝጸዕሩ ዝነበሩ ፍርቂ ጎናም ኣይሁድ ብትሪ ይቃወሙ (መልእኹቲ ናብ ሰብ ገላትያ ተመልከት)። ካልኣት ድማ ንሞራላዊ ምህሮ ዚቃወሙ (ኣብ ማእከል ሰብ ቈረንቶስ)፡ ሰግደት ንመልእኹትን ምብዓል በዓላትን ኬተኣታትዉ ዚደልዩ (ኣብ ማእከል ሰብ ቈሎሴ)፡ ንትንሳኤ ምዉታት ዚቃወሙን ዚሓዋውሱን (ኣብ ማእከል ሰብ ቈረንቶስን ተሰሎንቄን)፡ ንመሲሕነት የሱስ ክርስቶስ ዚቃወሙ (ኣብ ማእከል እብራውያን) ፈጸሙ ብምኹናን ጸሓፊ።

ድሕሪ ሃዋርያ ጳውሎስ፡ ንማሕበር ክርስቶስ ብትምህርቲ ስሕተትን ብናይ ኣምልኽ ጣኦት ዚብክሉን ሰባት ተሓላፉዎ። ነዚኦም ከኣ ሃዋርያ ዮሃንስ “ኣጽራር ክርስቶስ” እናበለ ብዙሕ ይቃወሙ። ዮሃንስ ግና ብኸመይ ዝበለ መገዲ ነዚ ተቓውሞኡ ገለጸ? ሓደ ካብዚ ቦቲ ኣሰፊሑ ንመንነትን ትምህርትን ክርስቶስ ዚገልጽ ወንጌሉ ገይሩ እዩ ገለጹዎ። ኣብዚ ኸኣ ናይ ክርስቶስ መለኮታዊ ባህርይን ስልጣኑን ኣዕሚቑ ካብቲ የሱስ ምስ ኣይሁድ ዚገብሮ ዝነበረ ክርክር ተንቲት ጽሑፉ። ኣብነት ናይቶም ኣጽራር ክርስቶስ ዚብሉዎ

እቶም ፈሊጣውያን (ኖስቲክስ) ዚበሃሉ እዮም።

ናይ ሓድሽ ኪዳን ቤተክርስቲያን መጀመርያ ዝገጠማ ስሕተታዊ ትምህርቲ፡ እቲ ግሪካዊ ፍልስፍና ፈሊጣውነት (ኖስቲሲዝም) እዩ። እዚ ምህሮ እዚ ኩሉ ክውንነት ሰብ ኪበጽሖ ዚኽእል እዩ። ስለዚ እቲ መንፈሳዊ ኮነ ስጋዊ ድማ ንፈልጦ ወይስ ክንፈልጦ ንኽእል ኢና። ዝኾነ አካል፡ መንፈስ እንተኾይኑ፡ ስጋ ኣይኮነን፡ ስጋ እንተኾይኑ ድማ መንፈስ ኣይኮነን። ስለዚ ኣማኒ፡ መንፈስ እዩ እሞ፡ ከምዚ ኹብ ኮነ ስጋኡ ኣይጠቐምን እዩ፡ ኣየገድሶን እዩ። መንፈሱ ካብ ደሓን እምበኣር ብስጋኡ ከምዝኾነ እንተኾነ ኣየገድሶን እዩ። ዚብል ትምህርቲ እዩ። እዚ ንፍትው ዝኾነ ስጋዊ ምንዝርና ይዕድም ነበረ። ዮሃንስ ድማ ነዚ ዓይነት ምህሮ ብተረር ተቐዋሙዎ። ኣብዚ እዋን እዚ ብዙሓት ፈሊጣውያን ንወንጌል ክርስቶስ ኪሓዋውሱ ከምዝጀመሩ፡ ንክርስቶስ ድማ ካብ ወዲ ኣምላኽ ናብ ፍጡር ሰብ ኪልወጡ ከምዝጸጓሩ ንርዳእ። ወንጌል ዮሃንስ ነዚ ፈጸሙ ዚኹንን ወንጌል እዩ። ኣብ ራእይ ዮሃንስ እዚ ብሰፊሒ ብምትንታን መለኮታውነት ክርስቶስ ኣዕሚቑ ዮርኢ።

ብኻልኣይ መገዲ፡ ዮሃንስ ኣብ መልእኽታቱ ጠቐሱዎ ከምዘሉ ናይቲ ናይ ብሓቂ ወንጌል መልእኽቲ የብርህ። ኣብ መወዳእታ ድማ እቲ ነተን ኣብ እስያ ዝነበራ ሸውዓተ ማሕበራት እተጸሕፈ ቅሉዕ ተቐውሞ ዮሃንስ ንትምህርቲ ስሕተት የርእየና። እዚ ኣብ ራእይ ዮሃንስ ንረኽቦ።

እዚ ራእይ እዚ ዮሃንስ ኣብ “ጳጥሞስ” እትበሃል ኣብ ባሕሪ ኤጂያን እትርከብ ኣእማን እሳተጎመራ ዝመልእ ደሴት ተሰዲዱ ኣብ ዝነበረሉ እዋን ዝተዋህቦ ራእይ እዩ። እዚ ዮሃንስ እዚ እቲ ወንጌል ዮሃንስን ካልኣት ሰለስተ መልእኽታትን ዝጸሓፈ ምዃኑ ከም እኒ ጁሱቲን ሰማእት (ጁሱቲን ማርቲይር)፡ ጓሳ ናይ ሄርማስ፡ መሊቶ፡ ኣይረንየስ ከምኡውን ተርቱሊያንን ካልኣትን ዝኣመሰሉ ሃዋርያውያን ኣቦታት ይገልጹ።²⁹ እተሰደሉ እዋን ዋላዚ ሃጸይ ኔሮ ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ኣብ ዝተንሰኣሉ ከባቢ 64 ዓ.ም እዩ ዚብሉ እንተሃለዉ፡ ዮሃንስ ግና ቅድሚ ፅንወት የሩሳሌም ብደሚጥያኖስ ብ67 ዓ.ም ኣቢሉ እዩ ካብ የሩሳሌም ዝወጸ እሞ፡ ብድሕርቲ እዩ ንኤፌሶን ኪኸይድ ዝኽእል። ነዛ መጽሓፍ እዚኣ ድማ ድሕሪ ናይ ጳጥሞስ ስደቱ ማለት ድሕሪ ከባቢ 96 ዓ.ም እዩ ጽሑፉዋ ዚብል ዝሓየለ መርትዖ ኣሎ። ነዚ ዚገልጽ ኣይረንየስ ወደመዝሙር ናይ ፖሊካርፕ (ንባዕሉ ወደ-መዝሙር ዮሃንስ) ዝነበረ እዩ። ሕጂ እምበኣር ናብ ታሪካዊ ትሕዝቶ ናይቲ ነዘን ማሕበራት እተጸሕፈለን ክንሓልፍ፡

29) ነዚ እም ኣቦታት ክርስትና ዚገልጽ ታሪኽ ኣብ ዚቐጽል ምዕራፍ ተመልከት

ኤፌሶን

እዛ ማሕበር እዚኣ ብናይ ሃዋርያ ጳውሎስ ሚስቶናዊ ጉዕዞ ከምእተመሰረተት ይፍለጥ። ኣብቲ ጳውሎስ ወንጌል ዝሰበኹሉ እዋን ኣብታ ከተማ እትምለኽ ዝነበረት ኣርጤምስ እትበሃል ኣንስተይቲ ጣኦት ነይራ። ካብዚ እተላዕለ ንጳውሎስ ብዙሕ ተቐውሞ ገጢሙዎ። እቶም ኣመንቲ ግና ንወንጌል ክርስቶስ ጽቡቕ ሒዞም ነበሩ። ካብዚ እተላዕለ እቲ ሃዋርያ ደሓር ኪፍለዮም ከሎ እቶም ኣሕዋት ብዙሕ ተደፋኑቹ። ዮሃንስ ኣጋ ዕንወት የሩሳሌም ከባቢ 67 ዓ.ም ናብ ኤፌሶን ከምዝኣተወ ከም እኒ ኣይረንየስ ዝበሉ ሃዋርያውያን ኣቦታት ይገልጹ። ብድሕርቲ ድማ ሃዋርያ ዮሃንስ ድሕሪ ናይ ጳጥሞስ (80 ዓ.ም) ተሞክሮ ማለት ድሕሪ ሞት ሃጸይ ደሚጥያኖስ ናይታ ማሕበር ቀንዲ ጓሳ ኮይኑ ኣገልገለ። ገለገለ ኣብያተ ክርስትያን ግና ዮሃንስ ምስ ማርያም ኣደ የሱስ ኮይኑ ብ40 ዓ.ም ናብ ኤፌሶን ኣተወ ኢሉን ይጸምና። ኣብ ራእይ ዮሃንስ ነዚኣ ማሕበር እታ “ቀዳመይቲ ፍቕርኻ ሓዲግኻ” “ካበይ ከምዝወደቕኻ ዘክር እሞ ተነሳሕ” ከምዝተባህላ ተጻሒፉ ንረክብ።³⁰ ታሪኽ ኤፌሶን እንተረኤና ግን ብ431 ዓ.ም ሮማውነት ኣብ ቤተክርስቲያን ምስዓብላለ፡ እቲ ኣብ ኤፌሶን እተጋበኣ ጉባኤ ቤተክርስቲያን፡ የሱስ ክርስቶስ ክልተ ባህርይ (መለኮታውን ስጋውን) ከምዘለዎ ኣመመ። ብዘይካዚ ድማ ማርያም ኣደ የሱስ “ጸዋራተ-ኣምላኽ” (ወላዲተ ኣምላኽ) ተባሂላ ውዳሴ (ሸንፊይሽን) ኪወሃባ ተወሰነ። ናይ ኣርጤምስ ኣምልኽ ጣኦት ናብ ናይ ማርያም “ውዳሴ” ተሰጋገረ። ብዙሓት ሰባት ጳጳስ ዮሃንስ ካልኣይ ከይተረፈ ናብዛ ከተማ እናኸዱ ኣምልኽኣዊ ስርዓትን ጸሎትን ፈጸሞም፡ ይፍጽሙ ድማ ኣለዉ።

ስሚርና

እዛ ከተማ እዚኣ ኣብ ቱርኪ እትርከብ ሕጂ “ኢዝሚር” ተባሂላ እትፍለጥ ከተማ እያ። ሓንቲ ካብተን ጥንታውያን ከተማታት ናይ ገማግም ሚዲተራንያን ከኣ እያ። ፖሊካርፕ እተባህለ ሃዋርያዊ ኣቦ ሰዓቢ ሃዋርያ ዮሃንስ ኣብዛ ከተማ እዚኣ ናይ ዝነበረት ማሕበር ጓሳ ኮይኑ ኣብ ቀዳማይ ዘመን ኣገልገሉ። ኣብዛ ከተማ እዚኣ ናይ ኣይሁድ ቤት ጸሎት-ውን ከምዝነበረ ኣብ ራእይ ዮሃንስ ተጠቐሱ ኣሎ። ኣይሁድ ብሓሶት ነቶም ኣመንቲ ይጥቅኑዎ ምንባርም ዮሃንስ ጠቐሱ ኣሎ። ትርጉም ስም እታ ከተማ “መሪር” ማለት እዩ። ክርስትያን ኣመንቲ ናይዛ ከተማ ኣብ ዘመን ደሚጥያኖስ ኮነ ቅድሚኡ ብዙሕ ሰደትን መሪር እዋንን እዩ ወሪዱዎም። ካብዚ እተላዕለ ድማ ካብ ጎይታ የሱስ ምጽንናዕ ተዋህቦም። እዚ ሰደት እዚ ደሓርውን ንፖሊካርፕ ኣርኪቡሉ እዩ፡ ነዚ ኣብ

30) ራእይ ዮሃንስ 2:5

ዚቕጽል ምዕራፍ ከንርእዮ ኢና። ስሚርና ሓንቲ ካብተን ካብ ጎይታ የሱስ ዝኾነ ኩነቴ ዘይተዋህበን ኣብያተ ክርስትያናት እያ።

ጵርጋሞስ

ትርጉም ቃል ጵርጋሞስ “መርዓ” ማለት እዩ። እዚ ኸኣ ተምሳሌ ናይታ ኣብዛ ከተማ ዝነበረት ማሕበርን ንእኩይ ልማዳት ዝነበራ ተጻዋርነትን ምጻኑ ሊቃውንቲ መጽሓፍ ቅዱስ ይጠቐሱ። እዛ ከተማ እዚኣ ብ399 ቅ.ል.ክ ብሓይ ካብ ጀነራላት እስክንድር ዓብዪ እተመሰረተት እያ። ንጉስ ኣታሉስ ሳልሳይ ገዛኢ ናይዛ ሃገር ወራሲ ስለዘይነበር፡ እታ ከተማ ብ133 ቅ.ል.ክ ናብ ሮማውያን ሓሊፋ። እዛ ከተማ ብዙሕ ሂሳፍ ቅርጻ ቅርጽታት ነበራ፡ ከም እኒ 10,000 ህዝቢ ዚሕዝ ስታድዩም፡ 200,000 ጥቕሉል መጻሕፍቲ ዚውንን ቤት ንባብን ድማ ነበራ። ብፍላይ እትፍለጠሉ ግን በቲ ኣብኣ ዝነበረ መቐደስ ናይቲ “ዚየስ” እተባህለ ግሪኻዊ ጣኦት እዩ። እዚ ኸኣ እዩ ኣብ ራእይ ዮሃንስ “ናይ ሰይጣን ዝፋን” ተባሂሉ ዘሎ።³¹ ብዘይካዚ “ኣሸለፒዮስ” እተባህለ ብተመን ዚምሰል ናይ ፊውሲ ኣምላኽ ኣብዛ ከተማ ይምለኽ ነበረ። ክርስትና ናብዛ ከተማ ምስኣተወ፡ ጵርጋሞስ ዝነበራ ሓደ ጣኦታዊ መቐደስ ናይ “ሰራጲስ” እተባህለ ኣምላኽ ግሪኽ-ግብጺ ናብ ቤተ ክርስትያን ወይስ ካቲድራል ተቐየረ። እቲ ኣብ ራእይ ዮሃንስ እተጻሕፈ መልእኽቲውን ናብዛ ማሕበር እዚኣ እዩ። ከምቲ ኣብኡ ዝተገልጸ፡ ብ92 ዓ.ም ኣቢሉ “ኣንቲጳስ” እተባህለ ክርስትያን ብሰማእትነት ኣብዛ ከተማ ከምዝሓለፈ ይንገር። የሱስ፡ ኣብ መልእኽቱ ብዘይካዚ ብዛዕባ “ምህሮ ኒቆላውያን” ኣመልኪቱ ነታ ማሕበር ይነቕፋ። እዚ ትምህርቲ ንኣገልገልቲ ካብ ምእመን ፍልይ ኣቢሉ ልዕል ዜብል፡ ንሱ ኸኣ እቲ ልሙድ ናይ ቀሸን ዓለምን ዚብል ክህነታዊ ምህሮን ምፍልላይ ኣብ መንጎ ክርስትያናት ዚገብር ምትእትታዎ እዩ። ነዚ የሱስ ብትሪ ወጊዙዎ ኣሎ።

ትያቲራ

ትያቲራ ፈለማ፡ ሓንቲ ወተሃደራዊ መዓስከር ዝነበረት ኮይና ብሊድያውያን እተመሰረተት ከተማ እያ። ደሓር ግን ሴሌውቅዩስ ኔካቶር ኣብ 3^ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ሃነጸ፡ ሰማ ድማ ናብ ትያቲራ ለወጦ። እዛ ከተማ እዚኣ ኣብ መንጎ ሊድያን ሚስያን እተባህለ ናይ ንኡስ እስያ መንግስታት እትርከብ ዝነበረት ከተማ ኮይና፡ ኣዝያ ዕምርቲ ናይ ንግዲ ማእከል ክትከውን ከኣለት። ብዘመን ሮማውያን ድማ ብዙሕ ምስ ጣኦታዊ ኣምልኽ ኣብ እተታሓሓዘ ከም ናይ ሃሪ ዓለባታት፡ ናይ ዓታሩ ሰራሓት ንግዲ ትነጥፍ ነበረት። እዛ ከተማ ካብ

31 ራእይ ዮሃንስ 2:13

እትፍለጠሉ ነገር እቲ ናይ “ኣፖሎ” እተባህለ መቐደስ ግሪኻዊ ጣኦት እዩ። ኣብዛ ከተማ ናይ መጀመርያ ተቐመጥቲ ኣይሁድ ኪኾኑ ከለዉ ኣብ ዘመን ሮማውያንውን ብዝሕ ዝበለ ቁጽሪ ነበሮም። ናይ ትያቲራ ማሕበር እቲ ዝኸፍኣ መንፈሳውነት ዝነበራ ማሕበር ምንባራ ኣብ ራእይ ዮሃንስ ተጠቒሱ ኣሎ። ንኹሉ ዓይነት ሓጢአት ትም ኢላ እትርኢ ምንባራ፡ ነቲ “ብኢዛቤል” ተመሲሉ ዘሎ ናይ ምንዘር ህይወት ዝነበሮም ምጽዋራ፡ ብፍላይ ድማ ነዚኣ ከም ነብዪት ምቕባላ ጎይታ የሱስ ኣጸቢቐ ይነቕፋ። እዚ ምህሮ እዚ ካብ ኣምልኽ ጣኦት ኣፖሎ ዝመንጨወ ኪኸውን ይኸእል። እቲ ጣኦት ናይ ጸሓይ ኣምላኽ ኮይኑ፡ “ናይ ትንቢት ኣምላኽ” ድማ ይበሃል። ኢዛቤል ድማ ናቱ ነብዪት ክትከውን ትኸእል። ካብዚ እተላዕለ ብዙሓት ሰባት ናብኡ ትዕድም ተሰሕቶምውን ነበረት። ነቶም እዚ ኹሉ ዘይብሎም፡ ነቲ “መዓሙቕ ሰይጣን” ኢሉ ዝተጠቐሰ ትምህርቲ (ናይ ኣፖሎ “ደልፊክ ኦራክል” ዚበሃል) ድማ ዘይስዕቡዎ ግና ከምዚንሕፎም የረድእ።

ሳርዴስ

ሳርዴስ ናይታ ኣብ እስያ ኣዝያ ፍልጥቲ ዝነበረት መንግስቲ ሊድያ ዋና ከተማ እያ። ነገስታት ሊድያ ብናይ ንግድን ቁጠባን ክእለቶምን ፈጠራ-ኣምን ኣዝዮም ግኑናት ነበሩ። ንጉስ ኣሓሽዌሮስ (ዜርክሲስ) ንግሪኻውያን ኪገጥም ብኣኣ ከምዝሓለፈ ድማ ይንገር። እስክንድር ዓብዪ መጀመርያ ኣብ 4^ይ ዘመን ደሓር ድማ ሮማውያን ኣብ 2^ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ይገዝኡዎ ነበሩ። ኣብዛ ከተማ ሓደ ዓብዪ ጂምናዝየም ነበረ፡ ደሓር ድማ ብዘመን ሮማውያን ገለ ክፋል ካብኡ ናይ ኣይሁድ ቤት ጸሎት (ሲነጋግ) ኮነ። ካብ ራብዓይ ዘመን ጀሚሩ ኣብዛ ከተማ ናይ ግሪኻውያን ጣኦት ኣርጢምስ መቐደስ ነበረ። ኤዮፕ (ኤሶፕ) እቲ ግኑን ናይ ዛንታታት ከኢኣ ኣብዛ ከተማ ዚነብር ዝነበረ ፍርግያዊ ምጻኑ ይንገር። ኣብ ራእይ ዮሃንስ ተመልኪቱ ከምዘሎ ግን ናይ ሳርዴስ ማሕበር ኣብዛ ከተማ እዚኣ ምህሙን ዝኾነ ህይወት ከምዝነበራ የረድእ። በዚ ኸኣ ጎይታ የሱስ ነታ ማሕበር “ህያው ተብሂልካ ትሰመ ኣሎኽ፡ ግናኽ ምዒት ኢኻ” ይብላ።³² ካብዚ ከምዚረኣ ጸገም ናይታ ማሕበር ብሰማውያን ክርስትያናት ግን ከኣ ቅንኣት ዘለዎ ህይወት ዘይብሎም ከምዝመልእት ንግንዘብ። ስለዚ እቲ ማዕዳ ብኸመይ ንስም ጎይታ ከምእተቐበለቶ ክትዝክር ዘተሓሳስብ ነይሩ።

ፊላደልፍያ

እዛ ከተማ ኣብ 3^ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ብንጉስ ኣታሉስ ካልኣይ “ፊላደልፋስ” በዓል

32 ራእይ ዮሃንስ 3:1

ጴርጋሞስ ከምእተሃንጸት ይንገር። ትርጉም ሰም ናይታ ከተማ ከአ “ፍቕሪ አሕዋት” እዩ። እዚ ሰም ነቲ ንጉስ እተዋህበውን ብምኽንያት እቲ ንቕድሚኡ ንጉስ ጴርጋሞስ ዝነበረ ሓዉ ዝነበሮ ፍቕሩ እዩ። ዋላኳ ካብተን ኣብ ጥርዚ እዮንያዊ ሰልጣን ዝተደኮነት እንተነበረት፡ ኣብ ራእይ ዮሃንስ ካብ እተጠቐሳ ከተማታት ዝወሓደ ኣገዳስነት ዝነበራ ከተማ ነበረት። እዛ ከተማ ብፍሪ ወይኒ ፍልጥቲ ብምንባራ ናይ ግሪኽ ናይ ወይኒ ጣኦት ንሱ “ጂዮኒስዮስ” ኣብላ ይምለኽ ነበረ። ኣብዛ ከተማ ዝነበረት ማሕበር ክርስቶስ ግና እዚ ኹሉ ኣምልኽታትን ሰደተን እኳ እንተገጠማ ምስ ኩሉ ዝኾነ ምትሕውዋስ ስለዘይነበረ፡ ንእምነት ናይ የሱስ ክርስቶስ ደኣ ኣጸቢቓ ብምሕላዋ ገላ ኩነኔ እኳ ኣይበጽሓን። ኣብ ክንድኡ “ሓደ እኳ ኪፃጽዎ ዘይክእል ክፋት ደገ” ተዋህባ።³³

ሎዲቅያ

እዛ ከተማ ብሴሌውቅያዊ ኣንጻክዩስ ካልኣይ ኣብ 3^ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ተመስሪታ፡ ብሰም ሰበይቱ “ሎዲቅ” ድማ ተሰምያ። ኣብዛ ከተማ እዚኣ ኣይሁድ ቅድሚ ክርስትያናት ምምጽኣም ይነበሩ ነበሩ። እንተኾነ፡ እቲ ህዝባ ንዚየስ እተባህለ ጣኦት እዩ ዜምልኽ ዝነበረ። ኣብ ዘመን ሓድሽ ኪዳን ሎዲቅያ እታ ዝበለጸ ኣገዳስነት ዝነበራ ከተማ ፍርግያ እያ። ኣብዚ ከባቢ ኽኣ ዓባይ ናይ ንግዲ ማእከል ኮይና ነበረት። ኣብላ ጸሊም ሃሪ ንምፍራይ ዚጠቐማ ኣባገሪ ዘዕብዩ ነበርቲ እታ ኹተማ ነበሩ። በዚ ኽኣ ፍልጥቲ ኮነት። እዛ ኹተማ ግን ጽሩይ ዚሰተ ማይ ምርካብ ሽግር ነበረ፡ ምኽንያቱ ኩሉ ምንጪ ማይ ፈልፋሊ ውዑይ ማይ እዩ ነይሩ፡ ንሱውን ዘይጽሩይ ነበረ። ዋላኳ እታ ከተማ ነዚ ሽግር እዚ ንምፍታሕ ብመትረብ ገይራ ካብ ካልእ ቦታ ማይ ከተምጽእ እንተፈተነት እቲ መትረብውን ካብ ኖራ እተሰርሐ ብምንባሩ ብዙሕ ጽሩይ ኪኸውን ኣይክእልን ነበረ። ደሓር እዛ ከተማ ዝፃነወትሉ ቀንዲ ምኽንያት ከኣ እዚ ኪኸውን ይኽእል ዚብል ግምት ኣሎ። ኣብ ራእይ ዮሃንስ ንናይ ሎዲቅያ ላንግላንጋነት ዚምልከት ብተምሳል እዚ ልብጥ ዝበለ ምንጪ ማይ ተገለጹ ኣሎ። እታ ማሕበር ድኹም ዝኾነ መንፈሳውነት ከምዝነበራ ኽኣ ርዳእ እዩ። በዚ ድማ እዩ ጎይታ የሱስ መንፈሳውነት ኣብታ ማሕበር ንኺበራበር ኢሉ “ግዲንታ ዚኸውን ኩሕሊ” ካብኡ ክትዕድግ ዚምዕዳ ዘሎ።

ብዛዕባ ሸውዓተ ማሕበራት ራእይ ዮሃንስ

እዚኣን እምበኣር እተን ኣብ ቀዳማይ ዘመን ካብ ዝነበራ ዓብዪ ኣገዳስነት ዝነበረን ማሕበራት ኮይነን፡ ክርስቶስ ብመገዲ ሃዋርያ ዮሃንስ ኣቢሉ ኣገዳሲ

መልእኽታት ዝሃበን እየን። ብዘይክኣን ኣብ እስያ ይኹን ካልኣት ከተማታት ማሕበራት ክርስትና ነይረን እየን። እንተኾነ ክርስቶስ ንምንታይ ናብዚኣን ኣቕኒዑ ኣብቲ ናይ መወዳእታ ዘመን ኣገልግሎት ሃዋርያ ዮሃንስ እዚ ልኢኹለን ኪፍለጥ ዚከኣል ኣይኮነን። ብዙሓት ተመራመርቲ ናይ መጽሓፍ ቅዱስ ግና እዚ ናብዘን ማሕበራት ዝተላእከ መልእኽቲ ብዛዕባ እተን ድሒረን ኣብ ዓለም ዚመጽ ኣብያተ ክርስቲያን ዚትንስኣ ማሕበራት ክርስቶስ ዚገልጽ ትንቢታዊ መልእኽታት ምኳኑ ይዛረቡ እዮም። በዚ ድማ እዚ ናይ ራእይ ዮሃንስ ናይ ሸውዓተ ማሕበራት መልእኽቲ እዚ “ናይ ዘመናት መልእኽቲ” (ዲስፕንሴሽናሊስት መሰይጅ) ምኳኑ ይገልጽ።

ካብዚ እተላዕለ እምበኣር ነዚ ዝሓለፈ ናይ ክልተ ሽሕ ዓመታት ካብ ምምስራት ቤተክርስቲያን ብሸውዓተ ናይ ቤተክርስቲያን ዘመናት ይገልጹም። እዚ ድማ ብባህርያት ናይተን ሸውዓተ ማሕበራት ተገለጹ ኣሎ።

1. ማሕበር ኤፌሶን - ሃዋርያዊት ማሕበር (1ይ ዘመን ድ.ል.ክ)
2. ማሕበር ስሚርና - ድሕረ ሃዋርያዊት ማሕበር (2ይ - 4ይ ዘመን ድ.ል.ክ)
3. ማሕበር ጴርጋሞስ - መንግስታዊት ማሕበር (4ይ - 8ይ ዘመን ድ.ል.ክ)
4. ማሕበር ትያቲራ - ካቶሊካዊት ቤተ ክርስቲያን (8ይ ዘመን ድ.ል.ክ - 1518 ዓ.ም)
5. ማሕበር ሳርዴስ - ናይ ተሓድሶ ማሕበር (1518 - 1780 ዓ.ም)
6. ማሕበር ፊላደልፍያ - ናይ ፒዩሪታኒዝም ምንቕጃሓት ማሕበር (1780 - 1900 ዓ.ም)
7. ማሕበር ሎዲቅያ - ዘመናዊት ማሕበር (1900 ዓ.ም - ሎሚ)

ማሕበር እስክንድርያ

ኣብ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ካልእ ኣገዳሲ ቦታ ዘለዋ ማህበር ናይ እስክንድርያ ማሕበር እያ። ንሳ ብጥንታውነታን ኣብ ምስፋሕ ክርስትያናዊ ዕዮን ዝነበራ ኣገዳስነትን ልዑል እዩ። ከተማ እስክንድርያ መሓዘን ከመይ ኢላን ከምዝተመስረተት ኣቐድምና ኣስፊሕና ርኢና ኣሎና። ሃገር ግብጺ ካብ ዘመን ነብዪ ኤርምያስ ጀሚሮም ኣይሁድ ዚዕቆቡላ ዝነበሩ ሃገር እያ። ንሂለናዊት መንግስቲ ግብጺ ዝመስረተ ፕቶልሚ ቀዳማዊ ነታ ሃገር ካብ ዜቐማ ጀሚሩ ግና ብእስክንድር ዓብዪ ዝተመስረተት ከተማ እስክንድርያ ኣገዳስነታ ኣብ ዓለም ኣዘዩ ኪዓቢ ጀሚሩ። እዛ ከተማ እዚኣ ብፍላይ ንኣይሁድ ሓዳስ መዕቆቢቶም ኺትከውን ጀሚራ። ኣብኡ ኣይሁድ እምነቶም ብነጻነት ኪመርሑ፡ ምሁራት ድማ ምርምራቶም ከይተኸልከሉ ኬካይዱ ኽኣሉ። ኣይሁድ ተሃድሶ ናይ እምነቶም ኣብዛ ከተማ እዚኣ ኮይኖም ኣረጋገጸም። ኣብዛ ከተማ ዝተኣከቡ ብሊቀ ካህናት መዚ ዝተዋህቦም ሰብዓ ሊቃውንቲ ኣይሁድ ብፍቓድ ፕቶልሚ

ካልኣይ ኣብ 3ይ ዘመን ቅ.ል.ክ ንብሉይ ኪዳን እብራይስጢ ናብ ቋንቋ ግሪኽ ተርጎሙዎ። “ሰፕትዋጂንት” ትርጉሙ ኸእ “ሰብዓ” ተባሂሉ ድማ ይፍለጥ። በዚ ኸምዚ ኣይሁድነት ኣብ ከተማ እስክንድርያ ዓመረ።

ኣብ ቀዳማይ ዘመን ድ.ል.ክ ክርስትና ወንጌላዊ ምዝርጋሑ ካብ ዜበግሰ ጀሚሩ ኣብ ኩሉ ሸነኽ ዓለም ኪሰልጥን ጀሚሩ። ዋላ ካብ ዘይካ ብተውፊት ብዝኾነ ካልእ ሰነድ እንተዘይተረጋገጸ፡ ማርቆስ ወንጌላዊ ናብ ከተማ እስክንድርያ መጸኢ ወንጌል ኣብዛ ከተማ ከምዝሰበኸ ይዝንቶ። ቦቲ ዝገበሮ ዕዮ ፍረ ከምዝረኸበ፡ በዚ ኸምዚ ድማ ቀዳሞት ኣመንቲ ክርስትና ኣብ እስክንድርያ ካብ ቀዳማይ ዘመን ምንባሮም ይጥቀስ። ግናኽ እቶም ህዝቢ እስክንድርያ ዋላ ካንዝኽን እምነት ኮነ ኣመለኻኸታ ክፋታት እንተነበሩ፡ ኣብ ልዕሊ ክርስትና ግን ከምኡ ኣይነበሩን። ንወንጌላዊ ማርቆስ ሰደት ኣለዓዒሎም ከምዝቐተሉዎ ድማ ዛንታ ቤተክርስቲያን ይሕብር።

ኣብ መጽሓፍ ቅዱስ ተዘንትዩ ከምዘሎ ኣመንቲ ኣብ እስክንድርያ ኣብ ዘመን ሃዋርያ ጳውሎስ ምንባሮም ንርዳእ። ብፍላይ እኳ ኣጽሎስ ወዲ እስክንድርያ ምንባሩ፡ ብጽሑፋት ሰልጡን ምንባሩን ክንርኢ ኸለና፡ ክርስትና ኣብ እስክንድርያ ክሳብ ክንደይ ተዘርጊሑ ምንባሩ ንግንዘብ። እዚ ዜመልከተና ማሕበር እስክንድርያ ዋላ ብጥርኑፍ መገዲ ኣብ መጽሓፍ ቅዱስ እንተዘይተዘርበላ ካብተን ጥንታውያን ማሕበራት ክርስትና እያ ዝነበረት። እንተኾነ ዝለዓለ ታሪኻዊ ኣገዳስነታስ ድሕሪ ቀዳማይን ካልኣይን ዘመናት፡ ብዘመን እቶም ኣቦታት ቤተክርስቲያን ከም እኒ ኦሪፐን፡ ቅሌምንጦስ፡ ተርቱልያን፡ ኣትናቴዎስ፡ ከምኡውን ቄርሎስ ኢና እንርእዮ። ነዚ ዚትንትን ክፍሊ ኣብ ዚቐጽል ምዕራፋት ክንረክብ ኢና።

ስርዓተ ኣምልኽ ቀዳማይ ዘመን

ኣብቲ ክርስትና ተመስሪቱ ኣብ ኣውሮጳን እስያን ዘሰፋሕፍሓሉ ቀዳማይ ዘመን፡ ዶክትሪናዊ ጽሑፍ ሓልዩ ነበረ። መሪሕነት መንፈስ ቅዱስ ኣብ ሃዋርያት ናይዚ ቀንዲ መሰረት ምንባሩ ኢና ንርዳእ። ብርግጽ ኣብቲ ዘመን ዝኾነ ናይ ማሕበር ቅርጽ ምሕደራዊ መሳልል ኣይነበረን። ጓሳ (ብዝተፈላለዩ ስያመታት ከም እኒ ኣቦ፡ ሸማግለ፡ ኣገልጋሊ ወዘተ ዚጽዋዕ ዝነበረ) ከምኡውን ዲያቆን ጥራይ ዚበሃሉ ክልተ ጽፍሕታት ኣገልግሎት ነበሩ። እዞም ኣገልገልቲ በእዳዎም ይፃዩ (እናሰርሑ ይናበሩ) ነበሩ። ዝኾነ ናይ መንነት ፍልልይ ከም እኒ ካህንን ዓለምን ዚበሃል ኣይነበራን። ፓስተር ወይስ ጓሳ መለለዩኡ ናይ መሪሕነት ውህበት ካብ መንፈስ ኣምላኽ ምቕባሉን ፍቓደኛነቱን እዩ። ካብኡ ተረፈ ግን ካብ ካልኣት ዚፈሊ ዝኾነ ሓለፋ ኣብ ዕዮ ምድሓን ብክርስቶስ ኣይነበሮን ወይውን ከምዘለዎ ኣይብልን። ዝኾነት ናይ ከባቢ ወይስ ከተማ ማሕበር ድማ

ኣብ ልዕሊ ካልኣት ማሕበራት ዝኾነ ስልጣን ኣይነበራን። ከምዚ ዓይነት ስልጣን ኣሎዎ ዚብል ምህሮ ደሓር ብሮማዊት ማሕበር እተላዕለ እዩ። ብዘይካዚ ኣብ ቤተክርስቲያን ብዘይካ ክልተ ጎይታና ዮሱስ ክርስቶስ ባዕሉ ዝሰርዐን ስርዓተ ጥምቀትን ምቕራስ እንጌራን (ደሓር ብተለምዶ ቅዱስ ቄርባን እናተባህለ ኪጽዋዕ ዝጀመረ)፡ ንሱውን ከም መዘከርታኡ ካልእ ስርዓታት ኣይነበሩን። ኣምልኽ ብመዝሙር ምስጋና፡ ጸሎት፡ ምንባብ ቅዱሳት መጻሕፍትን ማዕዳን ጥራይ እያ እተካይድ ዝነበረት። ኩሉ ኻልእ መስዋእታት ወይስ ስርዓታት ኮነ ክህነታዊ ኣገልግሎት ድሒሩ ድሕሪ ኣማኢት ዓመታት ቤተክርስቲያን ኣረማዊ ምትእትታው ምስተሓወሳ ዝመጸ እዩ።

መደምደምታ ምዕራፍ

ድሕሪ ናይ ፋርስ ስልጣን ንዓለም ብመሪሕነት ዝገዝእ እስክንድር ዓብዪ ኣብ ምድሪ ብዙሕ ሓድጊ እዩ ገዳፉ። ከላዕ ህንዲ ዚዘርጋሕ ግዝኣቱ ብወተሃደራዊ ሓይሊ ናብ ሓደ መንግስቲ እኳ እንተእተወ፡ ንወዲ ሰብ ሓደ ናይ ምግባር ሕልሙ ከይፈጸመ ግን ዘመኑ ኣብቅዑ። መንግስቱ ናብ ሰለሱተ ተመቐለት፡ ዝቐጸለ ዘመናት ድማ ቃልሲ ልዕልና ኣብ መንጎ ሂለናውያን ነበረ። እዚ ቃልሲ እዚ ንማእከላይ ምብራቕ ናይ ነውጺ ምድሪ ገበሮ።

እንተኾነ፡ ካብ ደቡብ ኣውሮጳ፡ ኣብ ገማግም ባሕሪ ኤጅያን ዚትንሰእ ዝነበረ ስልጣን፡ ሓድሽ ናይ ለውጢ መድረሽ የምጽእ ነበረ። ሮሜ፡ ካብ ሓንቲ ዘይትፍለጥ ዓዲ ናብ ንዓለም እትገዝእ መንግስቲ ገጸ እናዓበየት ከደት። ኣንፈት ሮሜ ናብ ማእከላይ ምብራቕ ምስቀንዕ ግርጭት ስልጣኑታት ኮነ፡ ሓድሽ መድረሽ ድማ ተሽሰተ። ምድሪ ብመራሽቢታት፡ ትራንስፖርት፡ መንግስታዊ ተልእኾታት፡ ምዝርጋሕ ህዝብታትን ምትሕንፋጽን እናተወሃሃደት መጸኢ። ቋንቋ ግሪኽ ዓለምለኻዊ ደረጃኡ ዓቂቡ ኸሎ ደቂ ሰብ ሓደ መልእኽቲ ኪሰምዑ ድሉዋት ኮኑ።

እምበኣርኩ፡ ኣብ ከምዚ ዝበለ ምልኣት ዘመን እዩ ወንጌል ክርስቶስ ዝመጸ። ዓሰርተው ክልተ ሰዓብቲ ክርስቶስ ናይ መንግስቲ ኣምላኽ ወንጌል ሓዞም ንዓለም ኪበጽሑ ተላእኩ። መጀመርያ ኣብ ዮሩሳሌም ደሓር ናብ ካልእ ዓድታት እናበለ እዚ መልእኽቲ ወንጌል ሰባት እናረብሐ ክርስትና ናብ ወሰን ምድሪ ኪበጽሕ ክኢሉ። ኣብቲ ቀዳማይ ዘመን ናይ ክርስትና ጥራይ ብዙሕ ለውጥታትን ዓበይቲ ነገራትን ኪፍጸም ክኢሉ።

እዚ ጉዕዞ ክርስትና ግና ብዘይ ማሕለኻታትን ብድሆታትን ኣይነበረን። ኣብ ልዕሊ እቶም ነዚ ተልእኾ እዚ ዝሓዙ ሃዋርያትን ሰዓብቶምን ማእለያ ዘይብሉ ሰደት ወሪዱዎ። ዝበዝሑ ካብቶም ኣብ ቀዳማይ ዘመን ክርስትያናት ዝኾኑ ድማ ብሰማእትነት ሓሊፎም። እንተኾነ ሰደት ንክርስትና ካብ ምስፋሑን ምልባዕን ኣይዓገቶን። ኣብ ብዙላ ግዝኣት ሮሜ ዓመረን ዝበርትዕ ናይ ለውጢ ሓይሊ ምጻኑ ቀጸለን ደኣ።

ካልእ ብድሆ ናይዚ ዘመን እዚ ንክርስትና ካብ ንእስነቱ ጀሚሩ ዝገጠሞ ምህሮታት ስሕተት እዩ። ነዚ ኣመልኪቱ ሃዋርያ ጳውሎስ ሓያሎ ቃልሲ ኣካዪዱ። ደብዳቤታቱ ናይዚ ምስክር እየን። ብዘይክኡ፡ ዮሃንስ ሃዋርያውን ኣንጻር እቲ ዚትንሰእ ዝነበረ ስሕተት ፈሊጣውንት ብሓይሊ ተቓለሰ። በዚ ኹሉ ቃልስታት ድማ ክርስትና ኣብ ምድሪ እግሩ ሺተክል ከኣለ። ቀዳማይ ዘመን ናይ ክርስትና ከም ሓድሽ ተሽሊ ናይ ምጽዳቕ ዘመን ክንብሎ ንኸእል።

መወከሲ ጽሑፋት

1. Ascough, Richard S. *What Are They Saying about the Formation of Pauline Churches?*
2. Baker, Robert A., *A Summary of Christian History*, Broadman Press, Nashville, Tennessee, 1959, Passim.
3. Jonathan Hill, *Zondervan Handbook to The History of Christianity*, Lion Publishing Plc. Oxford, 2006.
4. <http://en.wikipedia.org/wiki/Essenes>, For *the History of the Essenes*.
5. <http://www.cankan.com/g7churches/10ephesus.htm>, For *the Seven Churches of Asia*.
6. <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.iii.vi.v.html>, Eusebius Pamphilius, *Church History, Life of Constantine, Oration in Praise of Constantine*, Christian Classics Ethereal Library.
7. <http://www.livius.org>, For Historical pages on *Palestine after Alexander the Great*.
8. <http://www.roman-empire.net/>, For the *History of Roman Empire*.
9. <http://www.touregypt.net/alexhis1.htm>, For the *History of the Ptolemaic Dynasty*.
10. <http://www.usd.edu/erp/Palestine/history.htm>, For *the History of Palestine*.
11. Jeffery, Peter. *Christian Handbook*, Brynithirion, Brynithirion Press, pp. 72-77.
12. John Foxe and The Voice of Martyrs, *Foxe Voice of Martyrs, 33 A.D. to Today*, Orlando, 2007, Passim.
13. Kittelson, James M. *Luther The Reformer, The Story of the Man*

- and His Career*, Augsburg Publishing House, Minneapolis.
14. Liardon, Roberts. *God's Generals – The Roaring Reformers II*, Whitaker House, California, passim.
 15. Machiavelli, Nicolo. *The Prince*, New York, Pocket Books, Simon & Schuster, Inc., pp. XI-XVII
 16. Martin, Thomas R. "Ancient Greece." Microsoft® Encarta® 2007 [CD]. Redmond, WA: Microsoft Corporation, 2006.
 17. Stedman, Ray C. *Adventuring Through the Bible, A Comprehensive Guide to The Entire Bible*, Discovery House Publishers, Grand Rapids, 1997, Passim.
 18. *The Open Bible*, New King James Version, Thomas Nelson, Inc., Nashville, 1982, Passim.
 19. Wells, H.G. *The Outline of History*, Garden City Publishers Co., Inc. Garden City, New York, 1920, Passim.

ምዕራፍ ክልተ

ድሕረ ሃዋርያዊት ቤተክርስቲያን-1

ዘመን አቦታት ቅድመ ኒቃያ

101-324 ዓ.ም.

መጽሐፍ

አብ ዝሓለፈ ምዕራፍ፡ ኩነታት መንግስታት ማእከላይ ምብራቕን ሰፊሕ ዓለምን አብ እዋን ምምጻእ ክርስትና ርእሲና። አብ ከምዚ ዝበለ ሃዋህው ክርስትና ከመይ ኢሉ አብ ምድሪ ይሁዳ ተወሊዱስ አብ መንግስቲ ሮሜ ከምዘስፋሕፍሐ ተንቲንና። አብ መወዳእታ ድማ ክርስትና አብ ከመይ ሃዋህው ከሎ እቲ ዘመን ከምዝተፈጸመ ብምትንታን ቀዳማይ ዘመን ናይ ቤተ ክርስትያን ዓብዪ ምዕራፍ ናይ ህይወታ እተዛዘመሉ ምጻኑ ክንርዳእ ክኢልና። እዚ ሽእ ዮሃንስ ወንጌላዊ ምስሞተ እቲ ንጎይታ የሱስ ዝረእዮ ወለዶ ብምብቅዑ ተፈጸመ። እቲ መሰረት ተነጻፋ። ካልእ ወለዶ ድማ አርኪቡ። ካልኣይ ዘመን ካልእ ምዕራፍ ናይ ቤተክርስትያን እዩ ክፈቱ። እዚ ዘመን እዚ ብርግጽ ናይ ባዕሉ ፍጻሜታትን ታሪኻዊ ተርእዮታትን ሒዞ መጸ።

ግናኸ እዚ ዘመን እዚ ሓድሽ አይነበረን። ርግጽ'ዩ ቤተክርስትያን ብእግራ ደው ኢላ እያ። አብቲ የሱስ ክርስቶስ ዝመዓዘኑ “መሰረት ነብያትን ሃዋርያትን” ተነጻጽቶ እያ። ወረ ትንሳኤ የሱስ ክርስቶስ አብ ብዙላ መንግስቲ ሮሜ ከላዕ ምድሪ እስያን አፍሪቃን በጸሐ እዩ። እዚ ዘመን እዚ ግን ምስቲ ዝሓለፈ ዘመን ሓደ ዘተሓሕዞ ነይሩዎ። “ዘመን ስደት ቤተክርስትያን” እዩ። ሮሜ ንክርስትያናት አብ ፍቕዳ በዓትታትን ካታኮምብን ከይተረፈ እተናደየሉ ዝነበረት ዘመን እዩ። መንግስቲ ሮሜ ንክርስትያናት ከም ናይ ሓደ ንሃለዋት ግዝእታ አብ ሓደጋ ኬእትዉ ዚኸእሉ ብኣጋኡ ኪመሓዉ ዘለዎም መንቅብ እያ ርእያቶም። እዚ ዘመን እዚ ክርስትያናት አመንቲ አዝዩ ዜሰክሕ መከራ ዝጸሩሉ ዘመን እዩ። ናይቲ ክርስቶስ ባዕሉ ብዛዕባ አብ ልዕሊ ሰዓብቲ ዘወርድ ስደት እተነበዩ ትንቢት ምግሃድ ኮይኑ። እንተኾነ ከም ናይ ቀዳማይ ዘመን እቲ ስደት ብፍነው ዘይኮነ ብደረጃ መንግስቲ ከም ፖሊሲ መጠን እዩ ዚዓዩ ዝነበረ። በዚ ድማ ካብ ቅድሚኡ ዝነበረ ዘመን ፍልይ የብሎ።

ምስናይዚ ሹሉ ግን ናይ ቤተክርስትያን ዓበይቲ አዕኑድ እምነት እተሃንጸሉ እዋን ድማ እዩ ነይሩ። አብዚ ዘመን እዚ ካብ እኒ ቅሌምንጦስ (ክሌመንት)

ጸሐፊ ብከፊል ዝፈረሰ ገዛውትን ክፋል ናይ አደባባይ ኮሎሲየምን ዘርእ 78 ናይ ከተማ ሮሜ።

1 ንክርስትና ካብ ካልእ እምነታት ፍልይ ዘብሎ ነገር እቲ አብ ስልጣን ቃል ናይቶም ሃዋርያት የሱስ ክርስቶስ ዘለዎ መሰረት እዩ። ዝኾነ ለውጢ ወደስ ምምሕያሽ ከመጽእ እንተተፈተኑ መራሕቲ ቤተክርስትያን ብመሰረት ስልጣን ቃል ናይ ትምህርቲ ሃዋርያት እዮም ዚምርምሩዎ። ስለዚ አርቶዶክስ ወይ መሰረታዊ ስልጣን አብዚ ወሳኒ ግጽ አለዎ።

ወደ መዝሙር ጳውሎስ ከምኡውን ፖሊካርፕ ወደ መዝሙር ዮሃንስ ወንጌላዊ ጀሚሮካ ክሳብ ሲጽርያን ዝተባህለ መራሒ ቤተክርስቲያን ዚርከቡዎም “ሃዋርያውያን አቦታት” ተራእዮም። አብ ህይወት ቤተክርስቲያን ድማ ዘይነፃቕ ታሪኻዊ አበርክቶ ገይሮም። ክርስትና፡ እቲ መሰረቱ ዝኾነ “ቃል አምላኽ” ከምዚህልዎ ዝገበሩ ልኡኻት፡ አብዚ ዘመን እዚ እዮም ተራእዮም።

እዞም ሃዋርያውያን አቦታት ንመጀመርያ ጊዜ ብሰፊሕ ትንታኔላዊ መገዲ ንእምንቶ ቤተክርስቲያን ዝሰነዱ እዮም። ምስኡውን፡ ቤተክርስቲያን አብዚ ዘመን እዚ ሓያሎ “መናፍቓዊ” ትምህርታት ምስ ገጠማ፡ ብጽኑዕ መሪሕነት ካብዚ ኹሉ ተኸላኺሎሙላ። ከም ኣብነት ዚጥቀሱ ከም እኒ ጁሲቲን ሰማእት ኣግናጢዮስን ኦሪገንን ዝበሉ ክርስቲያን ሊቃውንቲ ሓያሎ ኣንጻር መናፍቓዊ ምህርታት ዝቐንዐ ቅልስ ኣካይዶም። ካብቶም መናፍቓዊ ስሕተት ዝሓዙ ወገናት ድማ ጥርዚ ዝኾኑ ወገን ማኒችያውያን፡ ብተዛማዲ ሕይሽ ዝበሉ ሞንታናውያን ከምኡውን ካልኣት አብዚ እዋን እዚ ተላዲሎም። አብዚ ዘመንዚ ብተወሳኺ ብዙሕ ካልእ ፍልስፍናዊ አመለካኸታታት ተራእዮ አብ ልዕሊ ህይወት ቤተክርስቲያን ድማ ጽልዋ አምጺኡ።

ሳልሳይ ዘመን ከም እኒ ቁሳር ደቺዮ (ደሲዩስ) (249-251 ድ.ል.ክ)፡ ቁሳር ቫለሪዩስ (253-260 ድ.ል.ክ) ከምኡውን ቁሳር ዲዮቅሊጥያኖስ (ዲዮክለሽያን) (284-305 ድ.ል.ክ) ዝአመሰሉ ነገስታት ዝነበሩሉ ዘመን እዩ። አብ መፋርቕ ሳልሳይ ዘመን ደቺዮ ብርቱዕ ሰደት ኣለዓዓለ እሞ ክርስቲያናት አብ ካታኮምብታት እናተሓብኡ ክሳብ ዚቐመጡ አጽበቡሎም። አብ በዓትታት ተሓቢእም ከእ ይእከቡ፡ እምነቶም የካይዱ ነበሩ። ቫለሪዩስ ድማ ብ257 ድ.ል.ክ ነዚ ሰደት ኣሓደሶ። አብዚ ዘመን እዚ ሓያሎ ክርስቲያናት ከም እኒ ጳጳስ ሲክስተስ፡ ሲይጽርያን በዓል ካርቱጅ፡ ከምኡውን ሮማዊ ዲያቆን ቅ. ሎውረንስ ብሰማእትነት ሓለፉ። ሓያሎ ኣቡናት፡ ኣቕሸሸቲ፡ ዲያቆናት ክርስቲያን ኣንስቲ ወዘተ ተቐትሉን ተሳቐዩን። ግናኹ ብመጠን እቲ ሰደት መሊሶም እናበዝሉ ከዱ። ድሕርዚ ብ303 ድ.ል.ክ ቁሳር ዲዮቅሊጥያኖስ ነቲ ናይ መወዳእታ ብርቱዕ ሰደት አብ ልዕሊ ክርስቲያናት ጀመሮ። ንሸምንተ ዓመት ዚኸውን ከእ ቤተክርስቲያን ብርቱዕ ሰቓይ ወረዳ።² ብ311 ድ.ል.ክ ግና ሓደ አዋጅ (አዋጅ ሚላን) ዚበሃል ወጸ፡ ንሱ ኸእ ንክርስትና ዚጸውር ነበረ እሞ ኣመንቲ ካብ ሰደት ዕረፍቲ ረኸቡ። ኮንስጥንጢኖስ እተባህለ ንጉስ ሮሜ ብደገፍ መስቀል ብምኽንያት ዝረኸቦ ዓወት፡ ክርስትና ብ313 ድ.ል.ክ አብታ መንግስቲ ኺዘርጋሕ ኣተባብዐ።

እዚ አብዛ ምዕራፍ እንድህሰሶ ዘመን እምበኣር፡ ንክርስትና ካብቲ ፈለማ ዘመን ቀጺሉ ዝዓበየ ሱር ዘትሓዘ፡ ወይውን ኣንፈት ዘትሓዘ ዘመን ምጳኑ ከንግንዘብ ንኺእል። ክርስትና ከም ሓደ ዓብዪ ናይ ዓለምና ሃይማኖት ኪቐጽር

ዝኸኣለ አብዚ ዘመን እዩ። ብዘይክኡውን ክርስትና መንግስቲ ዚኣክል ኪጸላ ዝኸኣለ፡ ፍልስፍናዊ መልክዑ ዝሓዘ፡ ከም ዓብዪ መሪሕ ትምህርቲ ሞራል ኪሰልጥን ዝጀመረ አብዚ እዋን እዚ እዩ። ልዕሊ ኹሉ ግና ክርስትና አብዚ ሰለሰተ ዘመናት እዚ እዩ ንኹሉ ካብ ዝተፈላለየ ወገናት ዚገጥሞ ዝነበረ ማሕልኽታት ሰጊሩ ደው ኪብል ዝኸኣለን፡ ንዘመናት ዚቐጽሎ ሞራላውን ፍልስፍናውን ሓይሊ ድማ ዝሓዘ። ካብኡ ቀጺሉ ዝመጸ ዘመናት ኩሉ፡ አብቲ ናይዚ ዘመናት እዚ መሰረት እዩ ዚሃንጽ ዝነበረ። ኩሎም መራሕቲ ቤተክርስቲያን ንትምህርታት ሃዋርያትን ሃዋርያውያን አቦታትን ከምኡውን ቀጺሎም ዝመጹ አበዋት ቤተክርስቲያን እዮም ከም ስልጣን ናይ ክርስትና እናወሰዱ ኪምህሩ ዝኸኣሉ። ንቤተክርስቲያን ድማ አብ ኩሉ ሸነኻት ዓለም ኪመርሑዎ ኸኣሉ። እቲ ልማዳት ቤተክርስቲያን እናተባህለ ዚጽዋዕ እዚ ናይዚ ዘመናት ተሞክሮን ትምህርታትን እዩ። አብዛ ምዕራፍ እምበኣር ነዚ ብሰፊሕ ከንምልከቶ ኢና።

ቤተክርስቲያን ድሕረ ሃዋርያት

ካብ ፈለማ ካልኣይ ዘመን ጀሚሩ ቤተክርስቲያን አብ ሓደ ሓድሽ ናይ ታሪኽ መድረሽ እያ አትያ። ክሳብ ምዝማም ቀዳማይ ዘመን ክርስትና ፍሉይነቱ ካብ ኣይሁድነት ኣረጋገጹ ነበረ። ኣይሁድ አብቲ ሮሜ እትገብር ዝነበረት መግዛእታዊ ዕብላላር ርኡይ ዝኾነ ምጥሓስ አብ ሃይማኖቶም ምስገበረት ናይ ናዕቢ ምላሽ እዮም ገይሮም። ብ66 ድ.ል.ክ ኣንጻር ሮሜ ዕልወት ምስገበሩ ንኣብነት፡ ሮሜ ከም መርኣያ መንነታ ብዘይንሕሰያ እያ ንኸተማእም የሩሳሌም ብ70 ድ.ል.ክ ዝደምሰሰት። አብዚ እዋን እዚ መሪሕ ተራ ዝነበሮ እቲ ብ69 ድ.ል.ክ ዝነገሰ ሃጺይ ሸሊፓስያን እዩ። ቦቲ ዘመን፡ ናይ ሂሮድስ መቐደስ ዓነወት። እዚ ከይኣክል ተቓውሞ ኣይሁድ አብ ካልኣይ ዘመንውን ቀጺሉ። ነቲ መንግስቲ ሃጺይ ኣንቶኒኑስ ጳዩስ ዝገበሮ ምጥሓስ ማለት ንየሩሳሌም ሮማዊ ባህልን ኣምልኾን ዘለዋ ከተማ ኪገብራ ዝገበሮ ፈተነ ኣይሁድ ብመሪሕነት ባር ኮከባ ብ132 ድ.ል.ክ ተቓውሞ። እዚ ዕልወት እዚ ንሰለሰተ ዓመታት ቀጺሉ። አብ መወዳእታ ሮሜ ንኣስታት ፍርቂ ሚልዮን ኣይሁድ ብምቕታል ነቲ ተቓውሞ ጨፍለቐቶ።³

ክርስትና ንናይ ሮሜ ጭፍለቓን ሰደትን ብሓይሊ ኣይኮነን መሊሱ። ዝኾነ ወተሃደራዊ ተቓውሞ ወይስ ሕድገት መትከል ኣይገበረን። ግናኹ ክርስትና አብ ሰላማዊ ተልእኾኡን ጽሑፋዊ ምንቃሕ እቶም ተቓውሞቱን እዩ ኣድሂቡ።

2 ንዝነበሩሉ ትንታኔ ብዛዕባ ሰደት ቤተክርስቲያን አብ ትሕቲ መንግስቲ ሃጺይነት ሮሜ መጻሕፍቲ Foxe's Book of Martyrs ከምኡውን The History of the Church, Eusebius ተወከሰ

3 እዚ ዕልወት እዚ ናይ መወዳእታ ፈተነ ኣይሁድ ንኣኒነት ካብ መግዛእቲ ኣይሁድ ነበረ። ቦቲ ባር ኮከባ በርኣዮ ወተሃደራዊ መሪሕነት፡ ገላ ኣይሁድ ባር ኮከባ መሊሕ እዩ ኢሎም ክሳብ ዚሰድዑ ኮኑ። ግናኹ መወዳእታ ብጽኑዕ ኣድ መንግስቲ ሮሜ ተምበርከኹ። ባር ኮከባ ተቐትሉ፡ ኣይሁድ ድማ ብሕልላት ሰሩ ተወቐዱ። ንኣኒነት እስራኤል ንኣማኢት ዘመናት ኣብቶህ። - ብሪገራ ሾዮንብር አብ Jewish Virtual Library ዘተጸሓፈ The Bar-Kokhba Revolt (132-135 C.E) ዚብል ጽሑፍ ተወከሰ።

አብ ታሪኽ ክርስትና ብፍላይ እኳ አብዚ ካልኣይ መድረሽ እዚ ክርስትና ክልተ ኣይልታት ገጠሞ። ንሱ ናይ ሮሜ ሰደትን ካብ መናፍቓዊ ትምህርታት ዚገጥሞ ዝነበረ ፈላላዪ ምህርታትን እዩ። ነዚ ክርስትና ብኸልተ ሰላማዊ ስትራቴጂታት እዩ ገጠሙዎ። እዚ ድማ ብናይ ጥበቅነት ጽሑፋትን ናይ ዶክትሪን ጽሑፋትን እዩ። አብዚ እምበኣር ኢና ተራ ናይዞም ሃዋርያውያን ኣቦታትን ኣቦታት ቤተክርስቲያንን እንርእዮ።

ተቓውሞን ሰደትን ካብ ሮሜ

ናይ ሮሜ ተቓውሞ ንክርስትና ካብ ዘመን ሃጸይ ኔሮ ዝጀመረ እኳ እንተነበረ፣ ዝያዳ ካብ ውልቃዊ ጽልኢ እተበገሰ እዩ ዚመስል ዝነበረ። መጀመርያ ኔሮ፣ ደሓር ድማ ሸሊፓስያን ከምኡ ድማ ዶሚቲያኖስ ንክርስትያናት ካብቲ ንሃጸያት ሮሜ ምስጋድ ምእባዮም እተላዕለ እዮም ዚጸልኡዎም ዝነበሩ። ከመይሲ ክርስትና፣ ከምቲ አብ መልእኽታትን ራእይን ናይ ዮሃንስ እተሰነደ “ኦሮማዊ ኣምልኽ ሃጸይ” ምስጋድ ከም መንፈስ ጸረ ክርስቶስ ምቕጻሩ የመልከተና። ካብ ካልኣይ ዘመን ጀሚሩ ግን እዚ ጽልኢ ሮሜ ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ካልእ መኣዝን እዩ ሓዘ። ክርስትያናት ከም ምንጪ ናይ ኩሉ ድኻም ሮሜን ተፈጥሮኣዊ ሓደጋታትን ኪቐጸሩ ጀሚሮም። እዚ ዳሕረዋይ መኣዝን ተቓውሞ ሮሜ ንክርስትና ብሰለሰተ መልክዕ ኪረእ ይከኣል።

እቲ ቐዳማይ ህዝባዊ ተቓውሞ እዩ። ሮማውያን ንክርስትያናት ከም ምንጪ መርገም ኪርእዮም ጀሚሮም። ምኽንያቱ ክርስትና ንጣኦታት ምሃብ ብምኹናኑ ከም ኩኣዲ እምነት (ኤቲዝም) ተወሲዱ። እቲ ናይ ቅዱስ ቁርባን ስርዓቱ ከም ምብላዕ ስጋ ሰብ ተወሲዱ። ንትምህርታዊ ፍትወተ ስጋ ዘጠቓልል ፍቕሪ ምኹናኑ ከም ምንዘር ተቐጺሩ። ስርዓተ ጥምቀትን ቅዱስ ቁርባንን ከም ጥንቆላ ወይስ ሰራይ ተወሲዱ። ካብዚ እተላዕለ ሮማውያን ብሰሪ እዚ እምነት መርገም ከምዝወረደም ስለዝሓመኑ ንክርስትያናት ብዘይ ልክዕ የሳድዱ ነይሮም። ብዘይካዚ ድማ፣ ኣረማዊ እምነት ሮማውያንን ካልኣት ህዝብታትን ኣብ ቁጠባዊ ህይወት ከተማታቶም ኣዝዩ ኣገዳሲ ነበረ። መሸጣ ጣኦታትን ንመቓድሶም ዘድሊ ነገራትን ከምኡ ድማ ጥንቆላዊ ሰራሓቶም ብዘሕየር ብሞንባሩ ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ተወሳኺ ሓይሊ ንሰደት የምጽኡ ነበሩ።⁴

ካልኣይ ተቓውሞ ኣእምሮኣዊ ተቓውሞ እዩ። ዝተፈላለዩ ኣረማውያን ፈላስፋታት ኣብ ልዕሊ ክርስትና ዘለዎም ተቓውሞ ብመገዲ ጽሑፋቶም

ኪዘርግሑ ጀሚሮም። ንሳቶም ኣብቲ ዝተፈላለዩ ናይ ክርስትና እምነቶን መሰረተ ሓሳባትን ብመገዲ ስነመሳታዊ ትንታኔ ነጸጉዎ። ንኸም እኒ ናይ ዘለኣለም ህይወት፣ ጸጋ፣ ዳግም ምውላድ፣ ህላወ መንግስተ ሰማይን ገሃነም እሳትን፣ ሓቂ፣ ትንሳኤ፣ መንነት ክርስቶስ ዝኣመሰለ ትምህርታት ክርስትና ፈጸሞም ብምኹናን፣ ክርስትና ከም ሓደ ዘይርትዓዊ እምነት ኮነኑዎ። ብፍላይ ከኣ ንሮማውያን ፈላስፋታትን ገለ ግሪኻውያን ፈላስፋታትን ክርስትና መሰረት ዘይብሉ ፍልስፍናዊ ኣመለካኸታ ኮኖም።

እዚ ካልኣይ ተቓውሞ ኣብ ልዕሊ ክርስትና ካብቲ ቀዳማይ ሕልፍ ዝበለ ብምንባሩ ክርስትያናት ትም ኢሎም ኪርእዮም ኣይመረጹን። ነዚ ንምቅዋም ወይስ ምላሽ ንምሃብ እምበኣር ገለ ተጣበቕቲ ወንጌል ተላዕሉ። ጁስቲን ሰማእት እተባህለ ናይዚ ዘመን እዚ ክርስትያን ሓደ ካብቶም ንክርስትና ኪከላኸሉ ዝጸሓፉ እዩ። ካልኣትውን ከም እኒ ኣሪስቲድስ፣ ኣቴናጎራስ፣ መሊቶ ወዘተ ዝኣመሰሉ ክርስትያናት ብስነመሳታዊ መገዲ ንእምነቶም ደው ኢሎም ኪጣበቑ ጀሚሮም። እዚ ብእኒ በዓል ተርቲሊያን ከምኡውን ኣረገን ብመጠኑ ቀጸሉ። ክርስትና እምበኣር ርግጽነት ዘለዎ ርትዓዊ እምነት ምዃኑ ብመገዲ ተጣበቑቱ ኪገሃድ ጀሚሩ።

ሳልሳይ ሸነኽ ተቓውሞ ሮሜ ኣብ ልዕሊ ክርስትና ብኣካላዊ ሰደት እዩ ነይሩ። ኣብዚ ዘመን እዚ እቲ ቅድሚኡ ዝነበረ ሰደት መልክዑ ቀየረ። እቲ ሰደት ካብ ጽልኣት ናይቲ ሃጸይ ዚብገስ ዘይኮነስ፣ ሮሜ ከም ፖሊሲ ናይ መንግስታ እያ እተካይዶ ዝነበረት። እቲ ህዝቢ ንክርስትና ከም ምንጪ ናይ መርገም ኪወስዶ፣ ፈላስፋታት ንክርስትና ከም ዘይስነመሳታዊ ስርዓት (ሲይስተም) ኪወስዱዎ ባህርያዊ ትንታኔ ወይስ ዘይምፍላጥ ናይ ሰባት እዩ። ግናኽ ሮሜ ከም መንግስቲ ነዚ ሰላማዊ እምነት ንምንታይ እያ ትቃወም ነይራ? እዚ ልክዕ ከምቲ ፋሽስታውያን ስርዓታት (ቶታሊታርያውያን) ኣብ ልዕሊ ክርስትና ዘለዎም ኣረኣእያ እዩ።

እቲ ምኽንያት እዚ እዩ። ሮሜ ንሃይማኖት ከም ኣካል ናይ ፖለቲካ እያ እትወስዶ። ቀንዲ ካብ ዜጋታታ እትጠልቦ ኩለንትናዊ ምእዙዝነት ነቲ ስርዓት ፖለቲካ እዩ። ካብዚ እተላዕለ ንዝኸነት ክፍሊ ሃገር ወይስ ኣውራጃ ናይ ግዝኣታ ምስተቐጸጸረት ንናይቲ ህዝቢ ኣማልኹቲ ሕጋውያን ትገብር እሞ ንሳ ድማ “ንሃጸያዊ ኣምልኽ” (ወይስ ኣምልኽ ሃገር) ኣብ ልዕሊ እቶም ህዝቢ ግዴታዊ ትገብር። ፈጸሞም ጽኑዓት ብምንባርም ነዚ ኣብ ልዕሊ ኣይሁድ ጥራይ ኣይገበረቶን። ፍሉይ ሓላፊ ድማ ገበረትሎም። ደሓር ግን ኣብ ካልኣይ ዘመን ከምቲ ኣቐዲምና ዝረኣናዮ ንዕኡም ከይተረፈ ከተምበርክኻም ፈቲና እያ። ሃጸያዊ ኣምልኽ ግና ከመይ ኢሉ እዩ መጺኡ?

4 ናይዚ ቀጥታ ኣብነት ዚኾነና፣ እቲ ኣብ ቀዳማይ ዘመን ሰብ ኢፈሶን ከምኡውን ሰብ ተሰሎንቄ ንሃዋርያ ዳውሎስ ዘለዓሳሉ ሰደት እዩ። እቲ ዲመጥሮስ ዝተባህለ ኣንጠረኛ ረብሓ ናይቶም ኣንጠረኛታት ከምዝተኸልፈ ምስረኣዩ ነታ ኹተግ ከምእትነፃብ ገይሩ። ግብረ ሃዋርያት ምዕራፍ 19 ርእ።

ብዛዕባዚ ኣመልኪቱ ብሩስ ሸሊይ ዝጸሓፎ ኣስፊሕና ከንጠቅስ ኢና፡-

እቲ ቀንዲ ምኽንያት ስደት ሮሜ ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ካብ ልማድ ኣምልኽ ሃጸያት እተበገሰ እዩ። እዚ ኣብ መንጎ ክርስቶስን ቄሳርን ዝነበረ ግርጭት ግና ብሓንሳእ ኣይኮነን ወጺኡ ወይ ተወሊዑ። ዘገም ኢሉ ጥራይ እዩ ኣምልኽ እቲ ሃጸይ ኣብ ህይወት ናይታ መንግስቲ ማእከላይ ቦታ ሓቲ።

ሱር ናይዚ ግብርታት መንግስቲ ሮሜ እተሰረተሉ፡ ፍረ ናይቲ ስርዓት ዝኾነ ሓለፋታት እዩ። ሮማዊ ፍትሒ ናብ ሓንቲ ሃገር ኣብ ዝበጸሓሉ እዋን ሰባት ካብ ተለዋዋጢ ሰልጣን ናይ ከም ዊንታኦም ዝኾኑ ብዙሕ ሳዕ ድማ ጋሻን መፍሰስቲ ደምን ዝእቲ ነጻ ይወጹ ነበሩ። ምምሕዳር ሮሜ ምስመጸ፡ መገድታት ኩሉ ካብ ዘረፍቲ፡ ባሕርታት ድማ ካብ ሸፋቱ ጸርዩ፡ ጸጥታ ድማ ኣብ ህይወት ኪመጽእ ከኣለ። እዚ ዘመን እዚ፡ ዘመን ሰላማዊት ሮሜ - ፓክስ ሮማና - እዩ ዝነበረ።

ውጽኢት ናይዚ፡ ዓሚቑን ልባውን ምስጋና ንመንፈስ ሮሜ ነበረ። እዚ፡ መንፈስ ሮሜ “ጣኦት ሮማ” ንምዃን ቀሊል ስጉምቲ እዩ ሓቲቲ፤ ኣብ ካልኣይ ዘመን ቅ.ል.ክ ኣብ ንእሽቶ እስያ ሓያሎ መቐድስ ጣኦት ሮማ ተሃንጸ። ኣእምሮ ሰብን ልቡን ግና ሓደ ምስሊ ይደሊ፤ እምበኣርከ እዚ ጣኦት ሮማ ከምኡውን መንፈስ ሮማ ኣብ ሃጸይ ኪጥቕልል ቀሊል ስጉምቲ እዩ ዝነበረ። ንሱ ሮሜ እዩ፡ መንፈስ ሮሜ ኣብኡ እዩ ዚነብር፡ ዚሓድር። እታ ናይ መጀመርያ ንሃጸይ መንግስቲ ሮሜ እተሃንጸትሉ መቐደስ ብ29 ቅ.ል.ክ ኣብ ጵርጋዎስ እያ ተሃንጸ።

ኣብ ፈለማ እቶም ሃጸያት ነዚ ክብሪ እዚ ኪቐበሉ ኣይፈተዉን። ቅላውዴዎስ (41-59 ድ.ል.ክ) ንዕኡ ተባሂሉ መቐደስ ከይሰራሕ ኣገደ፡ ከመይሲ ከምቲ ዝበሎ ንብጽቱ ዝኾነ ደቂ ሰብ ኪዋርድ ኣይደለየን። ቀስ ኢሉ ግና ኣብ ሰበስልጣን ሓደ ሓሳብ ኪመጽእ ጀመረ። ናይ ሃጸይነት ሮሜ ሽግር ናይ ሓደነት ሕቶ እዩ ዝነበረ። እቲ ሃጸይነት ካብ ሌፍራጥስ ክሳብ ገማግማ ባሕሪ ኣየርላንድ። ካብ ጀርመን ክሳብ ሰሜን ኣፍሪቃ፡ ካብ ሰፋኛ ክሳብ ግብጺ ይዝርጋሕ ነበረ። ኣብዚ እምበኣር ብዙሕ ዓይነት ህዝቢ፡ ቋንቋ ከምኡውን እምነታትን ልማዳትን ነበረ። ከመይ ኢሉ እዩ ናብ ሓደነት ዚመጽእ? ከመይ ኢሉ እዩ ንቐሓት ናይዚ ሃጸይነት ናብ ህይወት ፋሕ ዝበለ ህዝብታት ዚጥርነፍ? ከም ሓይሊ ናይ ሓባራዊ ሃይማኖት ዝበለ ዜሕብር ሓይሊ የለን፤ እምበኣርከ ኣምልኽ ቄሳር እነሆ መንጸፍ ተነጸፉሉ።⁵

ካብዚ እተላዕለ እዩ እምበኣር ኣምልኽ ቄሳር ኣብ ሮሜ “እምነ ኩርናዕ” ፖሊሲ ናይቲ ስርዓት ዝኾነ። እዚ በብጊዜኡ እናተረረ ኸደ። ሰብ ንመንግስቲ ሮሜ ዘለዎ ተዝእነት ዚገልጸሉ መገዲ ንቄሳር ኣምልኽ ብምሃብ ኮነ። እዚ ኸኣ ምስ

ጊዜ፡ ዓለምለኸዊ ኮይኑ እናሰፍሐ መጸ። ብፍላይ እቲ ኣቐዲምና ዝጠቐስናዮ ካብ 249-251 ድ.ል.ክ ዚገዝእ ዝነበረ ሃጸይ ደቺዮ ነቲ መንግስታዊ ድንጋገ ብዘይካ ኣብ ኣይሁድ ኣብ ልዕሊ ኩሉ ኣብታ መንግስቲ ዚመሓደር ህዝቢ ኮነ ዓሌት ከምዚዓዩ ገበሮ። ዜጋታት ናይ መንግስቲ ሮሜ ኣብ ዓመት ኣብ ዚግበር ጽምብላት ንቄሳር ልዕልናዊ ኣፍልጦ ዚህቡሉ መገዲ ተማህዞ። እዚ ድማ እቲ “ቄሳር ንይታ እዩ” ዚብል ጭርሖ ኮይኑ፡ ሰብ ነዚ እምንቶ እዚ ምስተኣመነ ናይ ውሕስና ፍቓድ ሰርቲፊኬይት ይወሃቦ። እዚ ነገር እዚ ብቐጥታ ምስ ናይ ክርስትያናት እምነት ዚጻረር ነበረ። ከመይሲ ኣብ ኩሉ ዘመን ህይወቶም ክርስትያናት፡ “የሱስ ክርስቶስ ንይታ እዩ” ዚብል እምንቶኦም ጽኑዕ እዩ ዝነበረ።

ንቄሳር ይግዝኡዎ ከምኡውን ይጽልዩሉ እኳ እንተነበሩ፡ ናብኡ ኪጽልዩ፡ እቲ ንጎይታኦም ዚግባእ ክብሪ ኪህቡዎ ግና ፍቓደኛታት ኣይነበሩን። ኣረ ሕሉፍ ሓለፋ ንቄሳር ዚግበር ወደሳ ክሳብ ከንድዚ ንክርስትያናት ጽዩፍ እዩ ዝነበረ። ከመይሲ እቲ ንኣምላኽ ዚግባእ ቃላት፡ ማለት “ልዑል፡ ንይታ ምድሪ፡ ዘይከማህ፡ ሓይሊ፡ ግርማ፡ ክብሪ፡ ብሩኽ፡ ዓብዩ ዝኾንካ፡ መንግስቲ ክትወርስ ብቐዕ ኢኻ” ዚብል እዩ ተዋሂቡዎ። እዚ ክርስትያናት ኪጽመሙዎ ዘይከእሉ ነበረ። እምበኣርከ መን እዩ እቲ ልዑል ኮይኑ ንፍጥረት ኩሉ ዚገዝእ? መን እዩ ክርስቶስደ ወይስ ቄሳር? እዚ ናይ ግድን ግርጭት ፈጠረ። እምበኣርከ፡ መንግስቲ ሮሜ ካብዚ እተላዕለ ብደረጃ ስርዓት፡ ስደት ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ኣምጽኦት። ካብ ዘመን ደቺዮ ከኣ መሪር እናኾነ ንኣመንቲ መከራ ኣጸገቦም።⁶

ሰለዚ፡ ክርስትና ንኣምልኽ ሃጸያት ሮሜ ብምኽናኑ ሮሜ ከም ሓደ ዘይሕጋዊ እምነት ገበረቶ። ካብዚ እተላዕለ ድማ ኣብዚ ዘመን እዚ ብፍላይ ስደት ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት መንግስታዊ ፖሊሲ ኮይኑ። እዚ ብፍላይ ብዘመን እቶም “ሰናይ ዝኾነ” (ፒዮውስ) ተባሂሎም ዚፍለጡ ሃጸያት (ኔርቫ፡ ትራጃን፡ ሃድርያን፡ ኣንቶኒኒስ ጳዩስ ከምኡውን ማርቆስ ኣውሬሊዩስ) እዩ ተተግቢሩ። ንሶም ኣብ ዘመናም፡ ሮሜ ዝሓሸ ቁጠባዊ ይኹን ፖለቲካዊ ምርግጋእ ነበረ። ንዝኾነ “እዉጅ” ዘይምእዙዝነት ንናይ ሮሜ መንግስታዊ ሃይማኖት ምጭፍላቕ ድማ ፖሊሲኦም ነበረ። ኣብዚ ዘመን እዚ ብዙሓት ክርስትያናት ብሰማእትነት ሓለፉ።

ብድሕርዚ ግና ስደት ክርስትያናት ብመጠኑ ሃድኦ። በዚ ዘመናት እዚ ናይ ሮሜ መንግስቲ ግዝኣት እናተዳኸመ ምኻዱ ቀጸለ። ተፈጥሮኣዊ ሓደጋታት፡ ባርባራውያን ወረርሮቲ፡ ከምኡውን ካልእ ነገራት ነታ መንግስቲ ዕረፍቲ ከልኦ። ሕጂውን እዚ ኹሉ ንክርስትያናት ኪቐጽሉ ዕድል ስለእተህበሎም ካብ ኣረማዊ

6 ነዚ ኹሉ ልማድ “ቄሳራዊ ኣምልኽ” ምስቲ ኣብ ራእይ ዮሃንስ ተጻሒፉ ዘሎ ንጸረ ክርስቶስ ዚገልጽ ጽሑፋት እናተረጎሞ ኣመፍጽር። ራእይ ዮሃንስ ኣብ ናይ ታሪኽ ቤተክርስቲያን ቀዳማይ ኮነ ካልኣይ ዘመን ባይታ ወይ ኮነታ-ህላው ብንቲክስት/ ኣእቲና ምስእምልኮቶ እዩ ኣጸባቐ ዚርደእና።

አማልክቲ ዝወረደ ቁጥዓ እዩ ዚብል ኣመለኻኸታ ኣብ ልዕሊ ህዝቢ ሮሜ ኣስፋሕፍሐ። ካብዚ እተላዕለ ሰደት ኣብ ልዕሊ ክርስትያናት ከም ብሓድሽ ተጀመረ። መጀመርያ ብዘመን ሃጸይ ደጅዮ ብ250 ድ.ል.ክ እተበገሰ ኮይኑ፡ ክርስትያናት እምነቶም ወይ ኪኸሕዱ ወይ ሞት ኪፍረዱ ዜጽንዕ ሕጊ ነበረ። ካብዚ እተላዕለ ብዙሓት ክርስትያናት ተቐትሉ፡ ገለውን እምነቶም ሓደጉ። ድሕሪ ገለ እዋን እዚ ሰደት እዚ ሃዲኡ እህ እንተነበረ፡ ደሓር ግን ኣብ ዘመን ቫሊርያን ከምኡውን ዲዮቅልጥያኖስ ብዝኸፍኦ መልክዑ ተላዕለ። እዚ ዳሕራይ ሃጸይ እዚ ንኹሉም መራሕቲ ኣብያተ ክርስትያን ብፍላይ ብምትህር ምስዳዱ ቀጸለ። ኣዝዮም ብዙሓት ክርስትያናት ብሰማእትነት ሓለፉ። ብዙሓት ኣብያተ ክርስትያናት ዓነዮ።

ዲዮቅልጥያኖስ ኣብ 305 ድ.ል.ክ ንምስጋር መንግስቲ ሮሜ ካብ ሓደ ንጉስ ናብ ካልእ ደማዊ ከይኸውን ኢሉ ሓድሽ ስርዓት ገበረ። ኣብዚ እዋን ንዕኡ ዚትክእ ማክሲማኑስ ዚበሃል ሮማዊ ምስኡ ሃጸይ ኪኸውን መዘዘ። ኣብዚ እዋን ካልኣት ክልተ ሰባት ድማ ኮንስጣንጢኖስ ክሎሩስ ኣብ ምዕራብ ሮሜ፡ ኃለሪዩስ ድማ ኣብ ምብራቕ ኪገዝኡ መዘዘ። ዕላምኡ ንሱ ምስሞተ እቲ ካልኣይ ኪነግስ፡ ካብቶም ዳሕሮት ክልተ ድማ ከም ምክትል ኪኸውን እሞ እቲ ንግስነት ብሰላም ኪቐጽል ነበረ። እንተኾነ ንሱ ምስሞተ እታ መንግስቲ ኣብ ክልተ ተመቐለት። ወዲ ኮንስጣንጢኖስ ክሎሩስ ዝኾነ ኮንስጣንጢኖስ ድማ ኣብ ምዕራብ ኪገዝእ ጀመረ። ንሱ ድሕሪ ገለ እዋን ብ311 ድ.ል.ክ ናብ ምብራቕ ገሰገሰ እሞ ንኃለሪዩስ ሰዓሩ ስልጣኑ ኣደልደለ። ቀጺሉ ምስቲ መቐናቕንቱ ዝኾነ ማክዘነቲዩስ ኪዋጋእ እናኸደ ራእይ ከምዝረእየ ይነገር፡ ብመስቀል ክርስትና ከምዚሰዕር ተነገሩዎ ከምዝሰዓረ እሞ ድሕርዚ ንክርስትና ፍቱው እምነት ናይ ሮሜ ከምዚኸውን ምግባሩ እዮሰብዮስ ይሕብር። ካብዚ እዋን ጀሚሩ እምበኣር ክርስትና ካብ ሰደት ኣዕረፈ።⁷

ድሕርዚ እዋን እዚ ኣብቲ ዝነበረ ሰደት፡ ገለ ክርስትያናት ነቶም ዝሓለፉ ሰማእታት ዝኸሪ ንምግባር ካብ ዝገበሩዎ ግብርታት እተላዕለ ኣብ እምነት ክርስትና ጋሻ ነገራት ኪኣቱ ተራእዩ። ንዋዩ ቅዱሳት (ረሊክ) ዚበሃል ትሕዝቶ ምዕቃብ ከም ናይ ሰናይ ግብሪ ወይስ ኣምልኽ ምንጪ ኪውሰድ ጀሚሩ። ክርስትና ድማ ናይ ድኻም ምንጪ ኣተዎ። ነዚ ዚምልከት ኣብ ዚቐጽል ምዕራፋት ክንርእ ኢና። ንሕጂ ግና እቲ ካልእ ንክርስትና ዝገጠሞ በዓህቲ ነገራት ማለት ናይ ስሕተት ትምህርታት ክንምልከት።

7 ኣብ ዚቐጽል ክፍልታት ዝያዳ ታሪኽ ሀይወት ናይ ኮንስጣንጢኖስ ክንርእ ኢና።

መናፍቓዊ /ስሕተታዊ/ ትምህርታት

ብኻልኣይ ደረጃ ኣብ ጉዕዞ ክርስትና ከም ዓንቃፊ ወይስ በካሊ ነገር ናይ ካልኣይ ዘመንን ድሕሪኡን እንርእዮ ምትእትታው ናይ ስሕተት ትምህርታት እዩ። እዚ ካልኣይ ዓይነት ብድሆ ንክርስትና እቲ ዝሓየለ ቃልሲ እዩ ዝነበረ። ከመይሲ ናይ ስሕተት ትምህርቲ ንክርስትና ካብ መሰረቱ ንምንቃል ዝተላዕለ ነገር እዩ። ኣብቲ እዋን ሃዋርያውያን ኣበታት ነቲ ዚመጽእ ዝነበረ ብካብ ብትሪ ኸቃወሙዎ ጀመሩ። እኒ ቅሌምንጦስ፡ ኣግናጤዎስ፡ ፖሊካርፕ ወዘተ ነቲ መንበሳት ክርስትያናዊ ንጽህና ኪሕሉ ብዙሕ ጸሓፍ። ቅንእን ሻራን ኪወግዱ፡ ነቲ ጉባኤ ሽማግሌታት ኪምእዘዙ፡ እምነትን ግርህናን ኪሕልው፡ ኣብ ጽሬት ምህርን ኣገልግሎትን ኪጸንዑ ብምምዓድ ብዙሕ ጽሑፋት ንማሕበራት ልኢኹምለን።

እነም ቀዳሞት ክርስትያናት ንሓድነት ማሕበራት ኪሕልው ማዕዳታት ጥራይ ኣይኮነን ልኢኹም። ኣብ ልዕሊኡ ብዙሕ ካልእ ጽሑፋት ንበካሊ ዝኾነ ትምህርታት፡ ንመሰረታዊ ምህርታትን እምነቶን ክርስትና ዚጥምዝዝ ትምህርታት፡ ንኣረማዊ ኣረኣእያታትን ስርዓታትን ዜተኣታቱ ነገራት ብምምካት ድማ ጽሑፎምን ኣስተምሂሮምን። ገለ ካብቲ ዝተጸሕፈ ቅኑዕ ምህርታት እቲ ሃዋርያውያን ኣበታት ዝዓቀቡዎ ሓደ ካብ ጥንታውያን ጽሑፋት ተባሂሉ ዚእመነሉ ምህር ዓሰርተው ክልተ ሃዋርያት “ዲዳኪ” ተባሂሉ ዚፍለጥ እዩ። ንጥምቀት ከምኡውን ቅዱስ ቁርባን ኣመልኪቲ ዝተጸሕፈ ሰነድ ከም ኣብነት ክንጠቐሶ ንኸእል። ኣብኡ ከምዚ ዚሰዕብ ተጻሒፋ ይርከብ፡-

ከምዚ ጌርኩም ኣጥምቑ። ነዚ ኹሉ ምስበልኩም፡ ኣብ ውሓዚ ማይ ብስም ኣቦን ወድን መንፈስ ቅዱስን ኣጥምቑ። ውሓዚ ማይ እንተዘይብልኩም ግና ካልእ ማይ ተጠቐሙ ዝልል ማይ ክትጥቀሙ እንተዘይከኣልኩም ድማ ውዑይ ተጠቐሙ። እዚ እንተዘይብልኩም ድማ ብስም ኣቦን ወድን መንፈስ ቅዱስን ኣብ ልዕሊ እቲ ሰብ ሰለስተ ሳዕ ማይ ኣፍስሱ።⁸

ብኻልእ ሸነኽ ግና ካብቲ ሃዋርያውያን ኣበታት ዝገጠሙዎ ቀዳማይ በካሊ ዝኾነ ትምህርታት፡ ኣይሁዳዊ ሕግን ስርዓታትን እዩ ዝነበረ። ከምቲ ኣብ ዘመን የሱስ፡ ፈሪሳውያን እተቐወሙዎ፡ ከምኡውን ንሃዋርያ ዳውሎስ እናተኸታተሉ ክሳዕ ንሰብ ገላትያ ዚሓብብሉ ዘሸገሩዎ፡ ኣብዚ ኣብ ካልኣይ ዘመንውን ኣይሁድነት ንክርስትያናት የሸግሮም ነይሩ። ደሓርውን ኣብ ምብራቓዊ ኦርቶዶክስ ኮነ ካቶሊክ ምእታው ዜገርም ነገር ኣይኮነን።

ልዕሊ ዝኾነ ካልእ በካሊ ዝኾነ ምህርታት ግን ፈሊጣዊ (ኖስቲክ) ፍልስፍና እዩ ዝነበረ። ቀንዲ ምህር ፈሊጣውነት (ኖስቲሲዝም) እንታይ ምንባሩ ንርእኡ-

8 Didache 7

ብሓፈሻኡ ፈሊጣውነት ካብ ኣይሁዳዊ ትንታኑ (ምስትንታን) ዝበቐለ ኪኸውን ከሎ፡ ሰዓብቱ ብዛዕባ ኣምላኽ ካልእ ሰብ ዘይብሉ ፍሉይ ፍልጠት ከምዚውን፡ ይገልጽ። እዚ ኣብ ግሪኻዊ ፍልስፍና ድማ ምስተኣታተወ ሰፊሕ ናይ ፍልስፍና ስርዓተ ፍልጠት ኮይኑ ማዕበለ። ታሪኽ ከምዚሕብሮ “ፊሎ” በዓል እስክንድርያ ካብ 20 ቅ.ል.ክ - 50 ድ.ል.ክ ዝነበረ ኣይሁዳዊ ፈላስፋ ኣብ ከባቢ 40 ድ.ል.ክ ተንቲኑ ብጽሑፍ ኣቕረቡዎ። እዚ ፍልስፍና ኣይሁድን ግሪኻውያንን ተጻናቢሩ ኣብ ጥርዙ ዝበጽሓሉ እዋን እዩ። ፊሎ ጁዳዩስ፡ ካብ ተምሳላዊ ትንታኔ ብሉይ ኪዳን ከምኡውን እስጦይካዊ ፍልስፍና ኣወሃሂዱ ንገለ ካብ ቀዳሞት ክርስትያናት ዝመሰጠ ትንታኑ ኣቕረበ። እዚ ድማ ንክርስትና ኣብ ንኡስ ዕድመኡ ዓብዪ ብድሆ ነበረ። ዮሃንስ ወንጌላዊ ነዚ ብምቅዋም ኣስፊሑ እዩ ጽሑፉ።⁹

ካብ ትንታኑ እዚ ፍልስፍና እዚ ከምእንርእዮ ኣድህቦኡ ኣብ ባህርይ ናይ ሰናይን እክይን፡ ኣብ ዝምድና ኣምላኽ ምስ ዓለምን ፍጥረት ብሓፈሻን ዘተኮረ እዩ። ንነገራዊ (ግሑዛዊ) ፍጥረት ብሓፈሻ እኩይ እዩ ይብሉ። ሰናይ ዘበለ ኩሉ ናይ መንፈስ ነገር እዩ፡ ግሑዝ ፍጥረት ሰናይ ዚበሃል የብሉን። ከምዚ ካብ ኮነ ግን እዛ ነገራዊት ዓለም እክይቲ እያ።

ፈሊጣውነት ግና ኣብ ካልኣይ ዘመን እዩ ዝያዳ ናብ ክርስትና ሰለኹ ኪኣቱ ጀሚሩ። ፈሊጣውነት ንክርስቶስ ሓደ ካብቶም ዝለዓሉ ፍጡራን ኣማልኽቲ ምዃኑ ይገልጽ። ንሱ ኣዝዩ ቅዱስ ብምዃኑ ግሑዛዊ ኣካል ወይስ ስጋ የብሉን ይብል። ንሱ መንፈስ እዩ ኣብቲ ቀዳማይ ምጽኣቱ ናብ ምድሪ መጸኢ። ብስጋ ዘይኮነስ ብመንፈስ ኮይኑ ሰብኣዊ ተምሳል ሓዘ እዩ። ብዘይካዚ እዚ ምህሮ ንሓጢአት ካልእ ትርጉም ማለት ከም ሓደ ኣብ ኣካላዊ ስጋ ጥራይ ዚነበር እክይ እዩ ዚገልጽ። እምበኣርከ ምድሓን፡ ንመንፈስ ካብ ስጋዊ ርስሓት ሓራ ምግባር እዩ እሞ፡ ክርስቶስ ካብ መንፈሳዊ ህላወ ዝመጸ ንሰባት ከመይ ገይሮም ናብዚ መንፈሳዊ ሓርነት ዚህብ ፍልጠት ኪበጽሑ ከምዘለዎም ንኺምህር እዩ ኢሉ የስተምህር።

ብመሰረት እዚ ትምህርቲ እዚ፡ ክርስቶስ ከምቲ ጽሑፋት ዚብሉዎ ኣካላዊ ምልባስ ስጋ፡ ግሑዛዊ ኣገልግሎት ኣይነበሮን፡ ከምኡውን ኣብ መስቀል ኣይሞተን። ካብዚ እተላዕለ ኣካላዊ ትንሳኤ ድማ ዘይሕሰብ እዩ፡ ከመይሲ ግሑዝ ንሱ ኸእ ኣካላዊ ነገር “እኩይ” ተባሂሉ እዩ። እዚ ትምህርቲ እዚ ናይ ባዕሉ ውጽኢት ኣምጽኡ። ቦቲ ሓደ ኣካላ-ስጋ እኩይ እዩ እሞ ንዕኡ ንምቕዳስ ዘድሊ ጸዕሪ የልቦን፡ ብምባል ስዲ ህይወት የማዕብል። ናይ ስጋ ሓጢአት ንመንፈስ ኣይትንክፎን ኣይጸልዎን እዩ፡ ስለዚ ብስጋ ዚግበር ሓጢአት ካብ ምድሓን ኣይዓግትን እዩ ዚብል ምህሮ ሞራላዊ ስድነት ኣማዕበለ። ቦቲ ኻልእ

9 ፊሎ ዚቕርቦ ትንታኑ ብዛዕባ “ቃል” ወይ “ሎጎስ” ከም ሓደ ናይ እግዚኣብሃር ኣምላኽ ናይ ምፍጣር ሕጊ (ክሪኤቲቭ ፕሪንሲፕል) ይቐጽር። ንክርስትና “እቲ ቃል” ወይ “ሎጎስ” ናይ ምፍጣር ሕጊ ዘይኮነስ፡ ትስብእታዊ ህልውና ዘለዎ “ወዲ ኣምላኽ” እዩ። ሓደሊ ወይ መሪሕ ሕጊ ኣይኮነን።

ድማ ስጋ ዚጠቅም የብሉን መንፈስ እዩ እቲ ዜገድስ ብምባል ንኣካልካ ሸለል ምባል ዘይምክንኻን ኣማዕበሊ፡ ብሕትውና ወይስ ንስጋ ምውራድ ዚብል ምህሮታት ከኣ ካብዚ ማዕበለ።

ቀዳሞት ክርስትያናት ካብ ሃዋርያት ጀሚሮም ነዚ ኣበርቲዖም ተቓወሙዎ። ሃዋርያ ዮሃንስ ብፍላይ ኣብ ኣካላዊ ምውላድን ኣገልግሎትን ጎይታና የሱስ ኣድሂቡ ጽሑፉ። ንኣብነት “በዲንትና ዝረኤናዮ፡ በእዛንና ዝሰማዕናዮ ኣእዳውናውን ዘረምሰሰእ” ኢሉ ንወዲ ስጋ ዝለበሰ ሰበእና ከምዝነበሮ የረድእ።¹⁰ ንዮሃንስ ኣካላ-ስጋ ክርስቶስ እምነ ኩርናዕ እምነት ክርስትና እዩ ዝነበረ እሞ ብዛዕብኡ ጸቕጡ ተዛሪቡ። ስለዚ “ክርስቶስ ብስጋ ምግላጽ” ቀንዲ ምህሮ ክርስትናን መመርመሪ ቅኑዕነትን ዘይቅኑዕነትን መግህራን ገይሩ የቐምጡ። ሃዋርያ ጳውሎስ ድማ ክርስቶስ ብስጋ ምትንሰኡ ናይ ክርስትና ዓንዲ ማእከል ምዃኑ ብምስትምሃር ነቲ ፈሊጣዊ ምህሮ ይኹንና።

ፈሊጣውነት (ኖስቲሲዝም) ኣብ ካልኣይ ዘመን

ኣብ መበል ካልኣይ ዘመን (ካብ መወዳእታ ናይ ቀዳማይ ዘመን ጀሚሩ) ንክርስትና ካብ ዚቀናቕን ዝነበረ ግሪኻዊ መበቐል ዝነበሮ ትምህርታት እዚ ሓሓሊፍና ክንጠቕሶ ዝጸናሕና ፈሊጣውነት እዩ። እዚ ምህሮ እዚ ዝተፈላለየ መልክዓት ኪህልዎ ኸሎ፡ ብመሰረቱ ግና ኣብ ፍጥረት ካብ ዝነበሮ ኣሉታዊ ኣመለኻኽታ ዚምንጩ እዩ። ብሓፈሻኡ ምስቲ ንህላወ ኹሉ ኣብ ክልተ መቐናቕንቲ፡ ማለት ሰናይን እክይን ኢሉ ዚኸፍል “ፓንተይዝም” ዚበሃል ፍልስፍናዊ ኣመለኻኽታ እተተሓሓዘ እዩ። ብመሰረቱ ምብራቓዊ ተምሳላዊውነት (ሚይስቲሲዝም) ምስ ክርስትና ክተዛምድ ካብ ምፍታን ዚመጽእ ምህሮ እዩ። ኣብ ዘመኑ ድማ ንወንጌል ኪብክል ጀሚሩ። እዚ ምህሮ እዚ ናብ ክርስትና ምስ ሰሎኽ ን“ያህህህ” ወይ “ጂሆቫ” ማለት እቲ ናይ ብሉይ ኪዳን ህያው ኣምላኽ ከም ሓደ ትሕት ዝበለ ኣምላኽ፡ ካብኡ ንላዕሊ ግና ሓደ ልዑል ኣምላኽ ከምዘሎ ይገልጽ። እዚ ምህሮ እዚ ነቲ ሓቀኛ ኣምላኽ ምስ ምድሪ ዝኾነ ርክብ ከምዘይብሉ ገይሩ የቐርቦ።

እቲ ትንታኑ ከምዚ እዩ፡ ብመሰረት ፈሊጣዊ ኣመለኻኽታ ብዛዕባ ኣምላኽ ሓደ ሕቶ ኪለዓል ብግዲ እዩ። ንሱ ኸእ “ኣምላኽ ኣይሁድ” ነዚ ግሑዛዊ ፍጥረት (ሰማይን ምድርን) ፈጠሩ። ስለዚ ንፈሊጣውነት እዚ እንታይ የመልክት? ግሑዝ ዓለም በዚ መሰረት እኩይ እዩ እሞ፡ ኣምላኽ ሰናይ ካብ ኮነ ከመይ ኢሉ ደኣ እኩይ ነገር ይፈጥር? ነዚ ሕቶ ንምምላሽ ፈሊጣዊ ፍልስፍና ከምዚ ይብል፡ ኣምላኽ ሰናይ እዩ፡ ሰናይ ነገር ድማ ፈጠሩ። ንሰባት ከኣ መንበሪ ዚኾናም ካብኡ ትሕት ዝበለ ዓለም ፈጠረ። እዚ መስርሕ እዚ ብዝቐጸለ

ግን እኩይ ብመልክዕ ቅንኢ አቢሉ ናብዚ ሰናይ ዓለም አተወ እሞ፡ ናይ ብሉይ ኪዳን “ጂሆቫ” ድማ ምስዚ ተፈጠሩ። በዚ ከምዚ አምላኽ ፍጹም ጸድቕ እዩ፡ እዚ ናይ ብሉይ ኪዳን አምላኽ ግና ድሩት እዩ፡ ዚብል እዩ እቲ መደምደምታ።

እምበኣርከ፡ እቲ ትሑት አምላኽ ንግሉዛዊት ምድሪ ምስ ካልእ ሰራዊት ሰማይ ካብ ፈጠረ ኣብ መንነቱ ጠንቂ ናይ እክይ ይርከቦ ማለት እዩ። እዞም ሰራዊት ሰማይ ድማ ነቲ ናይ ብሓቂ ህላወ ማለት ህላወ ነፍሲ ካብ አምላኽ ካብ ዚፈልዩዎ ነገራት እዮም። እንተኾነ ኣብ ኣካል ሰብ ሓደ “መለኮታዊ ብልጭታ” ብርሃን ኣሎ እሞ ናብቲ ሓቀኛ ህላወ ምብጻሕ እዩ እቲ ዕላማ ናይዚ ትምህርቲ። በዚ ኸአ “ምድሓን” ማለት ብፍልጠት (ግኖሲስ) አቢልካ ሓርነት ናይ ነፍሲ ምርካብ፡ ካብ ግሉዝ ዓለምን ስምዒታቲን ሓራ ምዃን እዩ። እዚ ፍልጠት እዚ ከም ሓደ መሳገሪ ምስጢራት (ፓሱወርድስ) እዩ ዜገልግል።

እዚ ምህሮ እዚ ኣብ ካልኣይ ዘመን ብፍላይ ኣብ ልዕሊ ክርስትና ብዙሕ ጸቕጢ ካብ ዝገበረ ትምህርታት እዩ። ሕያሎ ሰዓብቲ ናይ ፈሊጣውነት ከአ ብዛዕባ እዚ ትምህርቲ ምስ ክርስትና ኣተሓሓዞም ብዙሕ ካብ ቅኑዕነት (ኦርቶዶክሲ) ወጸኢ ዝኾነ ጽሑፋት ጸሓፉ። ኣብ ዘመንና፡ እዚ ትምህርታት ከም ብሓድሽ ብዝተፈለላየ መልክዕ ተላዒሉስ ብዙሕ ኣዘራረቢ ጉዳይ ኮይኑ ይርከብ ኣሎ።¹¹

ቅኑዕ ምህሮ (ኦርቶዶክሲ)

ኣብቲ ዳሕራይ ዘመን እቶም ነዚ ምህሮዚ ዝገጠሙዎ ሃዋርያውያን ኣቦታት ኣግናጢዎስን ተርቱሊያንን እዮም። ብፍላይ እኳ ኣብቲ መለኮታዊ ባህርይን ሰብአዊ መንነትን ናይ ክርስቶስ ኣጸቢቓም ጸቂጦም መጎቱ። ኣይረንዮስ፡ ወደ መዝሙር ናይቲ ናይ ዮሃንስ ተማሃራይ ዝነበረ ፖሊካርፕ ብምንባሩ፡ ኣብ ልዕሊ ፈሊጣውያን ነዓዲ ዝኾነ ተቓውሞ ነበሮ። ብምሉእ ሓይሉን ብዜስልጥ መገድን ድማ ነቲ ምህሮ ኮነኖ። ተርቱሊያን ከአ ከም ሮማዊ ጠበቓ ኮይኑ ኣብ ሰሜን ኣፍሪቃ እናዓየዩ ከሎ ናብ ክርስትና መጸ። ብሓያል ዝኾነ ጸዓት ድማ ንዝኾነ ተቓዋሚ ናይ ክርስትና ገጠመ። ኣንጻር ኣረማውያን፡ ኣሳደድቲ ክርስትያናት፡ ኣይሁድን ፈሊጣውያንን ድማ ሓያሎ ጽሑፋት ጸሓፈ።

ካብቲ ኣንጻር ፈሊጣዊ ምህሮታት ዝተገብረ ሓያል ተቓውሞ ክርስትያናት ዝተፈላለዩ ጽሑፋት ኪወጽእ ክኢሉ። ኣብቲ ዘመን ብዙሕ ፈሊጣዊ ወንጌላት

ከምኡውን ትንታኔታት ተጻሒፉ ነበረ። ነዚ ዚኹንን ድማ ሓያሎ ቅኑዕ ምህሮታት ተጻሒፉ። ከመይሲ፡ ክርስትና ሓቀኛ መንነቱ ኬነጽር ዜገድዶ ኩነታት እዩ ተፈጠሩ። ካብዚ እምበኣር እዩ እቲ ናይ ሃዋርያት ሰረት-እምነት ዚበሃል ጽሑፍ እተጻሕፈ። ከምዚ ድማ ይብል።

ብአምላኽ፡ እቲ ኩሉ ዚኸእል ኣቦ
ብወዱ የሱስ ክርስቶስ
ካብ ድንግል ማርያም እተወልደ
ብጳንጦስ ጲላጦስ እተሰቐለ፡ እተቐትለ
ብላልሰይቲ መዓልቲ ካብ ምዉታት ዝተንሰኣ
ናብ ሰማይ ዝዓረገ
ኣብ የማን ኣቦ እተቐመጠ
ካብኡ ድማ ንህያዋንን ምዉታትን ኪፈርድ ዚመጽእ እኣምን
ብመንፈስ ቅዱስን ትንሳኤ ስጋን ድማ እኣምን።

እዚ ቅሉዕ፡ ቃል ብቻሉ ንፈሊጣዊ ትምህርቲ ዚቃወም ጽሑፍ እዩ። ኩሉ ኣጃጊ ድማ ብቻሉ ኪወጽ ተባሂሉ ተዳለወ። እዚ ጽሑፍ እዚ ናይ ሃዋርያት እምነቶ (ኦፖስትልስ ክሪድ) ተባሂሉ ይፍለጥ።

ክርስትና ነዚ ዚብድህ ፍልስፍናዊ ወይስ ስሕተታዊ ትምህርታት ምስገጠሞ ዝተፈላለዩ ኣቦታት ንትምህርቲ ክርስትና ብትንታኔኣዊ /ሲስተማቲክ/ ኣገላልጸ ኣቢሎም ኬቕርብዎ ጀመሩ። በዚ ኣገላልጸ ኬቕርቡዎ ካብ ዝጀመሩ ሰባት ድማ እቲ ቀዳማይ ቅሌምንጦስ በዓል እስክንድርያ ኮይኑ ንህጻናትን ሓደስቲ ክርስትያናትን ዚኸውን መምሃሪ መጽሓፍ ኣዳለወ። ብዘይካዚ ንግሪኻውያን ብወንጌል ንኺበጽሑም ካልእ መጽሓፍ ኣቕረቡ፡ ምስኡውን ነቶም ንክርስትና ዚቃወሙዎ ዝነበሩ ፈላስፋታት ኣፎም ንምትሓዝ ናይ ኣስተንትኖ መጽሓፍ ኣዳለወ። ብዘይካ ቅሌምንጦስ ከምዚ ገይሩ ኬስተምህር ዝጀመረ ኦሪገን እዩ። ንሱ ንቅሌምንጦስ ኣብ እስክንድርያ ዝተክኦ ኮይኑ ካብ ዝተፈላለዩ ቋንቋታት ንቅዱሳት መጻሕፍቲ ኣኪቡ ብዛዕባ ነፍስወከፍ መጽሓፍ ዚገልጽ ትንታኒ (ኮመንታሪ) ኣቕረቡ። ብዘይካዚ መምሃርን መጻለዩን ዚኸውን ጽሑፋት ኣዳልዩን ናይ መጀመርያ ትንታኔኣዊ ትምህርተ ስነመለኮት (ሲስተማቲክ ቲዮሎጂ) ጽሑፋትን። ኦሪገን ዋላኳ ሓያል ጸሓፊ ናይ ክርስትና ይንበር እምበር፡ ውስኽ ኣቢሉውን ዝተፈላለዩ ካብ ክርስትና ፍልይ ዝበለ ሓሳባት ድማ ጽሑፉ እዩ። ንሱ ብገለ ሸነኹ ኣብቲ ዓሚቑ ስነመለኮታዊ ትንታኔታቱ ናይ ፈሊጣዊ ኣመለኻኽታ ብዛዕባ ሰብን ፍጥረትን ሒዞ ነይሩ ዚብል ኣመለኻኽታ ኣሎ።

ኣብዚ ዘመን እዚ፡ ክርስትና ዋላኳ ንፈሊጣዊ ኣመለኻኽታታት እንተተቃወሞ፡ ካብቲ ዝማዕበለ ትንታኔኣዊ ኣቀራርባ ገለ ሸነኽ ናይ ፈሊጣዊ ፍልስፍና ጸልዩዎ

11 ነዚ ትምህርቲ እዚ ምስ ናይ ምንቅስቃስ ግዑዝ ኣጅጋ ትምህርታት ዚመሳሰሉ ብዙሕ ነገራት ኣለዎ። ብፍላይ ድማ ኣብ “ምብራህ” ወይ “ኣሊግሪሽን” ከምኡውን “ፍልጠት” በለም እድነቦ ኣብዮ ናመሳሰሎ።

እዩ። ፍልስፍና ምስ ሃይማኖት ተዳቂሉ፡ ከምኡውን እቲ ፈሊጣዊ አበሃህላ ሰዉር ፍልጠት (መዓመቕ) ከምዘለዎ ዳርጋ ኣብ ክርስትና ኪኣቱ ጀሚሩ። ነዚ እተማነተሉ ኣይረንዩስ ኮይኑ፡ ንሱ፡ ሓቀኛ ክርስትና ካብ ቅድም ዝጸንሐ ልማድ ካብ ኃይታ ናብ ሃዋርያት፡ ካብኦም ድማ ናብ ኣቦታት እተማሓለፈ “ሰዉር ፍልጠት” ይውንን እዩ ዚብል ነበረ። ካብዚ እተላዕለ ቅጽላ (ሳክሰን) ካብ ሃዋርያት ከም ኣደ ኣገዳሲ ነገር ኪውሰድ ጀመረ። ናይዚ ምሕላው ሃይማኖት (እርቶዶክሲ) ዚብል ሓሳብ ምንጪ ድማ ኣብ ከንዲ እቲ ግሉጽ ቃል ኣምላኽ ቅጽላ-ሃዋርያነት ኪኸውን ጀመረ።

እቲ ካልእ ጽልዋ ናይ ፈሊጣውነት ኣብ ከንቲነት ኣካለ ስጋ ዝነበሮ ሕሉፍ ኣድህቦ እዩ። እዚ ንባዕሉ ጸራግ መገዲ ናይ ብሕትውነትን ምንኩስናን ኮነ። ዕላማ ብሕትውነት ንስጋ ብመገዲ ሸለልታ፡ ኩነኔ ከምኡውን ምውራድ ኣሳቂኻ ኣብ ኣምላኽ መነስ ምርካብ ኮይኑ፡ ምንኩስና ብመገዲ ብሕትውነት ገዛእ ርእሰኻ ካብ ዓለም ፈሊኻ ብነፍሱ-ቅጽዓት ዚግበር ኣስተንትኖኣዊ ስርዓት እዩ።¹²

ሃዋርያውያን ኣቦታት

ወንጌል መንግስቲ ኣምላኽ ብዮሃንስ መጥምቕ ኪሰበኽ ካብ ዚጅምር ክሳዕታ ሃዋርያ ጳውሎስ ናብ ሮሜ ዘበጽሖ ከይተሸልከለ ቀጸሉ። ሮሜ ብዓብይ ነድሪ ኣብ ልዕሊ ክርስትና ምስተላዕለት ኣደ ድሕሪ ኣደ ኩሎም ሃዋርያት ዩሱስ ክርስቶስ ብሰማእትነት ሓለፉ። ብዝሒ ሰማእታት እናወሰኸ እኳ እንተኸደ፡ ቁጽሪ ክርስትያናት ካብ ዕለት ናብ ዕለት ምውሳኹ ቀጸለ። እቲ ሰደት ብመንግስታዊ ደረጃ ብኣዋጅ ተኻየደ። እቲ ወንጌል መንግስቲ ኣምላኽ ድማ መወዳእትኡ ግዝኣቲ ኣስፋሕፊሖ ኣደልዲሉ ደው ከምዚብል ዋላ እቶም ዜሳድዱዎ ዝነበሩ ተረድኦም። ልዕሊ ዝኾነ ካልእ ዓይነት ፍልስፍና ኮነ ናይ እምነት ጉጅለ፡ ክርስትና ዘፍርህ ሓይሊ ግን ከኣ ንብዙሓት ሓርነት ኣውጺኡ ሓድሽ ናይ ምንባር ሓጎስ ዚፈጥር ኮነ። ሮሜ፡ ዜጋታታ ከይተረፉ ንክርስቶስ ኪእዘዙ ምስ ረኣየት ፈጸማ ክትጸወር ኣይከኣለትን። ኣብ መንጎ ፍልስፍና “ሓይሊ” ከምኡውን ፍልስፍና “ፍቕሪ” ብርቱዕ ረጽሚ ኾነ። ብዙሓት ግን ነቲ ዳሕራይ መንግስቲ ኪምእዙ ደለዩ።

ሰበሰልጣን ሮሜ፡ ንክርስትያናት ምጥፋእ ከም ዝዓበዩ ዕዮኦም ሓዙዎ። ሽማግሌታት ቤተክርስቲያን ድማ በቲ ካልእ ኣጽዋር ንሱ ኸኣ “ቃል ኣምላኽ” ውግኦም ቀጸሉ። እቶም ቀንዲ ጀነራላት ክርስትና ማለት “ሃዋርያት” ድሮ ብሰማእትነት ሓሊፎም እዮም። ንሶም ዝጸሓፉዎ መልእኽታትን ወንጌላትን

ግና እናተቐድሖ ኣብ ኢድ ብዙሓት ኣተወ። እቶም ሃዋርያውያን ኣቦታት፡ ንሃዋርያት ተኪእም ተላዕሉ። ንሶም ንመልእኹቲ ሃዋርያት ቀጸሉዎ። ነቲ ቃል ካብ ዝነበሮም ምእዙዝነት እተላዕለ ህይወቶም ከይተረፈ ኪኸፍሉ ድለዋት ኮኑ። ጽሑፋቶም ክልተ ዝብልሖ ነበረ። በቲ ኣደ ንናይ ሮሜ “ናይ ሓይሊ” ፍልስፍና ዚገጥም “ፍቕሪ” ከምኡውን “ትዕግስቲ” ዚጠልብ፡ በቲ ካልእ ድማ ንምህሮታት ተፃሉ። ንሶም ከኣ “ናይ ሰሕተት መምህራን” ዚኹንን ከምኡውን ንትምህርቶም ዚወቅዕ። ንቤተክርስቲያን ብኸልቲኡ ኣኸናፍ ንዝመጸ መጥቃዕትታት ድማ ገጠሙዎ። ሰለዚ ንሶም ኣብ መንጎ ሃዋርያት (ንዩሱስ ክርስቶስ ብኣካል ዚፈልጡዎ) ከምኡውን ኣቦታት ቤተክርስቲያን (ተግበቕቲ ወንጌልን መምህራንን) ከም ቀንዲ መራኽቢ ድልድል እዮም።

እዚ እዋን እዚ ከምዝገለጽናዮ ደጊም እቶም ብልሳን ሓዊ መንፈስ ቅዱስ ተደሪኹም ብናይ ዓይኒ ምስክርነት ወንጌል ዚሰብኩ ዝነበሩሉ ዘየለዉሉ እዋን እዩ። እምበኣር ከምዚ ዚብል ሕቶታት ኪመጽእ ባህርያዊ እዩ።

ናይታ ማሕበር መሰረት ምስደቅሱ ንሳ እንታይ ኮነት? እቲ ሕያዋይ ንሳኻ ከም ቃል ተሰፋኡ ኩሉባዕ ምስቲ ንእሽቶ መጓሰ ነይሩደ? ኣብ ማእከል እቲ ዋዲ ሓዊ ሰደት፡ ህልውና ናይቲ ብሩኽ መጽናንዒ ምፍላጥ ተኸኢሉደ? እቲ ቃል ሓቂኽ ነቶም እሙናት ናብ ኩሉ ሓቂ ኪመርሖምን ኣብ ሓቂ ደው ኬብሉምን ክኢሉደ?¹³

ዝቐጸለ ዘመን ሃዋርያውያን ኣቦታትን ቅልሶምን ነዚ ኹሉ ሕቶታት ዚምልስ እዩ። ነዚ ኣብ ህይወትን ምስክርነትን እቶም ካብ ካልኣይ ክሳዕ ሻድሻይ ሰደት ቤተክርስቲያን ዝነበሩ ኣቦታት ኢና እንረኽቦ። ከምቲ ሃዋርያ ጳውሎስ “ንኸልኦት ኪምህሩ ንዚከኣሉም እሙናት ሰብ ሕድሪ ሃቦም” ዝበሉ፡ እዞም ኣቦታት ካብ ቅሌምንጠስ ክሳዕ ተርቲሊያን ብብዝሒ ንጥቕስታት መጽሓፍ ቅዱስ ኣብ ጽሑፋቶም ይጠቐሱ።¹⁴ እዚ ኸኣ ንናይ መጽሓፍ ቅዱስ ኣማናውነት ካብ ዜነጽር ነገር ኮይኑ። ምስናይዚ እዞም ሰባት ክሳዕ ከንደይ ምስቲ ቃል ምትእስሳርን ኣብኡ ምጽናዕን ከምዝነበሮም የረድእ። ነዞም ኣቦታት ካብቶም ሃዋርያት ዚፈልዮም ነገር ቃሎም መቐልሕ ናይቲ ሃዋርያት “እቲ መንፈስ ከምዝሃቦም” ጌሮም ዝነገሩዎ ቃል ምንባሩ እዩ። ቃል ሃዋርያት መንፈስ ኣምላኽ ዝደረሽ ብምንባሩ ከምዚይጋገ እምንቶ ቤተክርስቲያን እዩ። ቃል ሃዋርያውያን ኣቦታት ግና “ምድጋም ቃል” ስለዝኾነ ጌጋ ኪርከቦ ዚኸኣል እዩ። ኣብዚ ነገርዚ ክርስትያናት መስተውዓልቲ ኪኾኑ ከምዚድሊ ንምልከት።

ኣብ ማእከል ሰብ ዚመስሉ ኣራዊት ኮይኖም ነታ ቅድስቲ ቤት ሃጹደ

12. ስብሰባ ሞሪኖር ግስት ምዕራፍ 27 ግን 56 ኣዕጋሚና ነብርኣዮ ኢና።

13. ስብሰባ ሞሪኖር ግስት ምዕራፍ 27 ግን 56 ኣዕጋሚና ነብርኣዮ ኢና።
14. ስብሰባ ሞሪኖር ግስት ምዕራፍ 27 ግን 56 ኣዕጋሚና ነብርኣዮ ኢና።

